LIETUVOS UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO DARBAI
Tomas V Knygos 6.

MÉMOIRES DE LA FACULTÉ DE DROIT DE L'UNIVERSITÉ DE LITHUANIE
V Tome Livr. 6

Prof. *Augustinas Janulaitis.* Code Napoléon en France et en Lithuanie Transnemunienne.

Prof. Augustinas Janulaitis

Napoleono Teisynas

Jo atsiradimas ir veikimas Prancūzijoj, išsiplėtimas svetur o ypatingai Lietuvos Užnemunėje

KAUNAS „VARPO“ B-VĖS SPAUSTUVĖ 1930

LIETUVOS UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO DARBAI.
Tomas V Knygos 6.

MÉMOIRES DE LA FACULTÉ DE DROIT DE L'UNIVERSITÉ DE LITHUANIE
V Tome Livr. 6

Prof. *Augustinas Janulaitis.* Code Napoléon en France et en Lithuanie Transnemunienne.

Prof. Augustinas Janulaitis

Napoleono Teisynas

Jo atsiradimas ir veikimas Prancūzijoj, išsiplėtimas svetur o ypatingai Lietuvos Užnemunėje

KAUNAS „VARPO" B-VĖS SPAUSTUVĖ 1930

Prakalba.

Vienoj Lietuvos dalyje, būtent Užnemunėje, veikia atneštasis iš Prancūzijos Napoleono Teisyno (Code Napoléon). Norint jį, kaip ir kitą įstatymą ar įstatymų rinkinį, geriau suprasti, reikia pažinti ne tik tas, kas jame yra parašyta, bet ir tat, kaip ir kodėl tat atsirado, kas keitėsi, taigi, reikia pažinti jo istoriją. O tokio darbo lietuvių kalba nėra, taip pat nėra ir kita kuria kalba, kuris tiktų išversti.

Lietuvos Teisininkų Draugija, norėdama gauti šitokį darbą, buvo paskelbus konkursą. Draugijos Valdyba, pasiremdama patiektąja jury nuomone, pasakė apie šį mano darbą „kad visas darbas atliktas kruopščiai ir sąžiningai ir kad jisai yra įžymus indėlis į mūsų istoriškai juridinę literatūrą“, ir suteikė jam pilną premiją.

Dabar, duodamas šį savo darbą į spaudą, kaikurias jo dalis papildžiau, įdėjęs atskiras vietas, kurios pirmiau buvo praleistos.

Kaunas, *A. J.*
1929. X.

Napoleono teisynas.

Prancūzų Code Civil, Code Napoléon, ar Napoleono Teisynas,[1] atsiradęs XIX amž. pradžioj ir paskelbtas 1804 m., atitiko naująjį prancūzų tautos išsirutuliojimo laipsnį, kada ji revoliucijos laiku nusikratė feodalizmo santvarka.

Buvo tai naujai sudarytas prancūzų tautai pilietinių įstatymų rinkinys. Atsirado jisai po audringų perversmo metų. Atrodo lyg tai būtų visai naujas kūrinys, nukaltas karštoj revoliucijos kalvėje, nieko bendra neturįs su praėjusiomis gadynėmis.

Bet pažiūrėjus į Code Civil formą ir turinį, pažiūrėjus į jo autorius, tenka įsitikinti, jog jis išdygo ne iškarto, jog jo autoriai yra išėję seną priešrevoliucinę teisės mokyklą ir anais laikais subrendę bei tyrinėję teisės mokslus, dirbę senuosiuose teismuose, pripratę prie jų kalbos, tai jie tęsė jau seniau pradėtąjį įstatymų tvarkomąjį darbą, vartojo senus išdirbtus teisinius terminus.

---

[1] Vartoju *teisyno* žodį, o ne *kodeksą*, vadovaudamasis tokiais sumetimais. Teisyno žodį suprantu kaip įstatymų ar teisių rinkinį, pagal tam tikrą sistemą sudarytą. Negaliu priimti *kodekso* žodžio, nes jis man atrodo negalimas lietuvių kalbai. *Codex*—žodis lotyniškas; filologų aiškinimu, tai reiškiąs rąstigalį, medžio gabalą, vaškuotą lentelę, ant kurios buvo rašoma, pagaliau, šitų lentelių ryšulį, pergamento ar papyro, prirašytų ar neprirašytų lapų sąsiuvą, aprištą rankraštį, vėliau ėmė vartoti kaipo teisių ar įstatymų sistemą, surinktą į vieną knygą. Pirmą sykį pavartojo tąja prasme Gregorianus, ir nuo to laiko ta prasmė tam žodžiui prigijo, po to jau atsirado Codex Theodosianus, Justinianus. Viduramžiais buvo nustoję vartoti, nuo XVI amž. jis vėl atsigavo.

Jeigu imsim tą žodį *(codex)* vartoti, tai reikėtų atmesti lotynų galūnę, fleksiją *(codex, codicis)*, pridėti lietuvišką, būtų *codic*, išeitų *kodikas*. Juk pas lotynus yra *codicillus, codificatio* ir t. t. Prancūzai, italai sutrumpino, vartojo *code, codice*. Kitos kalbos, kuriose linksniuojami artikulai, vartojant *codex, code*, nedaro sunkenybių, kas kita ten, kur linksniuojamos galūnės. Prie svetimos fleksijos dėti dar savo — šito gyva kalba neleidžia. Sekti blogais rusų ar lenkų kalbos pavyzdžiais netinka. Todėl reikės vartoti ar *kodikas*, net *kodas*, ar *teisynas*.

Taigi daugeliui dalykų reikia ieškoti šaknų praėjusiuose amžiuose, dėl to tai reikia nors trumpai apsistoti ties pilietine prancūzų teisės šaltinių istorija.

Visą darbą radau tinkamą padalinti į keturias dalis. Pirmojoj išžiūrėta pilietinės prancūzų teisės istorija iki Napoleono Teisyno atsiradimui, iki XVIII amž. baigiantis, antrojoj — pereinamieji Prancūzų revoliucijos laikai ir Napoleono Teisyno atsiradimas, tvarka, dvasia, tolesnis jo plėtojimasis ir likimas Prancūzijoj XIX amž., trečioj — Napoleono Teisynas visose pasaulio šalyse, kur jis yra veikęs ištisas ar dalimis, ketvirtojoj — Napoleono Teisynas Lietuvos daly (Užnemunėj) ir Lenkijoj.

PIRMOJI DALIS.

Pilietinės prancūzų teisės istorija iki XVIII amž. baigiantis.

Dėl dėstymo patogumo istorikai dvejopai skaido senovės prancūzų teisės istoriją, žiūrėdami ar pačių šaltinių plėtojimosi, ar gadynių, kurių pagrindu imama joms atitinkanti socialinė-politinė santvarka. Einant antruoju keliu istoriją skaidant būtų galima iki XVIII amž. tokių gadynių rasti keturios: gallų-romėnų (I amž. prieš Kristų — V amž. po Kristaus), frankų (V—IX amž.), feodalizmo (IX—XVI amž.) ir absoliutizmo (XVI—XVIII amž.).

I.

Gallų - romėnų gadynė.

(I amž. prieš Kristų — V amž. po Kristaus).

Istorinė Gallijos gadynė prasideda nuo to laiko, kai I amž. prieš Kristų ją užkariavo romėnai ir joje įsitaisė. Nesunkiai atsiėjo tasai užkariavimas, nes romėnai, be aukštesnės karo technikos ir geresnės organizacijos, sugebėjo patraukti į savo pusę aukštuosius įvairių gallų tautų klodus. Įsitaisę, užimtąją žemę jie iš dalies kolonizavo savais kariais; jie tai ir sudarė lotynų kalbos židinį, aukštesnieji čiabuvių klodai perėmė tą kalbą, o liaudis, esant didelei romėnų priemaišai, sudarė iš lotynų ir savo kalbos kitą, savotišką, kuri vėliau padarė pagrindą prancūzų kalbai. Romėnai atsinešė į Galliją, kaip ir visur, savo politinę tvarką ir savo teisę. Taigi teisės šaltiniai Gallijoj buvo tie patys, kaip ir Romoj, būtent: įpročiai, įstatymai, magistratų ediktai, senato sprendimai (senatus consulta), responsa prudentium, imperatorių konstitucijos.

Pamaži apie IV amž. labiau ir labiau ėmė vyrauti pačioj Romoj paskutiniosios (konstitucijos), anie gi teisės šaltiniai išdžiūvo. Ir dėl to nuo to laiko ėmė skaidyti esamuosius teisės šaltinius į dvi rūši: viena — *jus*, arba *jus vetus*, senoji teisė, dažniausiai klasinių juristų raštų ir sistemų forma, kita — *leges*, imperijų įstatymai, savo skaičium gausūs, bet išmėtyti, nesurinkti, į sistemą nesudėti, šitie įstatymai (leges) praktikoj ne taip lengvai buvo prieinami ir visuomenei kartais nežinomi, nes nors valdininkai ir privalėjo turėti savo archyvuose įstatymų nuorašus, bet nevisuomet tat būdavo, dėl to ir visuomenė ir patys valdininkai kartais nežinojo esamųjų įstatymų, kadangi ir patys nelengvai prie jų prieidavo.

Šitas sunkumas buvo visur, visose imperijos dalyse. Todėl teisės žinovai praktikos tikslams gamindavo veikiamųjų konstitucijų rinkinius, vadinamus *codices*. Žymiausi buvo: vienas senesnis — *Codex Gregorianus*, kitas vėlesnis — *Codex Hermogenianus;* apie jį mokslininkai taria, jog bus atsiradęs po 365 m. Tuodu rinkiniu turėjo didžiausios kloties taip Romoj, taip provincijoje, o gyvenime įgijo valdiškojo rinkinio reikšmę.

Praktikoj buvo ir kitas sunkumas: perdaug buvo teisinių traktatų, tai ne tik praktikai, bet ir mokslininkai nevisuomet galėjo nusivokti juose, todėl reikėjo surasti kelią jiems įvertinti. Valentinianas 426 m. nustatė, jog įstatymų galią turi penkių juriskonsultų raštai; ir jų vertybė eina šitokia eile: Papinianus, Paulus, Ulpianus, Gajus ir Modestinus, o iš kitų juriskonsultų tik tie, kuriuos šie mini savo raštuose. Taigi šituo būdu *jus* buvo suprastinta.

Panašiai padarė Theodosius su *leges*. Jisai prisakė pagaminti sąvadą (codex, teisyną), papildantį Cod. Hermogenianus ir Cod. Gregorianus: jisai pavadintas *Codex Theodosianus;* 438 m. paskelbtas abiem imperijom (rytų ir vakarų).

Po to naujai leidžiamuosius įstatymus ėmė vadinti *Novellae leges*, bet jau dabar, skilus Imperijai į dvi dali, jie įvairiuoja rytuose ir vakaruose, teisinis gyvenimas ėmė eiti savo atskira vaga.

Be bendrų valstybinių įstatymų ėmė rastis nauja socialinė ir kultūrinė jėga, kuri pamaži ėjo stipryn, pati tvarkėsi, gamino savąją teisę, tai krikščionių *bažnyčia*.

Nuo IV amž. pradėjo labiau veržtis naujos, germanų, giminės, kurios atsinešė savo teisę ir padarė įtakos taip pat vietoj esamajai.

II.

Frankų gadynė.

(V —IX amž.).

Germanų atvykimas.

Įvairios germanų giminės ėmė veržtis į Romos imperiją, iki šiol tai kviečiamos, tai neprašomos, užėmė tarp kito Galliją V amž. pradžioje ir joje įsitaisė. Tie barbarai (o tai reiškia — *neromėnai)* savo kultūra stovėjo žemiau už romėnus ar romanizuotus gallus. Jie su savim atsinešė ir savo įprotinę, nerašytąją, teisę, kuri vėliau buvo rašoma skyrium kiekvienai giminei ar valstybei; užrašyta ji lotynų kalba ir turi moksle bendrą vardą — *leges barbarorum.* Randama, jog šitoji germanų teisė stovėjo žemiau, negu romėnų teisė XII Lentų gadynėje. Leges barbarorum rašyta apgadinta lotynų kalba; pradeda tat daryti jau nuo V amž. Savo turiniu germanų pradų grynumas įvairiuoja. Vieni jau buvo pasidavę romėnų įtakai, kur tik germanai su jais susidurdavo, kiti liko kaipo savaimingi įpročių rinkiniai; bet tokių nebuvo žiemiuose, kur romėnai nesiekė: danų, švedų, norvegų, airių; berods, šitie ir gana vėlai užrašyti, būtent XIII — XIV amž.

V amž. Gallijoj buvo įsitaisiusios šios barbarų valstybės: burgundų, visigotų, frankų, bet frankų monarkija vėliau prarijo anas dvi, ir po to begalima kalbėti apie vieną frankų monarkiją. Germanai, užkariaudami Galliją ar įsitaisydami pakviesti, paliko dalį įtaisymų taip, kaip jie rado, kitą jų dalį jie atsinešė savo. Vėliau XIX amž. mokslininkai matė naujose valstybėse viršijant vieni romėnų gaivalą, dėl to juos vadina *romanistais,* kiti tardavo, kad germanų gaivalas viršijęs, todėl vadina juos *germanistais.*

Germanai, užkariavę ar užėmę Galliją, gal būti, mažesnę gyventojų dalį pavergė, o gallo-romėnų dauguma liko laisva, išlaikė savo teises, net principe anų teisės buvo lygios užkariautojų teisei.

Barbarai užkariavo Galliją, nes ieškojo žemių kolonizacijai, tam tikslui atėmė vieną jų dalį iš gyventojų, o kitą dalį sudarė dideli tuščių iždo žemių plotai, ir tas žemes atidavė saviesiems gyventi. Šituo atžvilgiu buvo skirtumų, įsitaisant vienoj ar kitoj vietoj; įvairiavo elgimasis pas burgundus, visigotus ir frankus, tat pareidavo nuo užkariautojų ir užkariautų gyventojų jėgos santykių. Taigi vienur atėmė visą žemę ir išnaikino gyventojus, kitur tik dalį, įsitaisę greta ir t. t., dėl to įvyko atmainų socialinėj santvarkoj, šiaip gi gallo-romėnams paliko senąsias teises ir įtaisymus.

Germanai, atvykdami į Gallija, rėmėsi imperatorių įgaliojimais ir pavedimais; jie sakėsi buvę jų sąjungininkai, vietininkai ar net dermininkai. Tikrumoj naujos valstybės buvo savarankiškos, bet formos atžvilgiu germanai laikė save prideramais Imperijos. Barbarai patys kartais romanizavosi, perimdavo bent kaikurius įtaisymus, taigi rauti romėnų teisę jiems nebuvo nei reikalo nei pagrindo, o ir pakeisti nebūtų turėję kuo. Patys germanai gyveno savo teise, tėvų įpročiu; kiti gyventojai, čiabuviai, gyveno savąja, romėnų, tuo būdu veikė greta dvi teisini sistemi, net socialini struktūri: kiekvienas gyvena savąja teise, kiekvienas turi savo asmeniškąją teisę. Tas nesudarydavo painiavų praktikoj, jeigu kildavo reikalai ar ištikdavo susidūrimai vienos rasės žmonių tarpe; sunkumų atsirasdavo esant reikalui tarp asmenų, priderančių prie įvairių rasių. Be to įvairumų atsirasdavo ir dėl to, kad Gallijoj iš pradžių buvo įsitaisiusios kelios valstybės.

Paprastai kiekvienas buvo teisiamas savais įstatymais, o jeigu konfliktas esti tarp gallo-romėno ir barbaro, tai sprendžiama šiojo įstatymais.

Ilgainiui, kaip minėta, visas anas valstybes užėmė vieni frankai; bet jie užkariavo ne tik jas, bet ir daugiau žemių, tai painumų pasidarė dar daugiau, nes rasių atsirado daugiau ir mišriau, teisių įvairiau. Stiprinant valstybę, reikėjo šalinti tas sunkenybes, ieškoti ir rasti kokio išėjimo. Dažniausiai parinkdavo tokį pradą, kad duodama pirmenybė kaltinamojo, pašauktojo teisei; kitaip nustatydavo tais atsitikimais, jeigu kas įeidavo į dermę, perleisdavo turtą ir t. t. Teisę pasirenka žmonės ne savo valia ir noru, ji nepareidavo nuo jų valios: visa tat nustato gimimas, kilimas; iš jungtuvių kilęs gauna tėvo teisę, pavai-

nikis — įgyja motinos teisę. Buvo ir išimčių: žmona gauna vyro teisę. Vergai paleistieji įgyja nebūtinai savo buvusio pono, juos išvadavusiojo, teisę: tat pareidavo nuo to, kokia *forma* buvo paleistas — romėnų ar germanų teise. Kunigai ir bažnyčia paprastai gyveno romėnų teise.

Taigi įstatymai buvo asmeniniai. Taip buvo prie Merovingų ir Karolingų dinastijos karalių (V—IX amž.). Bet tasai teisės mišrumas apsunkindavo apyvartą, prekybą, dėlto taip ilgai pasilikti negalėjo. Dėl ilgesnio kelių rasių žmonių vienoj vietoj sugyvenimo susidarė viena tauta, kalba, atsirasdavo vietos įpročiai, kurie šalindavo asmeninius įstatymus. Beto kaikurie romėnų įtaisymai prigijo barbarams, ir atvirkščiai, romėnai kai ką paėmė iš germanų įpročių.

Ypač dėl dviejų aplinkybių prigijo barbarams kaikurie romėnų įtaisymai. Darydami sutartis, perleisdami turtą romėnai visa tat darydavo *raštu*. Germanai, ikišiol to nevartoję, atrado, kad tai labai patogus įtaisymas. Šitokius aktus darydavo notarai *(notarii)*, kurie temokėjo romėnų formas, vartojo lotynų kalbą, tai ir barbarai perėmė jas. Kitas veiksnys — tai buvo ***bažnyčia***, ji pati gyveno romėnų teise, į visų rasių žmones ji pratardavo vienodai; ir tenai, kur ji įeidavo su savo įtaka, pravesdavo savo formas, pav., atleidžiant nuo vergijos, rašant testamentus ir t. t. Esant reikalui daryti tuos aktus, bažnyčia stengėsi priminti, kad rašantieji testamentą būtinai užrašytų ką nors bažnyčiai, pavargėliams ir t. t.

Iš kitos pusės kaikurie rupieji germanų įpročiai, jau žemesnės kultūros reiškiniai, prigijo romėnams: pav., *vyrė* (vok. Wehrgeld) — piniginiai atlyginimai, baudos už nusidėjimus vieton kūno bausmių; esant kaltinimui galima pasiteisinti su ***draugų priesaika*** ir t. t. Iro ir senoji romėnų visuomenė, ji puolė žemyn, o kilo nauja, tai ir galėjo prigyti žemesnės, bet bendros tai visuomenei teisinės formos.

Teisės šaltiniai. Leges Barbarorum.

Prieš atplūdimą į Galliją, germanų tautos gyveno nerašytais įpročiais, tai juos su savim ir atsinešė į naująją tėvynę. Romėnai gyveno rašytąja teise, tai gal dėl jų įtakos užrašyti ir germanų įpročiai. Tat įvyko V—VIII amž. Gal reikėjo tat pada-

ryti ir dėl to, kad turėjo būti jie nustatyti, kad neišnyktų jie naujose aplinkybėse, plačiose valstybėse, o ir esant asmeninei teisei, reikia jie žinoti. Įpročių užrašai daromi nevienu laiku, buvo tai darbas privatinis ar oficialus, nors dažniau būdavo atliekamas oficialiai, karalių įsakymais. Įpročius surinkti ir išaiškinti padėjo išmintingieji, patyrę žmonės; visa tat atlikus, reikėjo atsiklausti ir patikrinti didžiuose seimuose (susirinkimuose) ar teisminiuose susirinkimuose. Tai pavadinta *Leges, lex.* Kartais į juos įterpdavo karalių įsakymus. Rašoma buvo lotyniškai, nes tik tąja kalba temokėjo rašyti; buvo tai nebe daili senoji, o jau apgadintoji vulgarė kalba, kartais su germanų žodžių priemaiša.

Pirmiausia reikės paminėti *salų frankų* įstatymas — *Salų teisynas (Lex Salica),* atsiradęs V amž. (kiti mokslininkai sako, kad tai buvę VI amž.), o vėliau papildomas, paskui dar lyginamas Karolio Did. laikais.

Jam artimas yra — *ripuarinių frankų* teisynas — *Lex Ripuariorum;* jame daug paimta iš Lex Salica, bet jis yra labiau nutolęs nuo pirmykščių germanų šaltinių ir turi daugiau romėnų įtakos, negu Lex Salica.

Toliau eina *Lex Burgundionum,* kartais dar vadinamas *Lex Gundobada* — tai karaliaus ediktų rinkinys, atsiradęs VI amž., vėliau papildomas, kuriame yra daug romėnų, bet iš dalies ir germanų įtakos.

Visigotams leidžiami karaliaus įsakymai jau V amž. ir VI amž., bet jie yra žuvę. Paskutinė ir pilnoji visigotų įstatymų redakcija buvo padaryta VII amž.; ji vadinasi *Lex Visigothorum.* Šitame teisyne jaučiama romėnų teisės įtaka.

Romėnai.

Romėnai, kaip minėta, gyveno savąja teise. Jie galėjo naudotis senaisiais ir naujaisiais įstatymais. Bet jų kultūra nebe ta, daug žemesnė negu senovėje, tai dabartiniams žmonėms romėnų teisė buvo per mokyta, per sunki, per didelė, todėl karalių įsakymais daroma iš romėnų teisės šaltinių sutrumpinimai, rašomi populeresni, suprantamesni lotynų kalba sąvadai. Taip atsirado Alariko įsakymu pagamintasis *Lex Romana Visigothorum* 506 m. Atlikus tą darbą, paskelbė, kad visi kiti romėnų

įstatymai nebeveikia, naikinami. Savo forma buvo tai ne tik įstatymai, bet ir jų paaiškinimai; įstatymai parinkti iš Codex Theodosianus, Gregorianus, Hermogenianus, Teodozijaus, Valentiniano III ir kitų konstitucijų, Gajaus institucijų, Povilo sentencijų, Papiniano atsakymų. Nors Gallijoj visigotų valdymas 507 m. žuvo, tačiau sąvadas ėmė veikti visoj Frankų valstybėje. Jis atliko tą darbą, kurį buvo padaręs Justinianas Imperijos rytuose. Justiniano sąvadas vis dėlto pateko į vakarus, bet tik dalimis, pav., per bažnyčią, o šiaip plačiau vos XI—XII amž. tepasiradė žinomas. Kartais Lex Rom. Vis. vadina *Breviarium Alarici* (karaliaus vardu), ar *Breviarium Aniani* (redaktoriaus vardu).

Tuo pat būdu burgundų žemėj buvo pagaminta *Lex Romana Burgundionum* arba *Papiniani.*

Neužteko esamųjų įstatymų naujiems klausimams išspręsti. Tai Frankų karaliai leisdavo įsakymus, taisykles, juos paprastai vadina *capitularia* (c. ecclesiastica, saecularia). Juos išsiuntinėdavo valdininkams.

Laikui bėgant šitų kapitularų prisirinko daug, vietoj užsimesdavo, buvo painumo jų taikinime, tai kilo reikalas juos sutvarkyti, surinkti į vieną vietą ir įsisteminti. Tą darbą atliko abbatas *Ansegisas;* visą medžiagą jisai padalino į 4 knygas. Sąvadas paskelbta 827 m. Matyt, tas jo darbas buvo laikomas tokiu geru, kad jis virto oficialiu rinkiniu.

IX amž. vidury išėjo naujas įstatymų rinkinys, ano tęsinys: prie esamųjų 4 knygų pridėta dar 3 naujos. Daugiausia nauji kapitularai lietė bažnyčią, jos teisių praplėtimą. Bet tie kapitularai daugiausia buvo suklastoti. Berods, buvo tai nepirmiena, nes tuo laiku buvo atsiradę ir daugiau tokių suklastotų raštų, kaip Izidoriaus dekretai ir t. t.

Tas naujasis rinkinys pasirodė po 847 ar 857 m.; dėl tikro autoriaus ir atsiradimo vietos yra ginčų, nenustatyta, kieno darbas. Bet jie buvo laikomi tikrais, tikėjo jais ir ilgą laiką turėjo geros kloties.

Pagaliau buvo įvairių įsakymų, įstatymų, įvairiems asmenims skiriamų. Bet praktikoj skirtumai eina vis mažyn. Praktikos reikalai privedė dokumentus prie suvienodinimo. Tam darbui padėti atsirado visokie formulų, pavyzdžių rinkiniai.

III.

Feodinė gadynė.

(IX—XVI amž.).

1.

Bendros žinios.

Teisės šaltiniai.

Karinė frankų monarkija negalėjo toj formoj išlikti, kokią ji buvo susidarius pačioj pradžioj, socialinė ir politinė jos struktūra įgijo naują formą, kurią vadina *feodine*. Tokios tvarkos žymėmis laiko suvereniteto suskaidymą, politinės teisės parėjimą nuo žemės valdymo; žemės ir asmenys tam tikroj hierarchijoj sustatyti ir kits kito priklauso.

Monarkija, atsiradusi dėl užkariavimo, nebėsant karo pavojaus, ėmė irti, nebesugebėjo atlikti tų uždavinių, kuriuos ji buvo sau pastačius ir privalėjo atlikti. Centro valdžia buvo persilpna, negalėjo ir nepajėgė užtikrinti saugumo. Silpnieji ūkininkai pradėjo ieškoti užtarimo ir apgynimo pas stipriuosius dvarininkus. Šitoji tvarka atsiranda IX—X amž.

Pagrindiniai jos gaivalai buvo: feodinis grupavimas ir senjorija (seigneurie). Valstybė esmėje susiskaidė į daugybę savarankiškų valdų.

Kartu su socialinėmis atmainomis turėjo pasikeisti ir teisės šaltiniai, visuomenės sąranga virto kitokia; įstatymai surišti nebe su asmenimis, o su vieta; senovės tautinis žmonių mišrumas išnyko, jo vietoje atsirado naujas paskaidymas, nauju pagrindu.

Suverenitetas susiskaidė, tatai trukdė įstatymų pastovumą; atsiranda įpročiai, bet jau kiti, negu pirmiau, atsiranda kitomis sąlygomis.

Teisės šaltiniai pasidarė įvairesni: be šitų įpročių veikė romėnų teisė, bažnyčios teisė (kanonai), karaliaus ir senjorų (viešpačių) ordonansai, miestų privilegijos.

Frankų monarkija subirėjo į mažesnes sritis, turėjo išnykti asmeninė teisė ir kapitularai, atsirado sritiniai (teritoriniai) įpročiai. Sunku buvo nustatinėti asmenį ir jo teisę, susimaišė žmonės, kartais nebegalima to visai išpainioti. Teisėjai turėjo mokėti skaityti įvairius Leges ir capitularia, o kultūra ir švietimas

visuomenėje ir teisėjų tarpe buvo puolę, juk visuomenėje retai kas mokėjo skaityti. Dėl to tai nebebuvo galima tyrinėti kiekvieno asmens teisės, o reikia visi sulyginti, teisę suvienodinti, suprastinti. Kiekvienoj srity, kuri turėjo savaimingumų, atsirado savi įpročiai, jie palietė visus be rasės skirtumo žmones, kurie ten gyveno. Žinoma, savo turiniu viršijo toji teisė ir įstatymai, kuriuos turėjo viešpataujančioji rasė, jie daugiausia atsispindėjo naujame įprotyje; taigi vėliau išnyko ir susimaišė asmeninės privilegijos, vienos iš jų virto bendru visiem įstatymu.

Dar greičiau išnyko *kapitularai,* kurie ir be to nebuvo įsišakniję, mažiau sutvarkyti, žmonėms mažiau žinomi, nes buvo siunčiami valdininkams. Jau X amž. kapitularus visai užmiršo, jei bent kartais iš netyčių būtų paliesti kokiame įprotyje. Tik bažnyčios kapitularai išliko ilgiau; gi pasauliniuose dalykuose jų nebuvo, X—XI amž. viską tvarkė įprotis. Vienur viršijo germanų teisės įtaka, kitur romėnų. Žiemiuose ir viduryje vyravo įprotis.

Ne feodalizmas tat pagamino; įpročio vyravimas atitinka jo atsiradimą, jį lydi, tai sudedamoji anos santvarkos dalis.

Dvi sriti.

Romėnų teisės atgimimas, jos tyrinėjimas, mokymas, įvykęs antrojoj XI amž. pusėje, pilnai žydėjęs XII amž., įvedė naują gaivalą teisės gyvenime. Jinai giliau pakeitė privačiąją teisę, negu viešąją; kaikur ji buvo priimta kaip rašytoji privalomoji teisė. Lengva tat buvo Prancūzijos pietuose, kur įpročiai buvo persisunkę romėnų teise, lengva buvo jai atsigauti. Žiemiuose romėnų teisės įtaka įpročiams buvo silpnesnė, vis dėl to ir čia atgijusi romėnų teisė darė savo įtakos. Ir dėl to žiemiai ir vidurkis ėmė vadintis *įpročių* teisės šalimis, o pietūs — *rašytosios,* tai reiškia romėnų teisės. Tatai nustatyta aktuose jau XIII amž. pradžioje. Skiria ne Loire's upė, bet kalba; kur buvo langue d'oc (pietuose) — ten vyravo romėnų teisė, o kur buvo langue d'oil (žiemiuose) — tai vyravo įpročiai. Bet ir vienur ir kitur buvo ir romėnų teisė ir įpročiai, tiktai viršijo tas ar kitas teisės šaltinis. (Žiūr. žemėlapį knygos gale).

Rašytosios teisės srityje.

Čia vyravo romėnų teisė. Digesta, Codex Justiniani, Novellae — buvo tai veikiantieji, tikrieji tos srities teisynai, ir toj

formoj, kaip jie buvo išėję VI amž. Senesnieji romėnų įstatymai turėjo užleisti vietą naujesniems, bet kartais pati romėnų teisė — įpročiams, jeigu jie buvo įsigalėję.

Jau gana anksti ir čionai (rašytosios teisės srityje) sutvarkyta įpročiai ir paskelbta ar senjoro ar karaliaus įsakymu. Beveik visi buvo tai vietiniai rinkiniai, vienam miestui ir jo apylinkei. Paskui iš jų pasidarė bendrieji įpročiai, beveik visi jie išėjo iš vartojimo XVI—XVIII amž., laisvai užleido vietą romėnų teisei. Šita padarė teisininkai, kurie kiekvieną įprotį, kiek jisai prieštaravo romėnų dėsniams, laikydavo smerktinu; tą pat darė parlamentai. Iš jų užsiliko tik tas, ką karaliai palikdavo nuo XV amž.

Vienos srities nelietė rašytoji, romėnų teisė — tai feodinių santykių; neliestos liko taisyklės, nustatančios senjorų (ponų) teises dėl teismų ir dėl žemės. Romėnai nepažino feodo, jokio teisinio nusistatymo dėl jų nebuvo.

Rašytosios teisės srityje feodiniai santykiai vis dėlto turėjo būti nustatyti rašto formoj, tai ėmė vartoti garsųjį rinkinį *Libri* arba *Consuetudines feudorum;* jisai atsirado ne iš karto, o dalimis, viena dalis atsirado XI amž. gale ar XII amž. pradžioj ir nusistovėjo galutinai XIII amž. Ji derino su kitais šaltiniais ir komentavo lygiai su Corpus Juris Civilis. Teisės mokyklose tai buvo lyg priedas prie Justiniano kompiliacijos ar net sudedamoji jo dalis. Bet ir čia nerašytieji vietos įpročiai suteikė Feodų Įpročiams savotišką reikšmę, tat buvo matyti parlamentų jurisprudencijoj. O ji taip pat išaiškindavo ir tikrąją prasmę romėnų įstatymams, kuri buvo taikoma šitoj srityj. Teorijos ir praktikos dalykas buvo duoti romėnų dėsniams, kitomis aplinkybėmis atsiradusiems, prasmę, kuri tiktų šioj vietoj, šiuo laiku.

Įpročių srityje.

Vietos įpročiai buvo veikiantieji įstatymai, bet gana anksti, ypač dėl apeliacinių tribunolų praktikos, atsirado bendrieji įpročiai, o jau vietiniai sudarė iš jų išimtį. Bet ir čia įleido šaknis romėnų teisė, kuri pateko per teisės mokyklas.

Romėnų teisės tyrinėjimas nuo vieno Prancūzijos galo iki kito įsigalėjo, kad jau nuo XIV amž. pradžios kaikurios privačiosios teisės šakos buvo aiškinamos romėniškai, būtent: der-

mės (sutartys) ir prievolės. Jau XIII amž. romėnų teisė pamaži išstūmė savaimingas jų formas, ir kai ėmė redaguoti įpročius, tai maža kas iš savo beliko.

Įpročiai neviską nustatydavo, tai tuomet vieni siūlė užpildyti spragas iš romėnų teisės, kaipo iš papildomai veikiančios teisės, kiti siūlė imti iš įpročių artimų sričių, arba bent iš Paryžiaus įpročių, ir tik galų gale kreiptis į romėnų teisę, kaipo į *ratio scripta*, o ne kaipo į *jus scriptum*. Berods, kaikurie įpročių rinkiniai nustatydavo aiškiai, kaip reikia išspręsti, atsiradus spragai įprotyje.

2.

Įpročių teisės išsiplėtojimas.

Reikšmė.

Iš pradžių įpročius nustatydavo vartojimas, praktika, dėl to galėjo jie nuolatos keistis, paskui anksčiau ar vėliau užrašydavo, patikrindavo, paskelbdavo.

Įprotis nerašytas, nors ir atitiko teisinę gyventojų sąmonę, bet kol neužrašytas, taikinant jį praktikoj turėjo daug painiavų: sunku pažinti ir dėl to sunku tiksliai ir vienodai taikinti. Nėra sunkumų, kai teisėjai pažįsta tuos įpročius, bet jeigu jų nežino, tai būna keblumų, kol nustatys, kad pasidarytų jie žinomi ir aiškūs, nes paprastai esti sunku, kai reikia nustatyti įrodymais ne faktą, bet teisę. Nustatinėjimo būdas įvairiavo: kartais užtekdavo dviejų liudininkų (tat būdavo rašytosios teisės srityje), o nerašytosios tat ėjo sunkiau, buvo daugiau painumų, buvo daroma *inquisitio per turbam*, kuopos atsiklausimas; tam tikras skaičius parinktųjų žmonių vienu žodžiu nuspręsdavo, ar yra įprotis ar ne. Paryžiuje klausdavo nuomonės *parloir aux bourgeois*, kartais reikėdavo klaustis dviejų kuopų (turba), po 10 žmonių kiekvienoj, ir tai bus sakoma, kad nustatyta, tik tuomet, jeigu tos dvi kuopi vienodai nusakys.

Įprotynai.

Jau gana anksti praktikos žmonės pradėjo užrašinėti tuos įpročius, bet tik savo reikalams, nes kiekvieną sykį nustatinėti oficialiai tuo keliu, kaip buvo nurodyta, buvo sunku ir keblu.

Jų rinkinius ėmė vadinti *coutumiers* ar *Livres de pratique* (įprotynai) — tai primityviai, neoficialiai dažnai teisėjų surašyti, nesutvarkyti precedentų rinkiniai, o savo turiniu jie įvairiuoja: vieni surašo įpročius, kiti teismo praktiką, procedūrą, vienoj kitoj vietoj kartais apima abu dalyku. Jie yra geras šaltinis įpročių teisei pažinti.

Tie rinkiniai (įprotynai) atsiranda jau XIII amž. Teisybė, jų skaičius nedidelis; žymiausių buvo iš viso keturi. Jie visi rašyti prancūziškai, ne lotyniškai, be to, jie yra persisunkę romėnų ir kanonų teisės dvasia.

Jų vardai: *Conseil à un ami, Livre de Jostice et de Plet, Etablissements de Saint Louis, Coutumes de Beauvoisis.* Žiūrint originalumo, tai pirmieji trys — kompiliacijos, o ketvirtasis — žinomo juristo ir poeto Pilypo de Beaumanoir darbas, jo rinkinys — tai tikrai originalus kūrinys.

Be šitų žymesniųjų rinkinių, reikia paminėti: *Le Livre des constitutions démenées et Châtelet de Paris, le Coutumier d'Artois, le Coutumier de Picardie, Le très ancien coutumier de Normandie* (parašytas lotyniškai XII amž., jau XIII amž. buvo padarytas prancūzų vertimas); vėliau XIII amž. atsirado *Grand Coutumier de Normandie,* jo autorius buvo bene Maucael (rašyta lotynų, o paskui prancūzų kalba). Jis turėjo geriausios kloties ir tikrai užpelnytos; pripažintas teismų ir vartojamas lyg būtų oficialus. Dar ir dabar šita veikia normandų salose, priklausančiose Anglijai: Jersey, Guernesey, Aurigny ir Serck.

XIV amž. teisininkai apdirbinėja ir tobulina įprotynus, kad jie atitiktų gyvenimo ir mokslo reikalavimus. Jau senesniuose pastatydavo įpročio dėsnius greta romėnų teisės, kad sulygintų; dabar tat sulyginama, derinama, vienodinama. Vis dėlto XIV amž. maža buvo žymių originalių darbų. Iš jų reikės pažymėti: *La Somme rurale* (parašė Jean Boutillier), *Très ancienne coutume de Bretagne* (kuriame suteikiami bretonų teisės dėsniai; jis pasidarė oficialiu tekstu, taip branginamu bretonų tautininkų XIX amž., kaipo bretonų teisės kūrinys); *Practica forensis* — Auvergne (Alvernia) įprotynas, rašytas lotyniškai, verstas prancūziškai, *Stylus curiae parlamenti* — advokato Guillaume du Breuil, Paryžiuje, teismo praktikos reikalams, *Grand Coutumier de France* arba *Coutumier de Charles VI* — tai praktikos darbas, o iš dalies įpročių rinkinys, bene bus kelių autorių darbas, galutinę formą jam davė Jacques d'Ableiges.

Sisteminiai rinkiniai.

Be šitų buvo dar kitų šaltinių įpročiams pažinti, tai sisteminiai rinkiniai, sudaryti iš teismų sprendimų, kuriuos teisininkai surinko, padarė savo išvadas, ištraukė dėsnius, sutvarkė juos tam tikroj eilėj ir sistemoj, kartais su savo paaiškinimais. Reikės paminėti rinkiniai: *Jean des Marès* surinkti nutarimai, *Quaestiones Johannis Galli* (Jean de Coq), *Decisiones Gratianopolitanae Guidonis Papae,* vis tai buvo advokatų darbai.

Kitą rūšį sudaro oficialiai registrai, kuriuos darė teismo raštininkai. Jie atsirado tuo būdu. Iš pradžių bylojimas ir sprendimas ėjo žodžiu. Vėliau, kilus ginčui dėl jo turinio, reikėjo jį įrodyti, tat darydavo ar liudininkai, kurie girdėjo sprendimą, ar paliudydavo pats tribunolas, sprendimą dariusis. Kadangi tat buvo painu, tai jau nuo XIII amž. žymesnieji teismai savo raštinėse ėmė užrašinėti, kuo pradėtoji pas juos byla pasibaigdavo. Šitas naujas įprotys prasidėjo Normandijoj, nes tokia buvo anglų teismų praktika. Jau XII amž. antroj pusėj klerkai iš *Echiquier de Normandie* rašydavo visus aktus ir sprendimus toj pačioj sesijoj ant pergamento, susiūdavo galą prie galo ir suvyniodavo į ritulį, tai buvo sesijos ritulys (lotyniškai *rotulus).* Praktikoj tokie dokumentai nepatogu buvo vartoti, per dideli, sunku išvynioti, tai klerkai turėjo sau pasidarę kitą sąrašą (registrą, registrum) sąsiuvinio formos (cahier), kur įrašydavo tik žymiausius dalykus, bent sprendimų turinį. Tokie registrai buvo žinomi jau nuo 1235 m. Pačių registrų neliko, liko tik ta santrauka, kurią iš jų 4 klerkai padarė šito teismo sprendimams.

Tą pat ėmė daryti (rašyti ir vynioti į ritulius) ir Paryžiaus parlamentas (teismas) XIII amž. Praktikoj pasirodė, kad tat nepatogu vartoti dažnai, tai 1263 m. jo raštininkas Jean de Montluçon ėmė daryti pilnus išrašus, ištraukas ar sutrumpinimus iš senesniųjų sprendimų. Tą darė ir jo įpėdiniai, tuo būdu susidarė septyni registrai padarytųjų sprendimų per 1254 — 1318 m., bet iki mūsų dienų liko tik 4; juos vadina Paryžiaus parlamento *Olim,* nes atsitiktinai nuo šito žodžio (kuris reiškia: kadaise, senovėje) prasideda rinkinys.

Yra dar kitų rinkinių, tik mažesnės vertės.

Populiarinimas.

Buvo dar viena priemonė kuriam įpročiui sustiprinti — tai suteikti jo dėsniui lengvą supratimą, atminti tinkamą formą, suteikus jam patarlės, eilėraščio formą. Tuomet lengviau jie atminti, ir neužrašyti greičiau eina iš lūpų į lūpas, iš kartos į kartą: tie dėsniai neužmirštami. Ir vos XVI—XVII amž. pradėjo juos rankioti, užrašinėti ir spausdinti. Tai tuo laiku teisės mokslininkai ir praktikai pradėjo rankioti iš archyvų senuosius, turinčius galios, įpročius, jų rinkinius ėmė spausdinti. Bet esant dabar užrašytiems patiems įpročiams, net atspausdintiems, dėsniai nustojo tokios reikšmės, kurią turėjo pirmiau. Ir rinkiniuose vienos maksimos yra labai senos, kitos gana vėlybos, artimų leidėjui laikų.

Įpročių redakcija.

Nerašytieji įpročiai buvo sunku taikinti praktikoj, dėl to jau anksti kilo reikalas juos surinkti, nustatyti, paskelbti, ir tat turėjo atlikti valdžios organai. Tos redakcijos yra dvejopos rūšies. Vienos — skelbiamos senjoro (pono) ar karaliaus, kaipo vietos pono, ir paskelbtos jo suteikiamos privilegijos (kartos, chartes) formoj, kitos — karaliaus kaipo viešpaties iniciatyva ir vardu, pradėjus nuo antros XVI amž. pusės.

Gana anksti kaikurie miestai ar pilys gaudavo iš savo senjoro (pono) privilegiją, kurioj užrašydavo ir pripažindavo veikiančius pas juos įpročius. Tokių privilegijų buvo gana daug XII—XV amž., ypač Prancūzijos pietuose. Keičiant įprotį reikėdavo suteikti jam naują privilegiją. Kartais vėliau patvirtindavo karalius, nes jo valdžia augo ir jo užtarimas buvo naudingas. Taip pat steigiamosios miestų privilegijos (Chartes de villes), kuriomis įsteigdavo miesto bendruomenę, duodavo jam municipalę organizaciją, laisves (savivalda), turėdavo savyje ar pridėtus pripažintus įpročius; šita buvo svarbu ypatingai miestams, kurie įgydavo teisiamąją teisę. Šitie priedai — tai kartais būdavo ištisi teisynai.

Vis dėl to tai buvo įpročiai, o ne rašytoji teisė. Užrašytieji įprotynai turėjo tą gerą pusę, kad nebereikėjo įrodinėti įpročių buvimo, užtekdavo pažiūrėti į oficialų įprotyno tekstą.

Įpročių bendrinimas.

Bet šito darbo neužteko įpročių srityje, perdaug buvo įvairumo. Privilegijos apie įpročius buvo vietinės, kartais mažam plotui, o dabar reikėjo, kad jie galiotų visoj srity, taigi atsirado bendrosios teisės reikalingumas. Kaikurios šalys, kaip Normandija, Bretanė, pačios tat padarė, priimdavo bendrus savo šalies įpročius, imdamos pagrindu senuosius savo įprotynus. Kitose šalyse, kur nejaučiama buvo veiklaus gyvenimo, liko įpročiai vietiniai, nedideli, sunkiai gaunami iš kuopų, nenusistovėję, pilni priešingumų. Šituos įvairumus ir sunkumus tegalėjo pasiryžti pašalinti jau stiprėjanti karaliaus valdžia, ji galėjo pasiimti iniciatyvą šitam darbui. Tuomet tai 1453 m. karalius Karolis VII, atitikdamas visuomenės reikalą, prisakė suredaguoti visų Prancūzijos sričių įprotynus; jis pavedė tat atlikti savo valdininkams. Jie turėjo paimti pagrindu geriausiąjį bendrą įprotyną, atsiklausti teisės žinovų ir gyventojų, o paskui sutvarkę pristatyti karaliui, kuris jį išžiūrėsiąs su savo tarėjais (Didžiosios Tarybos ar Parlamento), paskelbsiąs ir suteiksiąs įstatymo galią.

Iš pradžių, prie Karolio VII (1422—1461), Liudviko XI (1461—1483) darbas ėjo pamaži; Karolis VIII (1483—1498) labiau ėmė žiūrėti to darbo, prisakė kitaip organizuoti, vis dėlto buvo daug painumų aname medžiagos rinkimo būde, tai dabar suprastino darbą, labiau centralizavo. Ėjo darbas ir prie Liudviko XII (1498—1515). Silpna karaliaus valdžia negalėjo tinkamai to darbo atlikti, tik augančioji, miestais pasirėmusi, jau neribotoji, karaliaus valdžia galėjo drąsiau ir tinkamiau tat padaryti; griežtesni žygiai daromi XVI amž. absoliutizmo gadynėj.

3.

Karaliaus valdžia.

Reikšmė.

Esant feodinei sąrangai nebuvo galima kalbėti apie vieną Prancūzų valstybę, tai buvo tik palaidas feodinių valstybių ryšys. Ir buvo prancūzų karalių nuopelnas tatai, kad jie sujungė prancūzus į vieną tautą, valstybę, miestai jam čia padėjo.

Jungimas ėjo nelengvai. Feodalai bandė tam priešintis, rimtos kovos su jais ėjo XIV amž., prie šito prisidėjo dar anglų karas; bet karalius paėmė viršų. Tauta jam padėjo tame darbe, matė tame pažangos gaivalą. Pabaigę politinį sujungimą, XVI—XVIII amž. monarkai labiau iš vidaus sulipdė suvienytąją Prancūziją. Pirmoj dalyj jie renka, tvarko įpročius, o jau XVI—XVIII amž. įneša savo kūrybą ir į teisės gyvenimą. Iš pradžių karalius suteikia autoritetą teisei, kuri atsirado be jo, o paskui pats kuria savo naujas normas. Šita tebuvo galima atlikti pasiekus politinio sujungimo.

Karalius ir jo įtaka įstatymams.

Karalius galėjo įsikišti į teisės sudarymą, kaipo didelis senjoras, galingas dvarininkas savo valdose ir dar kaipo karalius visoj Prancūzijoj.

Merovingų ir kapetingų monarkija subyrėjo į atskiras didesnių ar mažesnių ponų valdas. Suskilo teritorija, kiekviena dalis gyveno savo gyvenimu, susiskaidė ir įstatymų leidimas. Kiekvienas ponas leidžia įstatymus savo žemei, tokiu pat ponu buvo ir karalius, jis leisdavo įstatymus tik savo valdomai žemei. Jau nebėra kapitularų, kuriuos karalius leisdavo pirmiau visai valstybei, atsiranda privilegijos, X—XI amž. nėra visai bendrų įstatymų, viena bažnyčia teleisdavo juos savo reikalams visoj prancūzų žemėje. Smulkėja reikalai. Senieji įstatymai dėl netaikymo nyksta, o naujų niekas neskelbia, atsiranda ir veikia viešoj ir privačiojoj teisėje *įpročiai.*

Antrojoj XII amž. pusėje karaliai bando daryti bendrus įstatymus visoms savo valdoms, stengiasi praplėsti juos ir kitų ponų žemėms, jeigu jie sutinka. Pav., 1155 m. išėjo įstatymas apie 10 metų taiką, kurios buvo reikalingi visi, didi ir maži, feodalai; tik reikia, kad kas ją palaikytų. Liudvikas VII sušaukė didžiuosius vasalus į Soissons ir prisaigdino juos, kad per 10 metų išlaikys Dievo taiką. Juo toliau, juo gausiau atsiranda bendrų nuostatų, jau karalius spiria, o nebe prašo feodalus priimti tą ar kitą įstatymą. Augantis ūkinis bendravimas, miestų stiprėjimas reikalavo iš karaliaus, kad jisai apsiimtų palaikyti ramybę ir saugumą, lipdytų išbarstytas Prancūzijos žemes, miestai davė lėšų ir žmonių tam tikslui pasiekti, sutiko palaikyti jį kovoje su feodalais.

Vėl atgimstąs Prancūzijoj romėnų teisės mokslas padėjo karaliui tame darbe, davė pagrindimą šitai jo politikai ir pastangoms.

Legistai išskaitė Justiniano sąvade, jog viešpats vienas su nieku nesidalindamas leidžia įstatymus. Jie ten rado dėsnį: *Quod principi placuit legis habet vigorem*, ir stengėsi tat išaiškinti į savo karaliaus pusę. Jie jautė, kad visuomenės labas to reikalavo, tai į jį kreiptųsi ir, remdamies romėnų teise, aukščiausiu tuomet autoritetu, pripažino karaliui išimtiną teisę leisti įstatymus. Beaumanoir, žymiausias XIII amž. teisininkas, pagrindęs šitą karaliaus teisę taip persakė paprasta žmonių kalba romėnų dėsnį: jeigu nori karalius, tai nori įstatymas (si veut le roi, si veut la loi).

Bet negalima neigti to, kas yra: politinės jėgos yra per stiprios, kad jas paneigtų, reikia suderinti romėnų teoriją su esamąja Prancūzijos galybe, pritraukti aną prie tikrųjų jėgų.

Pagal Beaumanoir'ą teisė pirmiausia paremta senuoju įpročiu, kiekvienas iš viršaus viso nuo seniai esamojo pakeitimas yra *naujas įstatymas* (nouvel établissement). O teisė daryti naujus įstatymus yra labai ribota, be to, tat įvairiuoja, žiūrint, koks bus laikas — karo ar taikos. Esant karui arba ištikus didžiausioms nelaimėms, kaip badas, karalius gali daryti visus naujus įstatymus, kurie yra reikalingi visuomenės gerovei, ir ta pati galia pridera savo valdose baronams ir ponams, kad tik jie neitų prieš įstatymus, karaliaus įvestus. Taikos laikais teisė įvesti naujus įstatymus pridera vienam karaliui, bet ir jis tegali tat daryti trimis sąlygomis: a) turi būti visuomenės reikalas, b) įstatymai pravedami didžiojoj taryboj, c) nepriešingi krikščionių tikybai.

Iš tų sąlygų viena tereikalinga išaiškinimo, būtent, kad įstatymai būtų pravedami per didžiąją tarybą. Beaumanoir ir kiti teisininkai išaiškindavo tąja prasme, jog karalius privalo pasikviesti svarstyti šitam sumanymui, be savo paprastųjų tarėjų, dar didelį skaičių pralotų ir baronų. Jis neprivalo priimti jų nuomonės, bet privalo tik atsiklausti. Berods, Beaumanoir atskiria dvi įstatymų rūši: viena paliečia visą karalystę, kita — jo valdas, jo domėnus. Pirmieji yra privalomi visai karalystei — karaliaus ir baronų žemėms, karalius gali prispirti klausyti, skirdamas bausmes neklaužadoms. Kiti žinoma, buvo dažniau įvedami ir be kliūčių vykdomi.

Berods, jau XIV amž. *Boutillier* pripažįsta, jog karaliui pridera neribotoji ir be sąlygų galia leisti įstatymus, ir nebereikalauja ir to, ką buvo nustatęs Beaumanoir.

Valstybės sandarumas ir sutapimas vis ėjo stipryn, nyko atskiri, didieji feodai, kunigaikštijos ir grapystės, kurios leido dar savo įstatymus, jos buvo prijungtos prie karaliaus valdų; turėdamas neribotąją valdžią savo valdose, praplėtęs jas, galėjo išrutulioti ją dar labiau, o dar rado užtektinai priemonių veikti tuos ponus, kurie nevisai jam priderėjo.

Naujas turinys taikėsi prie senųjų formų.

Iš pradžių karalius leidžia savo įsakymus tik atskirais, bendrais jam ir jo senjorams rūpimais klausimais; dar reikia pravesti ir įgyti teisę pačiam vienam tat daryti, nieko neatsiklausus ir didesniame plote, nes iki šiol jis buvo tik pirmasis tarp lygiųjų. Jau praplėtęs savo teises, leisdamas savarankiškai įsakymus, karalius vis dar tebevartoja seną formulą „de assensu praelatorum et baronum“ (sutikus pralotams ir baronams), kuri paskui liko tik tuščiu karaliaus raštinės pasakymu. XIII amž. karaliaus tarybој dalyvauja tik keletas nežymių pralotų ir baronų. To paties XIII amž. didysis teisės teoretikas Beaumanoir'as sako, jog karalius gali leisti bendrus įstatymus (jeigu tai nėra karo ar didelio vargo reikalas) tik „didžiojoj taryboj“ (par très grand conseil), kad jie turį atitikti visuomenės reikalus ir neprivalo prieštarauti krikščionių tikybai. Dar nedrįso karalius kitaip galvoti, bet praktikoj stengėsi elgtis kitaip, keitė esmę, tik prisilaikė senų formų: sušaukdavo į iškilmingą posėdį didžiąją karaliaus tarybą, į kurią įeidavo dvasiniai ir pasauliniai ponai, bet patį darbą atlikdavo jo valdininkai. Karalius rečiau ir rečiau juos tešaukdavo į tarybą, o sušaukęs nelabai jų nuomonės tepaisė, kartais elgdavosi ir prieš juos. Tai feodalai patys velijo pasitraukti į savo kunigaikštijas ir tenai pas save leisti savo įstatymus. Bet be visuomenės apsieiti negalima. Dėl to XIV amž. atsiranda luomų seimai. Karalius, išklausęs jų norų, atsižiūrėjęs į nutarimus, leido įsakymus. Čia taip pat buvo „très grand conseil“. Teisybė, daugelis karaliaus įsakymų palytėjo jo valdas, net jų daugumą. Karalius, kaip visos valstybės viešpats, rūpinos joj visoj padaryti *taiką*. Žinomi 1245, 1354 m. įsakymai — tai karaliaus *kvarantenos*. Feodine santvarka einant, dviem senjoram (ponam) pradėjus tarp savęs vaidą, turėjo įsitraukti į jį ir jų gi-

minės bei vasalai; juos buvo galima užpulti, apiplėšti, užmušti. Karaliaus kvarantena nustatė, jog kovą prieš netiesioginius ginčo dalyvius tegalima pradėti po 40 dienų. Per 40 dienų jie galėjo pasiruošti gintis ar atsipirkti. Ir „assecuratio“ įvedimas tat praplėtė. Nuo XIII amž., iškilus vaidams, karalius ar kitas suzerenas kviesdavo abu priešu į savo teismą ir, grasydamas ištrėmimu ir turtų atėmimu, prispirdavo padaryti „assecuratio“. Dažnai pasitaikydavo, kad tai buvo daroma vienai pusei prašant; kartais karalius ir pats įsikišdavo, uždėdavo ar pats ar per savo vietininką penkerių metų taiką.

Liudvikas Švent. ėjo dar toliau. 1257 m. uždraudė visas vidaus kovas, padegimus, trukdymus laukų darbų visoj karalystėj. Bet dar jo neklausė, ir jis negalėjo prie to prispirti. Pilypas Gražusis uždraudė namų karus (1303, 1311), kartais tenkindavos ir mažesniais draudimais, kaip antai jo karų svetur (1296, 1314) metu ar atskirais atsitikimais (1302, 1306). Feodalai klausyte neklausė. Būdavo uždraudimų karo laiku; kartais išgaudavo vieną kita provincija šitokią sau teisę. Vos XV amž. išnyko namų karai anglų-prancūzų karo sūkuryje. Anglų užplūdimas, krašto išnaikinimas panaikino ir feodalų karus. Dabar už šitų draudimų peržengimą karalius traukė jau į savo teismą.

Įpročių rinkimas ir užrašymas.

Sekdamas gadynės dvasia, Karolis VII (1422 — 1461) išleido 1453 m. savo įsakymą, kad surinktų teisės įpročius. Tenai nurodė tokius savo sumetimus: „Bylininkai stodami taip mūsų parlamente, taip prieš kitus mūsų karalystės teisėjus, patiekia ir gina įvairius įpročius ir teismo tvarką, kurie įvairiuoja, žiūrint mūsų karalystės vietos, ir kuriuos šalims tenka įrodinėti, dėl to bylos kartais užsitęsia, šalys dėl to turi didelių išlaidų ir nuostolių; kad mūsų karalystės įvairių dalių įpročiai ir bylojimo tvarka būtų išdėstyti raštu, tai teismas būtų daug greitesnis, šalims būtų lengviau su išlaidomis ir mokesčiais, o teisėjai teistų geriau ir tiksliau, nes dažnai šalys atsišaukia į priešingus tos pačios vietos įpročius, įpročiai turi begales spragų ir įvairiuoja žiūrint noro, dėl to atsiranda mūsų valdiniams daug nepatogumų ir didelė žala. Norėdami pagreitinti bylų eigą, sumažinti ginčus tarp mūsų valdinių, sumažinti jų

išlaidas ir įnešti kiek galint daugiau aiškumo į teismo sprendimus, pašalinti visas progas priekaištams daryti, mes nutariame, kad įpročiai ir bylojimo tvarka įvairiose mūsų karalystės provincijose būtų nustatyti ir užrašyti, priimti praktikų ir rinktinių iš kiekvieno mūsų karalystės luomo. Kai įpročiai ir bylojimo tvarka bus priimti ir įrašyti į knygas, prisakome patiekti juos mums, kad mūsų tarybos ir parlamento nariai juos peržiūrėtų ir ištirtų, o mes juos patvirtintume." O po to, sako toliau, kai bus tat padaryta, visi teismai tegalės imti įpročius iš tų knygų, o advokatams bus draudžiama atsiliepti į kokius kitus įpročius, negu užrašytieji.

4.

Romėnų teisė.

Kaip jau minėta, germanai, užimdami Galliją, nenaikino esančiųjų tenai teisinių santykių, paliko čiabuviams žmonėms gyventi savąja teise — būtent romėnų. Bet kitaip ji atrodė praktikoj: ji — aukštos kultūros padaras, o čionai ji puolė, buvo žema, taigi jie nebe viską gerai suprato. Teisybė, romėnų teisės šiek tiek mokė, bet mokslas ėjo kita vaga; rodos nebuvo teisės mokyklų; šiur-tur mokė jos mokyklose, kurias buvo įtaisiusios bažnyčios, vienuolynai, ten mokė teisės tarp kitko. Buvo tat jungiama su retorika, su mokėjimu rašyti aktus (ars dictaminis). Šita padėdavo mokytis ir kanonų teisės. Nežinia, ar viduramžiais buvo tikros specialinės teisės mokyklos, kur mokytų teisės, bet Romoj bene turėjo užsilikti, berods, skurstanti teisės mokykla.

XI amž. atsiradus ir sustiprėjus didesnėms valstybėms, pradėjus kilti kultūrai, atsiranda didesnis teisės žinovų pareikalavimas, atgimsta teisės apskritai ir romėnų ypatingas mokymasis. Vakarų Europoj pasikeitė politinės ir kultūrinės sąlygos, jau nusistovi politinė tvarka, jungiasi išsklaidytas civilizuotas pasaulis; jungiančiu, civilizuojančiu gaivalu buvo bažnyčia; pakilo ūkis, taika leido, prasideda vėl prekyba tarp rytų ir vakarų. Žymią vietą šitoj tarpininkystėj užima italų miestai, o ypatingai Lombardų. Prekybos, valstybės centruose kyla kultūra, mokslas, menas; vėl pradeda rastis kadaise žydėjusi jurisprudencija. Šitie reiškiniai atsiranda ne vienoj kokioj vietoj, o keliose, jose susikuria savo kultūros židiniai.

Jie tarp savęs susižino, rišasi, prasideda intelektualinis bendradarbiavimas. Vienoj vietoj tarpsta viena kultūros šaka, kitoj — kita. Pavijoj žydėjo teisės mokykla, kurioj mokė lombardų ir bene romėnų teisės. Vėliau išgarsėjo tokia pat mokykla Ravennoj. Bet visur dar romėnų teisė nebuvo savarankišku mokslu, vis ji buvo priedas prie kitų; jos mokė paprastai iš paliktųjų ištraukų, bet dar niekur netyrinėjo tiesioginių tekstų.

Žymus romėnų teisės atgimimas įvyko antroj XI amž. pusėje. Susidomėjimas matyt tiek pietų Prancūzų, tiek Italų mokyklose. Teisininkų tarpe vis dėlto dar nematyti garsių asmenų. Iš gilesnių raštų, tuomet pasirodžiusių, reikia paminėti „Brachylogus juris civilis" ir „Petri exceptiones legum", abudu bene iš pietų prancūzų kilę — tai pilietinės teisės vadovėlis praktikai. Abu raštu persisunkę romėnų teise, jie jau semia iš pirmųjų rankų, vartoja Justiniano Corpus Juris.

Iš esamųjų mokyklų greitai iškilo ir išgarsėjo Bolognos teisės mokykla, kuri nustelgė visas kitas. Joj ir seniau buvo įsikūrusi mokykla, bet išgarsino ją *Irnerius* (Warnerius ar Guarnerius), jos tikrasis steigėjas, kuris pradėjo mokyti teisės 1088 m., mirė 1125 m. Jis paliko mokinių, tie priruošė naujų, susidarė nesutraukiama tradicija, buvo įsteigta teisės mokykla, kuri leido spindulius į visą pasaulį, mokydama teisės, civilizuodama tautas. Dabar į ją traukė visos Europos jaunimas, ištroškęs teisės mokytis.

Naujoji mokykla teisei tyrinėti taikė tą patį metodą, kurį vartojo teologai Šv. Raštui ir tradicijai, humanitarai — klasikų raštams aiškinti. Iš jų pramoko ir tai, kaip kartais galima ir reikia iš nuotrupų sudaryti čielybę.

Tos mokyklos juristai, norėdami mokyti romėnų teisės, turėjo nustatyti pilną, tikrą Corpus Juris tekstą, surinkti medžiagą. Turėdami tikrus žodžius, galėjo aiškinti jų turinį, prasmę.

Ir prieš Irnerių buvo teisės mokytojų, bet jis nustatė mokymo būdą, formą, krypsnį, jo metodai įsivyravo mokykloje. Ir šitoji mokykla rodė kelią kitoms, jas vedė.

Šita Bolognos mokykla vadinosi dar *glossatorių* mokykla. Aiškindami žodžius, mokytojai įdėdavo tarp eilių trumpus jų aiškinimus, o kadangi tie įterpimai augo, tai jau žymėdavo juos ant skrandų. Toliau ėjo kitas mokytojų darbas — pagaminti *summas* arba atskirų titulų santraukas, sąvadus; ši-

taip susidarė Institucijos, Digestų, Kodiko, santraukos; jie padarė romėnų teisės sintezę. Glossatorių galybė — tiesioginis, ištisas, smulkus tyrinėjimas tų visų tekstų, kurie įeina į Corpus Juris Civilis. Jie nagrinėjo tekstus, dėsnius skyrium, lygino juos tarp savęs, dirbo su rūpesčiu ir kritika, tikrai stebėtinais. Daugely atsitikimų glossatoriai galutinai ir mūsų laikams nustatė kaikuriems tekstams jų galutinę prasmę. Silpnoji jų pusė buvo ta, kad jie nagrinėjo tik tekstus, neturėjo istoriško metodo, nepažino nei romėnų teisės istorijos, nei lotynų literatūros, negalėjo suprasti ir susivokti su įvairių įtaisymų reikšme nei su tarpu, kuriame buvo jie atsiradę ir plėtojosi, nes tie patys įtaisymai, žiūrint gadynės ir aplinkybių, įvairiavo.

Jie tarė, kad dabartinė Romos imperija, tik naujai atsiradusi, esant senosios tęsinys, dabartiniai Vokietijos imperatoriai anos ar Justiniano paveldėtojai; tai ir dabar išleistieji įstatymai buvo laikomi prideramais prie anų, senųjų; dėl to, skaidydami įstatymų medžiagą į *„Volumen legum“*, glossatoriai įtraukė taip pat feodalizmo gadynės kūrinį „Libri feudorum“.

Žymiausi glossatoriai buvo: Bulgarus, Martinus Gosia, Jacobus ir Hugo; jie vadinami keturi daktarai, ar mokytojai, tiesioginiai Irneriaus įpėdiniai. Kiti žymesnieji: Rogerius, Placentinus, Johannes, Bassianus, Otto ir Azo. Placentinus ir Azo mokė Prancūzijoj.

Bolognos mokykla daug nusvėrė ir politikos gyvenime, nes tik tais sumetimais ji ir buvo įkurta. Einant kovai tarp popiežiaus Grigo VII ir imperatoriaus, ano šalininkė Toskanos Matilda įsteigė romėnų teisės mokyklą, kuri veiktų popiežiaus naudai, nes esamoji Ravennoj veikė imperatoriaus naudai, bet teisininkai nevisuomet galėjo ar norėjo palaikyti steigėjų tikslus, vėliau jie veikė visai priešingoj dvasioj, žiūrint, kur nuvedė juos tyrinėjimas.

Jau Irnerius vėliau perėjo į imperatoriaus pusę. Romėnų teisė davė daugiau pagrindo jam stiprėti, o ne popiežiui. Jo įpėdiniai, minėtieji 4 daktarai, pasisakė *Ronkalvo* seime, 1158 m., jog imperatorius (Barbarossa) galįs apdėti mokesčiais Lombardijos miestus. Šitame teisės švyturių nusistatyme, žinoma, svėrė ne gibelinų uolumas (imperatoriaus palaikymas), o tiesioginiai romėnų teisės žodžiai. Iš kitos pusės anaiptol jie netarė, kad galima be galo ir krašto praplėsti imperatoriaus valdžią. Buvo ir gvelfų šalininkų (popiežiaus), pav., Placentinas. Šiaip

jie buvo imperatorių šalininkais, išaugo vėlybesnės imperijos laikais, taigi nebuvo respublikiniai, negynė miestų, provincijos savaimingumo. O jau, be abejo, jie stovėjo už stipresnę centro valdžią, buvo nusistatę prieš feodinį pasaulio ir imperijos suskaidymą. Kaikurie glossatoriai tyrinėjo feodinę teisę; jie tarė, kad ji esant tolesnis romėnų emfiteuzies tęsinys.

Glossos išaugo, komentarai padidėjo, tai reikėjo tat surinkti, suderinti, suvesti į sistemą. Ir XIII amž. pradžioj Accursius surinko į vieną visa, ką buvo padarius Bolognos mokykla. Jis surinko, suderino, stengėsi pašalinti priešingumus, ir nuo savęs pridėjo prie jų dar savo glossą. Ji pavadinta „Didžioji Glossa“ ar „Glossa ordinaria“. Accursius baigė tuo savo kūriniu glossatorių darbą; dabar atrodė, lyg viskas baigta, ištirta. Dėl to ji teismuose, mokykloj įgijo įstatymo reikšmės. Mokyklose nebetyrinėjo jau romėnų tekstų, o tenkinos tik glossomis, mokė jų vienų, pirmieji romėnų **šaltiniai net išsekė, išdžiūvo**, apsistojo originali teisinė kūryba.

Glossai pabaigus savo darbą, — nustačius tekstą, išaiškinus jo turinį, teisininkai ėmė ieškoti kitų kelių — pritaikinti juos praktikai. Reikėjo priruošti juos dabartiniam gyvenimui. Iš romėnų įstatymų reikėjo šiuo ar tuo būdu ištraukti dėsnius, kurie atsakytų į šių dienų praktikos klausimus. Dabar reikėjo ne interpretuoti, o konstruuoti, iš romėnų pasakymų ištraukti naują dabartinę prasmę. Dabar persiėmė tuo dialektinė, scholastika.

Pirmuosius didesnius bandymus darė Prancūzijoj Jacques de Révigny (Jacobus de Ravanis), bet žymiausias buvo italas *Bartole* (Bartolus), genialus kūrėjas, trumpai gyvenęs (1314 — 1357), bet daug nuveikęs. Juo sekė eilė kitų, dėl to juos vadina bartolistais, kaip antai: Balde (Baldus), Paulus de Imola, Paulus de Castro, Bartholomaeus Caepolla, Philippus Decius ir Jason Mainus arba de Maino.

5.

Bažnyčia.

Jos įsigalėjimas valstybėje.

Bažnyčia ne tik atstovavo tikintiems, kultui, ji ne tik liko religinė organizacija, ji virto tikra politinė galybė. Daugely valstybių ji sugebėjo sudaryti savo atskirą valstybę —

įgijo didelius turtus, turėjo savo magistratus, leido savo įstatymus, darė savo teismus — pilietinius ir baudžiamuosius, net šalino pasaulinius, valstybinius ar tik varžėsi su jais. Taigi bažnyčia darėsi galingu veiksniu viešajai ir privačiajai teisei. Šitokios galios ir jėgos ji įgijo ne iš karto, o amžiams bėgant, ir nevienodai visose šalyse.

Romėnų imperijoj stabmeldžių laikais kunigai didelės galios neturėjo, nes turtai maži, kunigai atskiro, uždaro luomo nesudarė, jie, kaip ir magistratai, kildavo iš rinkimų. Kas kita pasidarė krikščionių bažnyčioj. Jos organizacijos pagrindai buvo padėti tais laikais, kada ji buvo persekiojama, ir ji augo pamaži, bet nuolatos. Tais laikais bažnyčia krikščionims visai pakeitė valstybę. IV amž. krikščionis pastatė ant lygios su stabmeldžiais, o pagaliau iškėlė aukščiau, tai tuomet jie įgiję privilegijų su visu uolumu ėmė šiuos persekioti. Savo organizacijai sukurti krikščionys sunaudojo imperijos įstatymus, susidarius patogioms sąlygoms plėtojo juos toliau. Pradeda teikti privilegijų kunigams, jie išskiriami iš pasaulinių tarpo, pirmiausia' atleidžiami nuo asmens naštų, bet jų turtai dar moka mokesčius. Bažnyčia kaskart labiau įgyja turtų, ji gauna teisę įgyti turtus ar testamentais ar dermėmis tarp gyvųjų, be jokios valstybės priežiūros ir suvaržymo. Bažnyčia įgijo jurisdikcijos galią, teisę teisti savuosius. Iš pradžių buvo tai tik disciplininė jurisdikcija, ant savųjų narių, kada didžiausia bausmė buvo išvijimas iš savo tarpo (ekskomunikacija). Pasidarius krikščionybei viešpataujančiąja tikyba, bažnyčios vyskupo teismas IV—V amž. darosi lygiu valstybiniam atitinkamoj savo srityje. Šita jurisdikcija vis dėlto palietė tik pilietinius dalykus, bet ne baudžiamuosius, net ir ant kunigų, kurie (išskyrus, berods, vyskupus) už bendrosios teisės nusidėjimus ir prasižengimus priderėjo paprastiems teismams.

Bažnyčia galėjo veikti baudžiamosios jurisdikcijos vykdymą netiesiogiai: suteikdama prieglaudą (asylum) teismo persekiojamiems; tų visų, kas pasislėpė bažnyčioj, valstybės organai negali suimti ir ištraukti. Berods, buvo ir išimčių: jeigu pasislėps bažnyčioj valdininkai, iždo skolininkai, iždo pabriko darbininkai, vergai (gavę pono dovanojimą). Kunigai bažnyčios vardu galėjo užtarti ir juos, prašydami teismo sušvelninti skiriamąją bausmę. Be kunigų atsiranda brolijos kitais pamatais

— vienuolynai, kurie kaikur turėjo didžiausios kloties. Vienur į turtus nepaisė, kitur įsigalėjo, tapo turtingais, vienuoliai yra beturčiai, bet vienuolynai gali turtus įsigyti.

Bažnyčia atsineša į Galliją savo organizaciją. IV amž. Gallijoj įsitaiso vienuolynai, pripažinti doriniais (juridiniais) asmenimis, gali įgyti turtus. Bažnyčia išsiplėtė po visą šalį, buvo tai vienintelė stipri organizacija. Frankų monarkijoj bažnyčia sustiprėjo, jos privilegijos padidėjo. Bažnyčios įtaka senojoj ir naujojoj visuomenėj kilo, ji davė romėnų civilizaciją germanams, ji padėjo frankams praplėsti valstybę, užkariaujant daugiau žemių — katalikų, arinių ir t. t. Iširus vakarų Imperijai, viena ten esanti bažnyčia liko neliesta, neišardyta, o tat jai davė jėgos. Bažnyčia užlaikė romėnų tradicijas, mokslą ir civilizaciją, kiek tai buvo jai naudinga, kunigai dėl to virto pirmuoju gyventojų klodu. Karalius kvietė kunigus padėti jam valdyti, nes pratę prie valdymo ir organizuoto darbo, jie galėtų jam padėti ir tikrai padėjo, tat karaliai už tą talką ir pačią bažnyčią ėmė labiau globoti, ginti, taigi tapo pasauline jos galva; dvasinė galva, popiežius, mažai kame tetrukdė frankų karaliams, o vėliau ir pats buvo reikalingas karaliaus pagalbos. Tuo būdu Vakarų krikščionys turėjo dvi galvi — dvasinę ir pasaulinę — popiežių ir karalių. Vėliau bažnyčia atsigavus nuo suiručių ir sustiprėjus stengėsi išsivaduoti iš po karalių globos ir net įgyti viršenybę ant karalių, kai tų įtaka valstybėje sumažėjo.

Frankų monarkijoj bažnyčia galėjo visokiais būdais įgyti ir įsigydavo turtą — žemes. Greitu laiku ji pasidarė didžiausiu žemės savininku. Be to, po Karolingais ji įgijo naują pajamų šaltinį — teisę, be aukų, imti iš visų žemės savininkų dar privalomą mokestį — *dešimtinę.*

Kartais prireikus karaliai imdavo bažnyčios žemes ir išdalindavo savo žmonėms, taigi tuo būdu bažnyčios nešdavo naštas valstybei.

Vėliau kunigai įgijo laisvę nuo mokesčių, juos atleido nuo karo tarnybos. Ir jeigu jie pasirodo prie karaliaus su kariuomene, tai atveda savo žmones, kaipo dideli ponai, immunistai, dideli savininkai, stoję po savo vėliava, o ne po karaliaus valdininkų.

Bažnyčia stengėsi praplėsti teisminę privilegiją — neduoti pasauliniams teismams teisti kunigų (pilietinėse ir baudžiamose

bylose), o palikti tai sau; tai ir bus *privilegium fori*. Bažnyčia šita įgijo 614 m. iš Klotaro II. Vėliau keitėsi šis tas šitoj privilegijoj, dažniausiai bažnyčios naudai. O vėliau ji pradeda plėsti savo jurisdikciją ir ant pasaulinių žmonių. Kartais bažnyčia pati skirdavo papildomąsias bausmes prie tų, kurias buvo nustatęs pasaulinis teismas, ar kartais karalius pavesdavo bažnyčiai kai ką spręsti vieton pasaulinio teismo. Ir galų gale (X amž.) bažnyčia sau vienai negincytinai pasiėmė tokius dalykus, kaip jungtuvių (moterystės) reikalus.

Kanonų teisė.

Užimdama tokią žymią vietą Romos imperijoj ir frankų monarkijoj, bažnyčia turėjo pasigaminti ir pasigamino savo atskirą teisę. Tai buvo *kanonų* teisė. Vieni jos dėsniai atsirado iš įpročio, kiti iš rašytųjų įstatymų, kuriuos leido — įstatymų leidžiamoji valdžia — bažn. seimai (koncilės), o šių raštai savo formą primindavo Romos imperatorių konstitucijas. Teisės šaltiniai kanonams buvo įvairūs — Šv. Raštas, Tėvų raštai, Bažnyčios įpročiai, bažn. seimų dekretai ar popiežių dekretai, perėmimai iš pasaulinės teisės tų tautų, tarp kurių sustiprėjo bažnyčia. Ypač daug paimta iš romėnų teisės, ji buvo tikruoju pagrindu kanonų teisei. Vėliau, žlugus vakarų Romos imperijai, bažnyčia viena atstovavo romėnų civilizacijos likučiams, todėl ji galėjo sakyti apie save, jog gyvenanti Romėnų teise (secundum legem Romanam). O iš germanų įpročių kanonų teisė mažai teperėmė.

Šitie įvairaus kilimo kanonų teisės gaivalai vėliau derinta, tyrinėta, tvarkyta, kai pateko į mokyklas, virto pilnu, harmoningu vienetu, čielybe. Darbas ėjo pamaži, pamaži renka nusistovėjusius įpročius: VII amž. atsirado *Codex canonum ecclesiae Hispanae:* VIII amž. frankų monarkijoj *Codex canonum ecclesiae Gallicanae;* IX amž. *Isidorus Mercator* pagamino naują, pilną kanonų rinkinį, įdėjęs į jų tarpą nemaža suklastotų, o tos suklastotosios privilegijos buvo vis kunigų naudai. Dėl jų tuomet nekilo abejonių, nors kaikurie iš karto pastebėjo prieštaravimų. Jos turėjo geros kloties visą viduramžį, vis buvo laikomos neginčytinos.

Teisės šaltinių rinkimai.

Jau anksti buvo daromi bažn. teisės šaltinių rinkiniai, bet medžiaga augo ir augo, tai reikėjo praktikos tikslams daryti sistemas, ištraukas ir t.t. Žinomi 1012—1022 vysk. Burchard'o „Liber Decretorum", Ives de Chartres „Panormia", bene jo buvo „Decretum" (jis kūrė sistemą, stovi aukščiau už Buchardą). XII amž. *Gratianus* pagamino „Concordia discordantium canonum" — tai tikras tos teisės mokslo pagrindas, nors savo sistemos gilumu stovi žemiau už Ives de Chartres, bet turėjo geros kloties praktikoj: jis derino autoritetus, metodu patiko, jis pats išėjo iš tos pat mokyklos, jeigu nearčiau, ką Petro Lombardo Sententiae, kurios įsigalėjo, teologijos srityje. Bolognos mokykla surinko glosas Gratiano dekretams, pasidarė kanonų „Glossa ordinaria", ją pagamino Johannes Teutonicus (XIII amž. pradž.), pabaigė ir išlygino Bartholomeus Prixensis. Vėliau ištaisė klaidas, popiežiaus komisarai sutvarkė, paskelbė 1583 m.

XI-XII amž. popiežiai buvo garsūs įstatymų gamintojai.

Pop. Grigas IX pavedė surinkti, suderinti ir išleisti dekretus, tai buvo Grigo *Dekretalijos* (1234 m.) — II dalis „Corpus juris canonici" (I dalis — Gratiano Dekretai). Atsirado komentatoriai, juos ėmė vadinti dekretalistais, o anuos dekretistais. Bonifaco VIII paskelbtosios Dekretalijos (1298 m.) — III dalis (liber sextus). Jai glosą ordininę parūpino žymus kanonistas XIV amž. Johannes Andreae.

IV dalį sudaro Klemento V dekretalijos 1313 m.

Dekretalijų prisidėjo ir daugiau. Galutinai Corpus juris canonici nusistovėjo 1499—1502. Jis turėjo galios ne tik Prancūzijoj, bet ir kitose katalikų šalyse. Ginčas buvo, kiek tas galioja, ar pripažino karalius raštu ar tylėjimu.

Vėliau daug dalykų nustatė Tridento bažn. seimas, bet jo dekretai nebuvo pripažinti Prancūzijoj, kiek liečia disciplina ir pasaulinius dalykus.

Bažnyčia ir feodinė santvarka.

Feodinėj visuomenėj bažnyčia užlaikė ir dar pastiprino savo būklę, savo teises, pasidarė beveik nepriklausoma nuo pasaulinės valdžios. Bažnyčia virto didžiausiu žemės valdytoju, o su žemės nuosavybe feodinėj santvarkoj buvo surišta teisiamoji

valdžia ant savo gyventojų. Bet tat uždėjo ir tam tikras pareigas. Bažnytinės senjorijos turėjo sekti feodinės teisės pradu; bažnytiniai feodai skyrėsi nuo pasaulinių tik perleidimo būdu: nebuvo feodų paveldėjimo. Bažnytiniai feodai, kaip ir kiti vasalai, turėjo būti ištikimi karaliui. Už šitą nusileidimą gavo išplėstas savo teises grynai bažnytiniuose dalykuose, kurių neturėjo pirmiau. Tuo būdu kanonų teisės įtaka gyvenimui padidėjo. Be to, buvo tai stipriausias organizmas: viena Bažnyčia rinkosi, leido savo įstatymus sau ir visam krikščionių pasauliui, darė tat niekieno nevaržoma, o pasaulinės valdžios darbai šitoj srityj buvo visai apmirę.

Kunigai virto privilegijuotu, tokiu pat kaip bajorai, luomu.

Bažnyčios jurisdikcija Prancūzijoj pasiekė galybės viršūnių XII amž., neįsileisdama į savo darbą šitoj srityj pasaulinės valdžios; nesunku buvo tat padaryti: ji buvo nupuolus, pati valstybės sąvoka sumenkėjo. O ir bažnyčios teismas savo uždavinių atlikimu stovėjo aukščiau ir labiau buvo gerbiamas visuomenės akyse.

Bažnyčia, kaip paprastai, kaiką perėmė ir iš tų tautų, kur ji įsitaisė, taigi perėmė ir iš germanų, tarp jų dalykus, kurie palytėjo įrodymą teisme. Bet prieš kaikuriuos iš jų ji griežtai kovojo; pav., ji nepripažino teismo dvikovos, kuri buvo svetima romėnų teisei, prašalino įsibrovusias ir pas ją ordalijas, palaikė atšaukimą į aukštesnį teismą (apeliaciją), nes bažnyčios santvarka leido tat daryti, eiti nuo vyskupo iki popiežiaus.

Reikia skirti dvasiniai teismai dėl bažnytinių turtų, kurie nesiskyrė nuo kitų feodinių teismų, nuo teismų kitais dalykais — čia sekė kanonų teisę.

Kunigų privilegija baudžiamose bylose buvo absoliuti, jei bent pati bažnyčia atiduodavo ką bausti pasauliniam teismui, pav., ten, kur ji pati nenorėjo skirti mirties bausmę, nes ji principe neliedavo kraujo; kas kita buvo pilietinėse bylose — čia ji nebuvo neribota.

Jeigu viena šalis buvo ne kunigas, tai nulemdavo atsakovo (apskųstojo) luomas, viršijo jo teismo stovis; prie jų priderėdavo nuskriaustieji (miserabiles) — našlės ir našlaičiai, taip pat kryžeiviai, bet tai būdavo tik pilietinėse bylose, ir tai ne visose.

Bažnyčia turėjo plačiai išplėtus savo teismingumą (kompetenciją) ir ant pasauliečių (nekunigų) ne tik bylose iš dermių ar drausminėse, kaip tat buvo pirmiau; tat pareidavo nuo daly-

ko esmės (ratione materiae), būtent: jeigu tat lytėjo tikybos dalykus, o paskui jau ir kitus, su jąja surištus; kartais tie ryšiai buvo persilpni, bet vistiek stengėsi juos palaikyti. Tuomet Bažnyčia ar pati viena išspręsdavo bylą, ar varžydavosi su pasauliniu teismu — vienas ar kitas sau ją paimdavo.

Pirmon galvon atiteko Bažnyčiai sakramentų ir tikybos klausimai, taigi visi jungtuvių dalykai, pirmiausia klausimas, ar jos galioja ar ne. Ir čia išsiplėtė dar labiau visa, kas liečia sutuoktuves, persiskyrimą, teisėtą gimimą, vedusių santykį į turtą (jungtuvėms esant ar skiriantis). Pasauliniai teismai rišo jungtuvių teisėtumą, jeigu tat buvo paveldėjimas feodinis. Beneficijų, dešimtinių klausimas, jeigu nukreipta prieš pasauliečius, pridera Bažnyčios teismams.

Baudžiamuose dalykuose Bažnyčiai pridera spręsti nusidėjimai prieš tikybą, o tokių buvo labai daug. Svarbiausieji buvo: erezija (atskala), šventvagystė, raganavimas. Dažniausiai bažnyčia pasitenkindavo kaltybės nustatymu, paskui atiduodavo į pasaulines rankas, joms belikdavo paskirti bausmę, o jos skirdavo tas žiaurias bausmes, kurias buvo nustatęs įprotys, dažniausiai mirtį įvairiomis formomis. Erezijai sekti atsirado savotiška įstaiga: *Inquisitio haereticae pravitatis,* arba *Inkvizicijos Tribunolas.* Tai buvo specialūs teisėjai, popiežiaus deleguoti, paimti iš pranciškonų ar dominikonų, taigi išimtis iš bendrojo kanonų teisės bylojimo. Prancūzijoj inkvizicijos teismas dėl pasaulinių kunigų, Parlamento ir Sorbonnos (universiteto) priešinimosi negalėjo taip jau labai išplėsti savo veikimo; XV amž. Inkvizicijos Tribunolo teismas beveik išėjo iš įpročio, atskalos bylos atiteko paprastiems bažnyčios teismams ar net pasauliniams karaliaus teismams.

Ir pilietiniuose dalykuose Bažnyčia turėjo jurisdikcijos, kuri varžėsi su valstybine: prie jų pridera testamentai, legatai labdaringiems tikslams, o kas mirtų neužrašęs bažnyčiai, tokio galima būtų ir nelaidoti su tikybos apeigomis. Senuoju įpročiu buvo galima kreiptis į bažnyčios teismą ir dėl dermių sulaužymo, nes tai buvo nuodėmė, bent galima buvo pasirinkti dar ir dėl to, kad dermę stiprino priesaika, o tai juk buvo religinis aktas.

Kaikuriuos nusidėjimus bažnyčia teisdavo lygiomis su pasauliniais tiesmais: pav., palūkanų ėmimas, svetimoterystė.

Plati ir galinga buvo bažnyčios jurisdikcija, bet ji turėjo ir paslėptų silpnumų: pilietiniuose dalykuose neturėjo organų sa-

vo sprendimams įvykinti nei dėl asmenų, nei dėl turtų. Ji tetu-rėjo vieną priemonę: ekskomuniką neklaužadoms, bet ir Vidur-amžiais šitas ginklas nevisuomet gelbėdavo.

Bažnyčia užlaikė savo teisę gelbėti ir užtarti (asylum), da-bar tą savo teisę dar praplėtė: visi trobesiai, paskirti kulto rei-kalams, galėjo būti asylio vieta. Kartais praktikoj kildavo klau-simų, ar šalikelio kryžiai neduodavo šito asylio?

Bet stiprėjant karaliaus valdžiai, einant stamantryn vals-tybei, prasideda mažinimas bažnytinės jurisdikcijos, kaikur tat vyksta įpročių keliu.

IV.

Absoliutizmo gadynė.

(XVI—XVIII amž.).

1.

Absoliutizmo atsiradimas.

Jo priežastys ir pagrindimas.

Absoliutizmas atsirado karaliui sugriovus feodalizmą (XVI —XVIII amž.). Visi klodai — miestai, kunigai, inteligentija jam padėjo kovoje su feodalais, nes visi tarė, kad stipri valdžia, sto-vinti aukščiau baronų, galinti suteikti gyventojams taiką ir gero-vę. Sunki buvo šita kova, bet karaliai galėjo ją pakelti, kol juos palaikė gyventojai. Ir pačioj pradžioj, kol ėjo kova, karaliai atsi-žiūrėdavo į gyventojų reikalus, valdė ir veikė tautos labui ir jos vardu, tik paskui jau, priešus pergalėję, visai įsigalėję, jie virto neribotais viešpačiais, nebesiskaitė su gyventojų norais ir rei-kalais.

Visuomenės jėgų santykių pasikeitimas atsispindėjo ir vals-tybinės bei pilietinės teisės istorijoj. Monarkinį periodą galima padalinti į dvi dali. Pirmoji pusė apima XIV ir XV amž., kai karaliai rinko išbarstytą, suskaldytąją Prancūziją, antroji dalis — tai absoliutizmo gadynė XVI, XVII ir XVIII amž., kai kara-liai sulipdė, sujungė į vieną kūną mechaniškai sudėtąją Prancū-ziją. Pirmoj daly renkami į vieną anksčiau susidariusieji įpro-čiai, o antrojoj daromas jau savo kūrybinis teisės darbas. Iš pradžių suteikiamas autoritetas teisei, be jos atsiradusiajai, o vė-liau jau ji pati kuria teisines normas. Tasai kūrybinis darbas buvo matyti ypač persilaužiant XVII—XVIII amž.

Tik įvykdžius politinę centralizaciją tebuvo galima centralizuoti ir įstatymų leidimą.

Monarkinės gadynės pradžioj jaučiamas buvo teisinis susiskaldymas, palikęs iš feodalizmo gadynės, bet tik dabar visame tepajuto šitą sunkumą. Naudojas įvairiais įpročių rinkiniais; jų perdaug, nepatikrinti, nenustatyti, pilni spragų. Karaliams teko tas visas kliaudis pašalinti.

XV amž. karaliaus valdžia eina stipryn. Iš pradžių ji sakėsi veikiant „tautos pavedimu", o paskui juo toliau, juo mažiau į tat atsišaukia, net vengė. Teisybė, tikybiniai karai buvo sutrukdę tą plėtojimąsi. Tuo laiku atsirado teoretikų, kurie karaliui tat neigė. Reformatas *Hotman'as* savo „Franco-Gallia" 1573 m. gynė tautos suverenitetą; jis tvirtino, kad jai atstovaują luomai seime, jog galima priešintis su ginklu prieš kiekvieną tironišką valdžią, tai reiškia tokią, kuri nori stovėti aukščiau tautos suvereniteto. Prieš reformatą Hotmaną stojo katalikas *Jean Bodin'as* (Six livres de la republique) 1576 m., jis gynė karaliaus absoliutizmą.

Buvo ir katalikų pusėje tokių žmonių, kurie ėjo net toliau, negu Hotmanas, kaikurie įrodinėjo, jog esąs teisingas darbas naikinti tironus.

XVII amž. karaliaus valdžia stiprėjo, anos teorijos, priešingos karaliaus visagalybei, atkrito. Naujos santvarkos gynėju ir teoretiku buvo vysk. *Bossuet*. Jo mokslu karaliaus valdžia pareinanti nuo Dievo, remiantis Dievo teise, taigi sukilimas, maištas prieš Dievo pateptinį esąs negalimas. Bet karaliaus absoliutizmas — tai nėra savivalė, karalius — esąs pati valstybė. Bet pasakymas „l'etat c'est moi" (valstybė — tai aš) niekuomet nebuvo ištartas, jis neatitiko ir tikrenybės. Paprastai karalius skelbdavęs teoriją, jog jis naudojas turimąja valdžia tautos vardu ir jos labui. Taigi valstybėje iš tautos išeina įstatymas, teisė, visa galybė. Karalius ne tik galįs, bet ir turįs ginti pamatinius monarkijos įtaisymus, nes jis tat darąs dėl valstybės, ne dėl savęs. Tautos valia įsikūnija karaliuje. Absoliutizmas geriausiai apsaugojąs tautos interesus, valstybės pagrindus.

Tebuvo ginčų dėl seimo ir parlamentų teisių — kiek juose pasireiškia tautos valia, ar gali parlamentai prižiūrėti karalių, pataisyti jo veiksmus ir t. t. Jie norėjo praplėsti savo teises, jeigu santykis būdavo įvairus. XVIII amž. seimai nebesusieina,

užtat pretenduoja į tą kontrolę Prancūzijos parlamentai, ypač Paryžiaus. Bet ir juos karalius suvaržė ir galų gale panaikino jų teisę kontroliuoti vyriausybės veiksmus. Bet prasidėjo kova, opozicija didėjo, atsirado nauji teorininkai, kaip Montesquieu „l'Esprit de lois" (1748) ar Rousseau „Contrat social" (1762). Neribotasis karalius turėjo nusileisti tautai.

Absoliutinei karaliaus valdžiai turėjo atitikti ir tam tikra formulė, ją turėjo išdirbti karaliaus teisininkai. Nuo 1450 m. vartojama tokia formulė: „car tel est notre plaisir" (kartais: bon plaisir), ji sudaryta romėnų pavyzdžiu: „quod principi placuit, legis habet vigorem".

Teisės vieningumo reikalas.

Naturalinis ūkis feodalizmo laikais galėjo leisti teisės įvairumą, bet kas kita įvyko prasidėjus maino, piniginiam ūkiui. Teisės įvairumas, valstybės suskaidymas, daugybė vidaus sienų trukdė kapitalo darbą, sunkino mainus, apyvartą. Pirkliams ir pramonininkams atsirado gyvas reikalas, kad Prancūzija būtų sujungta į vieną kūną, turėtų vienokią administraciją, įstatymus, ir kiekvienai progai esant tą mintį palaikė.

Karaliai įvedė administratinį sujungimą, liko įvesti tat ir įstatymų srityje: per įvairūs buvo įpročiai, kartais priešingi, pilni spragų; teisingumo neaiškumas ir nepastovumas kenkė gyvenimui. Buvo priešingumų tarp ordonansų ir įpročių, tarp jų ir romėnų teisės, o juk pietūs ir žiemiai politiškai ir ūkiškai labiau ir labiau artinosi, prekybos interesai spyrė užmiršti istorinius savotiškumus.

Mintis suvienodinti, suvesti į vieną sistemą įstatymus, įvesti vieningą teisę, kaip jau minėta, buvo gana sena, buvo atsiradus XV amž., tuomet buvo daroma eilė bandymų, bet daug padaryti neišteseta.

XVII amž., absoliutizmo žydėjimo laikais, Liudvikui XIV viešpataujant, galutinai žlugus politinei feodalizmo sistemai, galėjo dabar būti pradėtos reformos.

Vienydama valstybę absoliutiškoji monarkija veikė visus ikišiol galiojančius teisės šaltinius, juos imdama į savo globą ir įtaką ir pagaliau šalindama su savo ordonansais.

Ji veikė tuo būdu romėnų teisę, įprotynus ir kanonų teisę.

2.

Seimai.

Luomų seimas (Etats généraux).

Dar iki XIV amž. karaliai patenkindavo visus valstybės ir savo reikalus iš savo domėnų, bet vėliau, augant reikalams, savo pajamų ir turtų jiems nebeužteko, reikėjo ieškoti kitų šaltinių, iš kurių pirmiau taip mažai semdavo, reikėjo kreiptis į tuos klodus, kurie išdygo ant senosios monarkijos griuvėsių — į luomus. Karaliai pradeda kreiptis į ponus — dvasinius ir pasaulinius (senjorus), o taip pat į naujai atsiradusią ir jau sustiprėjusią galybę — laisvus miestus, į tokius, kurie nesenai išėjo iš po feodinės karaliaus ar ponų globos. Iš jų reikalaujama politinė ir finansinė pagalba. Dabar statomieji reikalavimai yra nauji, tik dar užsiliko senosios, feodinės teisės formos; reikalų patenkinimo tegalima sulaukti remiantis šitąja tvarka.

Einant feodine tvarka, vasalai privalė teikti savo karaliui pagalbą tik keturiais nurodytais atsitikimais,[1] o atsiradus kitokių reikalų, jis turėjo su jais susitarti, gauti jų sutikimą. Dabar greta senųjų sodžiaus luomų, bajorų ir kunigų, atsirado nauja jėga — miestai. Pinigų reikalais reikia ir į juos šauktis, dargi jie gali greičiau padėti.

Karalius, eidamas feodine tvarka, negalėjo pats įvesti naujų mokesčių, privalomų visai valstybei, turėjo atsiklausti luomų, ar jie sutinka mokėti; tai reikėjo šaukti luomai į seimą.

Pirmasis seimas, kurį sušaukė karalius, tai buvo reikalas gauti patarimą. Buvo tai 1302 m., kada karalius Pilypas Gražusis, stojęs į kovą su popiežium, buvo taip reikalingas tautos pagalbos. Bajorų ir kunigų susirinkimų būdavo pirmiau, nauja buvo tat, kad pakvietė miestus. Seimų darbo ir posėdžių tvarka išplaukė iš tų įpročių, kurie buvo vartojami karaliaus taryboje.

Pradėjęs šaukti į seimą visus tris luomus, karalius kartais dar tenkindavos kvietimu kurio vieno ar dviejų luomų.

---

[1] Vasalo prievolės senjorui buvo šitokios: karo tarnyba, duoti patarimą, vykti į teismą; piniginė pagalba tokiais atsitikimais: jeigu senjoras pateko į nelaisvę ir reikia išpirkti, vyr. sūnus padarytas vyčiu, vyriausioji duktė išteka, pagaliau kryžiaus karų metu, jam išeinant į kryžiaus karą.

Atvykusieji į seimą dar neatstovauja visam savo luomui, seimai nesudaro dar renkamosios luomų įstaigos. O ir seimo sąstatas nenusistovėjo iš karto, jis keitėsi. Iš pradžių į seimą atvyksta tik didieji ponai, karaliaus vasalai, atvyksta į seimą savąja teise, privalą feodine tvarka teikti karaliui pagalbą ir patarimą. Toliau eina pralotai, kurie patys yra taip pat dvarininkai, tik dvasiniai; ir jie turi atvykti į seimą, nes jie turi būti ištikimi karaliui ir teikti jam pagalbą, tik kitu negu pasauliniai pagrindu, mokesčius moka savo valia (auxilia). Atleistieji iš po karaliaus valdininkų valios miestai taip pat darė homagium, taip pat turėjo būti ištikimi karaliui.

Taigi atvykti į seimą, kai šaukia, reikėjo; tai buvo ne teisė, kuriąja galima naudotis ar ne, o pareiga, kurią reikia atlikti; luomai, karaliaus šaukiami, turi suteikti jam pagalbą ir patarimą.

Pagalba galėjo būti plati ir įvairi — politinė, karinė ar finansinė; kai dėl mokesčių, tai luomai ar patys juos sumoka ar tik leidžia imti mokesčius iš savo žmonių, nes be senjorų leidimo negalima imti mokesčių iš jų žmonių. Ir miestų negalima apkrauti jokiais mokesčiais, kurie neminėti atleidžiamosiose privilegijose, o su naujais įvedimais turi jie geruoju sutikti, kad surinktų karaliaus ar jų pačių valdininkai iš miesto gyventojų.

Šitokį sutikimą buvo galima gauti ar derantis skyrium, pavieniui, sritimis, ar surinkus visus į vieną.

Į seimą kviečiami tiesioginai fiziniai ar doriniai asmenys. Fiziniai asmenys (dvarininkai-bajorai) visgi neprivalė patys atvykti, kiekvienas jų galėjo atsiųsti savo įgaliotinį, ir tas turėjo veikti jo nurodymais. O doriniai asmenys (bažnyčia, miestai) tegalėjo veikti ir atvykti tik per savo įgaliotinius, tai juos turėjo išrinkti miestai ar kapitulos. Įgaliotinis galėjo savo teises ir pareigas perįgalioti kitiems. Kadangi siųsti įgaliotinį į seimą atsieina gana brangiai, tai buvo galima susidėti keliems ir siųsti vieną bendrai. Dėl to keli ar keliolika baronų, pralotų, vienuolynų dėl pigumo ir patogumo susidėję siųsdavo vieną atstovą. Atvykusieji į seimą atstovauja sau arba savo įgaliotojui. Bet jau pirmame bendrame trijų luomų seime brėkšta mintis (1302 m.), jog jis turįs atstovauti visam kraštui, visiems gyventojams, visiems senjorams ir bajorams, o ne atskiriems asmenims.

Iš pradžių į įgaliojimus žiūrima pilietinės (civilės), ne viešosios, teisės atžvilgiu, bet pamaži šita pažiūra keičiasi, silpnėjant feodinei santvarkai, atstovavimas virsta viešosios teisės dalyku.

Seniūnijos (bailliages) siunčia išrinkusios atstovą ar atstovus, patys jų gyventojai nesiveržia asmeniškai važiuoti, o dėl išlaidų brangumo seniūnijos mažina įgaliotinių skaičių, jie kalba didesnio žmonių skaičiaus vardu, kalba pagaliau tam tikros srities vardu. Ir tie asmens, kurie ikišiol vykdavo patys ir gaudavo asmeninius pakvietimus, jų nebegavo; karalius atpranta nuo jų, nebekviečia. Pav., vyskupai dar prisimena, jog jie turi būti asmeniškai pakviesti, tai iš karaliaus raštinės ateina atsakymas, jog jiems pridera tokia teisė, bet jau ji išėjo iš įpročio. Ir į seniūniją renkasi visi gyventojai kartu iš sodžiaus ir miesto. XVI amž. miestų įtaka sumažėjo, sodžius yra jam lygus. Susirinkę į vieną visi gyventojai vis dėlto renka atstovus skyrium kiekvienam luomui: kunigams, bajorams ir trečiajam luomui.

Renkamoji tvarka nebuvo vienoda; ji įvairiavo, žiūrint vietos ir laiko, keitėsi precedentais, karaliaus šaukimais, lapais.

Rinkimų vienetas buvo seniūnija (bailliage, sénéchossé), ji siuntė trijų luomų įgaliotinius; kiekviena seniūnija siuntė vienodą skaičių įgaliotinių, nežiūrint jos didumo ir gyventojų skaičiaus. Bet tik karališkos seniūnijos siuntė luomų įgaliotinius. Visoj Prancūzijoj XIV amž. buvo 22 seniūniji, be to jos visos — karališkos.

Rinkimo būdas nebuvo vienodas visiems trims luomams. Nuo 1560 m. luomai katras sau renka atstovus. Kunigai ir bajorai rinko tiesioginai, o tretysis luomas dviem ar trimis laipsniais. Pirmųjų dviejų luomų rinkėjai turi turėti šioj seniūnijoj turtą; susirinkime dalyvauja asmeniškai ar per įgaliotinius, o tretysis labai dažnai dalyvauja bendruomenėmis per atstovus (sodžius, parapija, miestas ir t. t.).

Susirinkimai, be įgaliotinių rinkimo, atlikdavo dar kitą darbą: surašydavo *skundas* (doléances), surašydavo į tam tikrą *sąsiuvinį* (cahier). Bajorai ir kunigai turėdavo po vieną sąsiuvinį, o trečiojo luomo buvo daugiau, nes jau sodžių, parapijų, miestų įgaliotiniai atsinešdavo savo vietos skundų sąsiuvinius, seniūnijos susirinkime sudėdavo dabar į vieną visas savo skundas surinkę.

Deputatai vykdami į seimą turėjo dar prisakymą, kaip turi ten elgtis ir balsuoti, jie turėjo *instrukciją* (mandat impératif).

Šitokie mandatai sudarydavo sunkenybių pačiame seime, nes negalėjo laisvai pasisakyti. Karalius kartais rašydavo jau kviesdamas į seimą, kad siųstų deputatus su pilnais, plačiais įgaliojimais savarankiškai veikti, bet atstovai kartais, ju negavę, reikalui esant iš seimo vykdavo namo prie savo rinkėjų, kad gautų pilnus įgaliojimus. Rinkėjai gali ir dabar neduoti pilnos laisvės savo įgaliotiniams, gali prisakyti, kaip turi seime balsuoti. Įgaliotiniai į seimą atsako prieš rinkėjus; šita atsakomybė būdavo įvairi, kartais baudžia pinigiškai, kartais atšaukia iš seimo.

Deputatai gauna atlyginimą iš savo seniūnijų, kurios juos siuntė, taigi jos toms išlaidoms padengti turėjo pačios apsikrauti mokesčiais; iš seimo parsiveža mokesčius karaliui, deputatai reikia taip pat apmokėti, dėl to tai gyventojai kartais ir nenorėjo seimo, vengė jo.

Kai kurios provincijos turėjo savo seimus, šaukdavo juos savo vietos reikalams aprūpinti.

Seimo darbai.

Karalius, šaukdamas į seimą, nurodydavo vietą, kur jis turi susieiti. Paprastai tai būdavo koks miestas, kuriame ar arti kurio apsistodavo karalius. Seime kiekvienas luomas susiėjęs patikrindavo savo narių įgaliojimus, išsirinkdavo sau pirmininką ir savo kalbėtojus, kai bus posėdžiai su karalium. Pirmame posėdyje pats karalius ar kancleris jo vardu išdėstydavo visiems trims luomams, kam jis yra šaukęs seimą ir ko jis noris. Buvo tai vadinamoji „os apertum“, dabar galėjo kalbėti įgaliotiniai. Balsuodavo ne asmenimis, bet luomais, kiekvienas luomas paduodavo savo balsą skyrium. Kartais kalbėdavo bendrai, jeigu tai buvo koks patarimo reikalas, net ir mokesčių reikalais (nors jų našta dažniausiai krisdavo ant trečiojo luomo, teisybė, mokėdavo kartais ir kunigai). Bet tai būdavo retai, paprastai luomai, pasitarę skyrium, išrinkdavo vieną komisiją, kuri veikė kaipo vienalypis asmuo. Bet du luomu negalėjo perbalsuoti trečiojo; tą nusistatymą gynė tretysis luomas prieš įprivilegintus bajorų ir kunigų luomus, ir vėliau šita buvo nusta-

tyta įstatyme (1561 m.). Įsivyravus šitam dėsniui buvo galima eiti dar toliau: kad luomai galėtų išvien sėdėti ir bendrai svarstyti seime, reikia karaliaus sutikimo ir kiekvieno luomo noro, skyrium pas save pareikšto.

Balsai ėjo ne pagalviui, o seniūnijomis; kiekviena jų turėjo vieną balsą; seniūnijoj spręsdavo balsų dauguma, o jeigu balsų buvo lygu, tai šita seniūnija pilnaty neturėjo balso.

Pabaigę savo posėdžius luomai vėl susirinkdavo kartu, kaip tat jau sykį buvo atidarant seimą, pareikšdavo per savo kalbėtojus jausmus ir nutarimus, po to įteikdavo savo pageidavimus ir skundas.

Seimo galia.

Seimui žiūrėti priderėjo daugybė dalykų, kurie, žiūrint aplinkybių, įvairiuodavo. Seimas galėjo būti *nepaprastas* ir *paprastas*. Esant valstybėje sunkiai valandai ar ištikus revoliucijai, seimo galia galėjo būti didesnė ar mažesnė, tokiais atsitikimais jis atstovauja kartais visai tautai, net yra valstybės vyriausybė. Esant karaliui silpnam, o reikalaujant pinigų, seimai tikram reikalui esant, nepasitikėdami karalium ir jo valdininkais, paskirstydavo mokesčius, patys surinkdavo ir prižiūrėdavo jų išleidimą. Reikalui esant kartais jis virsdavo karaliaus taryba, pašalindavo netikusius jo tarėjus, visus ar tik jų dalį (1355—1358 m.); kartais tardavosi apie asmens uniją su kita valstybe, kaip tat buvo su anglais (1420 m.), rinkdavo karalių (1593 m.). Yra klausimų, kurių karalius pats vienas negali išspręsti: karalius vienas negali perleisti Prancūzijos teritorijos, nei visos, nei jos dalies. Išmirus Kapetų dinastijai seimas susiėjęs rinko naują. Mirus karaliui, o esant keliems pretendentams į sostą, seimas turi pasirinkti, kas iš jų bus karalium. Esant karaliui nepilnamečiui, seimas galėjo rūpintis globos sudarymu, regentijos nustatymu. Karalius pats vienas negalėjo sumažinti ar perleisti domėnų.

Jeigu žiūrėti *paprastųjų* seimų galios, tai ją galima suvesti prie dviejų dalykų — teikti pagalbą ir patarimą: nutarti mokesčius, pareikšti savo skundas, patarimą, pageidavimus.

Sušaukęs seimą, kad gautų piniginę *pagalbą* mokesčių pavidalu, ir gavęs ją, tegalėjo rinkti juos tik tam kartui, dėl to tekdavo šaukti seimą dažnai, gal būti nevienodais periodais.

Šita buvo karaliui nepatogu, nes seimai stengėsi liesti ir kitus reikalus, kurių šaukdamas nebuvo minėjęs; šita varžė karalių, patogiausia buvo gauti iš seimo nuolatinius, amžinus mokesčius. Iš pradžių seimai su tuo nesutikdavo, mokesčius teskirdavo tik trumpam laikui, tam sykiui. Bet jau vėliau, XV amž. aplinkybėms pasikeitus, o luomams ir valstybei nuvargus, luomai velijo sutikti, negu daryti naujas išlaidas dėl rinkimo į seimą ir kelionės. Tik vėliau luomai tesuprato, jog nuolatiniai mokesčiai tai kraštui našta, negali karaliaus kontroliuoti, jis dėl to įsigali, be seimo nieko iš jo negali reikalauti, todėl pradeda priešintis nuolatiniams mokesčiams, bet jau jų panaikinti negali, bando atsigauti, kai karalius prašo naujų mokesčių, tai duoda juos trumpam laikui, o prireikus prailgina neilgam, stato sąlygas, pav., kad pašalintų kliaudis administracijoj.

XVI amž. antroj pusėje karalius tiek sustiprėjo, jog kaikuriuos mokesčius pats padarė nuolatiniais (la taille, la gabelle, les aides), imdavo juos be seimo sutikimo. Tuomet seimai prašo karaliaus bent neįvesti naujų mokesčių, bet leidžia imti juos ir seimo neatsiklausus, jeigu ištinka karštas reikalas. Seimai atmeta ar sumažina karaliaus reikalavimus, bet neilgam tegali spirtis. Karaliaus valdžia sustiprėjo, galėjo mokesčius skirti ir rinkti seimo neatsiklausus. Seimai po to reikalavo pripažinti teisę paskirstyti mokesčius, bet karalius kartais nerasdavo reikalo tą norą patenkinti.

Kai dėl *patarimo,* tai šita buvo vasalų, luomų pareiga, o ne teisė. Jie privalo patarti, kada ir kiek karalius to pareikalaus, bet neprašomam negalima teikti savo patarimų, negalima prispirti karalių, kad jis atsiklaustų. Tik atvykę į seimą, reikalaujant karaliui mokesčių ar patarimo, dalyviai galėjo patiekti karaliui savo skundas, ir jeigu karalius jas patenkindavo, tai sutikdavo duoti jo prašomus mokesčius, šiaip atmesdavo.

Iš pradžių skundos buvo atskirų asmenų ar įgaliotinių, o jau XV amž. jas suveda į sistemą, sujungia į vieną, tik ką kiekvienas luomas turi savo skundų sąsiuvinį. Karalius gali tas skundas atmesti, nes tai buvo prašymai į jį, gali patenkinti jas, jos gali virsti įstatymais karaliaus ordonansų formoj, nes tik karalius leido įstatymus. 1576 m. seimas bandė įvesti pradą, kad tas, ką nutars visi trys luomai vienu balsu, virs įstatymu, bet tas pradas negalėjo įsivyrauti. Atstovai seime kartais skundėsi, jog ordonansai paimti iš seimo ar luomų pa-

siūlymų ir pageidavimų, įrašytų į sąsiuvinius, tik juos iškreipią. Seimai reikalavo, kad seimo nutarimai, virtusieji įstatymais, nebūtų reikalingi parlamentų pritarimo ir įrašymo arba bent kad jų nekeistų įrašydami. Bet tie pradai nepraėjo, seimai nedalyvauja įstatymų leidime. O pažiūrėjus į seimo sąsiuvinius 1484—1614 m. matyti, jog tuo laiku yra išėjusių daug ir gerų ordonansų, ir kad jie paimti iš luomų sąsiuvinių.

Seimas turi *patariamąjį* balsą, dėl to karalius gali jo neklausyti. Nėsant pareigos šaukti seimą periodiškai, sustiprėjus karaliaus valdžiai, įsigalėjus absoliutizmui, karaliai nenaikino seimo, tik jo nešaukė. Didžiausi tarpai be seimo 1440—1614 m. 1614 m. seimas — paskutinis prieš Revoliuciją, o pasitarimams tuo laiku šaukdavo *notablius.*

Betgi kalbos ar reikalavimai sušaukti seimą vis iškildavo. Sunkios kovos laikais su Fronda buvo šaukiamas seimas 1649 m., bet jis nesusirinko, nes seimo norėjo bajorai, o kiti luomai ne. XVII amž. už seimo sušaukimą kartais agituodavo Fenelonas ir Saint-Simonas. Vos 1789 m. prisikėlė išnykusis įtaisymas — luominis seimas, bet ir jis atsigavo neilgam, užleido vietą naujos gadynės seimui.

Notablių seimas.

Be seimų yra kiti luomų susiėjimai, kur svarstė tuos pačius dalykus ir tokia pat galia, kaip ir seimai, buvo tai — *notablių* seimas ar susiėjimas (Assemblée de notables), į kurį pats karalius savo nuožiūra kviesdavo bajorus, kunigus, miestų ir parlamentų valdininkus. Pačioj pradžioj sunku buvo atskirti, kur luomų seimas, kur notablių susirinkimas, kol nepradėjo rinkti įgaliotinius į seimą. Jų susiėjimas kartais turi pavaduoti seimą, kai karalius seimo nešaukia, kviečia gi notablius, ypač tat atsitikdavo XV—XVI amž. (1484—1560). Dalykai pavesti jų žiniai yra tokie pat, kaip ir seimui. Bet ir jie stengėsi praplėsti savo teises. Tai ir notabliai sulaukė tokio pat likimo, kaip ir seimas: jų nebešaukė. Atgaivino juos vos XVIII amž., kvietimą pasirašė 1786. XII. 29; notabliai susirinko 1787. II. 12. Jie darė pastangų įvesti kaikurias rimtas reformas, kiek tat suprato ir galėjo senoji tvarka. Calonne, sušaukusis juos, turėjo atsistatyti dėl jų kritikos ir puolimų. Vis dėlto daug vaisių jų posėdžiai nedavė, nors jų projektų dalis virto įstatymu, ir tai dėl jų (provin-

cijos organizacijos, mokesčių) užprotestavo Paryžiaus parlamentas, atradęs, jog tat turįs spręsti seimas.

Dar sykį surinko juos 1788. X. 5. Reikėjo šaukti seimą, tik notablių pasiklausė, kaip jis reikia sušaukti, kokiomis taisyklėmis, kokia tvarka.

Notablių nutarimas karaliui buvo neprivalomas, tik patariamas, bet ne sykį jų nutarimai buvo sudarę pagrindą jo ordonansams.

3.

Parlamentas.

Parlamento atsiradimas.

Prie karaliaus buvo jo *kiemas* (curia regis), kuriame jo tarėjai atlikdavo jam reikalingą valstybės valdyme prirengiamąjį darbą. Ilgainiui, įvairėjant darbams, tame kieme įvyko pasiskaidymas, žiūrint atliekamų darbų; be atskiros raštinės pasidarė Parlamentas (parlamentum), Iždo rūmai (camera computorum), Valstybės Taryba. Parlamentas — tai buvo karaliaus kiemo *teismas;* pirmą sykį jis minimas tąja prasme 1239 m. Jo būstinė būdavo paprastai Paryžiuje. Pačioj pradžioj toms įstaigoms stovint arti karaliaus, nebuvo griežto padalinimo jų darbuose, kiekviena stengėsi pripažinti sau priklausomais daugiau dalykų. Tai parlamentui tekdavo žiūrėti ne tik teismo, bet ir administracijos dalykų, ir čionai jisai turėjo varžytis dėl atskirų dalykų priklausomybės su Iždo Rūmais, pav., abiem priklausė teisė protokoluoti (arba įregistruoti) karaliaus įsakymai (droit d'enregistrement) ir skelbti savo įsakymus (arrêts de règlement). Pirmame atsitikime galima buvo karaliaus įsakymus pakeisti ar net visai nepraleisti, antrame atsitikime — pačiam dalyvauti įstatymų leidime. Vėliau, nuo antros XIV amž. pusės, visa tat atiteko parlamentui, o Iždo Rūmai įrašinėjo į protokolus karaliaus įsakymus ir leido savuosius tik finansų srityje.

Ir karaliui ir valdiniams buvo reikalinga, kad pasiliktų autentiškas, patikrintas karaliaus įsakymo tekstas. Bet tarp esamųjų įsakymų ir naujojo galėjo būti prieštaravimų, tad šitoms painiavoms išvengti reikėjo, kad žinovai jį apsvarstytų, nurodytų kliaudis, netinkamumą, taigi parlamentui teko karaliaus įsakymus tikrinti, apsvarstyti, keisti ar net atmesti ir at-

sisakyti įrašinėti. Tokios nuomonės, atmetimai, pareiškimas vadinosi *remontrances*. Karalius galėjo su tuo sutikti ir savo įsakymo neskelbti, o jeigu būtinai norėjo išleisti ir parlamentas tam priešinos, tai karalius turėjo pas save padaryti parlamento posėdį ar pats į jį nuvykti (lit de justice), tuomet parlamentas priešintis nebegalėjo ir privalė išpildyti karaliaus reikalavimą.

Parlamento įsakymai (arrêts de règlement), jo paties leidžiami, lietė ne tik dalykus iš pilietinės ir baudžiamosios teisės, bet ir administracijos sritį. Dėl to tai Paryžiaus parlamentas iki XVIII amž. pabaigos jautėsi ir iš tikrųjų buvo vyriausioji policijos įstaiga. Savo turiniu įsakymai aiškino esamąjį įstatymą arba užpildydavo įstatymo spragas, jeigu jie tylėjo, ir kol išeis įstatymas, bet jie negalėjo įstatymo pakeisti ar atmainyti.

Esant daugybei darbų ir jiems įvairiuojant parlamentas padalino juos tarp keleto rūmų, kaip antai: skundų rūmai (chambre de requêtes), kurie vėl susiskaidė į dvi dali dėl dviejų prancūzų kalbų (langue d'oïl et langue d'oc), tardymo rūmai, teismų, bokšto rūmai (baudžiamojo teismo) ir t. t.; kartais kokie rūmai atsirasdavo, tai vėl pranykdavo. Kai dėl parlamento sąstato, tai jis įvairiavo; be karaliaus skiriamųjų narių buvo dar esantieji savo teise — pralotai, ponai, vasalai, pėrai (pairs) ir t. t., bet jie visi, be pėrų, laikui bėgant, iki XV amž. iš parlamento pasišalino ar juos atstatė. Taigi svarbiausieji parlamento nariai — nuolatiniai (maitres). Jie buvo dviejų rūšių — pasauliniai ir dvasiniai. Karalius juos skirdavo ir nustatydavo, į kuriuos rūmus kas eina. Iš pradžių karalius skirdavo juos iki gyvos galvos, kartais galėjo juos ir atstatyti, bet parlamentas įsigali, ir atstatyti darosi sunkiau. Iš pradžių jis įteikia karaliui kandidatus, o paskui nuo antros XIV amž. pusės jis pats priima naujus narius (kooptuoja) vieton išėjusių ar mirusių. Kadangi teisėjas imdavo atlyginimą iš bylininkų, tai parlamento nario vieta buvo pelninga, po to įėjo į įprotį parduoti savo vietą, parlamentas tokį perleidimą pripažindavo ir priimdavo į savo tarpą įgijusį vietą, atlikus jam reikalingus formalumus.

Teisininkų įsigalėjimas.

Paryžiaus parlamentas buvo vyriausias visos Prancūzijos teismas. Augant Prancūzijos plotui, karaliui įgijus kokią nau-

ją žemę, didėjo ir parlamento teismingumas. Bet atiteko prancūzų karaliui tokių didelių, stiprių kunigaikštijų, kurios jau buvo turėjusios savo gerai sutvarkytus teismus, organizuotus taip pat ir tokiomis pat teisėmis, kaip ir Paryžiaus parlamentas. Buvo tai: Normandie, Toulouse, Champagne. Tai anie parlamentai pasiliko, tik ant jų buvo galima skųstis į Paryžiaus parlamentą.

Parlamento įsigalėjimas nepatiko karaliui, prasideda kova su juo. Dėl to karalius stengėsi kiek galint daugiau dalykų pavesti savo kiemo teismui, paveikti parlamentą, priimdamas skundas dėl jo sprendimų, pagaliau nuo XV amž. įvesta nauja priemonė jam nusilpninti: provincijose kūriama daugiau parlamentų, kurie yra lygūs paryžiškiam. Aiškindavo tat jo nesugebėjimu apsidirbti, kad esąs apsikrovęs darbais, o ir gyventojams būsią patogiau. Vis dėlto ir dabar perlaužti Paryžiaus parlamento įtakos nepavyko, jis liko stipriausias iš visų parlamentų ir kovojo dėl savo privilegijų, vadovavo kitiems; jie ėjo išvien su juo. XVI amž. atsirado ir nusistovėjo toks aiškinimas dėl parlamentų santykių: visi Prancūzijos parlamentai esą lygūs, tai šakos vieno paryžiškio, provinciniai sudarą tik įvairias jo sekcijas ar klases. Tuo būdu visoj Prancūzijoj buvo 13 parlamentų, kurių pryšakyje buvo Paryžiaus.[1] (žiūr. žemlapį).

Be to XVII—XVIII amž. atsirado naujose provincijose dar 3 vyriausieji teismai (conseils souverains, cons. superieures), kurie savo teisėmis buvo lygūs parlamentams, nors neturėjo jų vardo: Alsace (Colmar), Rousillon (Perpignan) ir Corsica (Bastia) ir dar su dalim teisių Conseil provincial d'Artois.

Kaip minėta, parlamente narių vietos buvo paveldėjamos ar parduodamos. Kadangi pajamos buvo didelės, XV amž. jos padidėjo, nes padidinta teismo įmokėjimai, teisėjai neatstatomi, aprūpinti, tai jos buvo branginamos. Dėl to tai suprantama, kad jie galėjo būti ir opozicijoj vyriausybei, jeigu ji nesutikdavo su parlamento nusistatymu.

---

[1] Paris (Paris), Langedoc (Toulouse), Dauphiné (Grenoble), Guyenne (Bordeaux), Bourgogne (Dijon), Normandie (Rouen), Provence (Aix), Bretagne (Rennes), Béarn ir Navarra (Pau), 3 vyskupijų — Metz, Toul, Verdun (Metz), Franche-Comté (Dôle, Besançon), Flandres ir Cambrésis (Douai, Cambrai), ua, Lorraine (Nancy). Skliausteliuose įdėti miestai, kuriuose buvo parlamento būstinė; kartais ji keitėsi.

Parlamentai savo plačiomis teisėmis varžė karaliaus absoliutizmą; ypač tuo pasižymėjo Paryžiaus parlamentas; šitą savo politiką jis varė nuosakiai ir atkakliai. Jis nustatėjo karaliaus valdžios sienas, net Prancūzijos konstituciją. Spręsdamas ginčus valstybės teisėje parlamentas praplėtė savo paties teises, XVI—XVII amž. jis pats dalyvauja valstybės valdyme, karaliaus globoje. Suprantamas dalykas, kad karaliai kovojo prieš Paryžiaus parlamento įsigalėjimą, prieš jo teisių siaurinimą, prieš „droit d'enregistrement."

Taigi Prancūzijoj atsirado ir sustiprėjo naujas klodas, be bajorų ir kunigų, atsirado stipri nepriklausomoji magistratūra vadinamoji „noblesse de robe", o jų tarpe įsivyravo teisininkai.

Kiekvienas parlamentas turėjo savo plotą; įstatymai, įsakymai teturėjo galios, kiek ir kaip jie buvo paskelbti šitoj vietoj. Vienas parlamentas galėjo įregistruoti juos pas save, kitas ne, tai ten jie galiojo, o čia ne. Vienas parlamentas galėjo išleisti savo įsakymą, kitas — ne, arba išleisti visai kitokį.

Karaliaus kovos su parlamentu.

Kadangi parlamentai varžė karaliaus valią, tai karaliai, norėdami praplėsti savo valdžią, labiau sujungti Prancūziją, pradėjo kovoti prieš šitas parlamentų teises, stengėsi jas panaikinti. Tam jie vartodavo įvairių priemonių: įsakydavo parlamentui įrašyti jo įsakymą (lettre de jussion), padaryti parlamento posėdį su karalium (lit de justice), pagaliau bausti, ištremti, suimti atžagarius ar net išvyti iš miesto visą parlamentą. Nevisos tos priemonės buvo tinkamos ir pasiekdavo savo tikslo, kartais duodavo priešingų vaisių. Nedaug tepadėjo naujų narių paskyrimas. Bandė karaliai varžyti pačią atmetimų (remontrances) teisę: 1641 m. išėjo karaliaus įsakymas, kuriuo parlamentams uždrausta kištis į valstybės valdymo dalykus (išskyrus finansus), kituose dalykuose leido patiekti atmetimą (remontruoti) tik vieną sykį; bet ir tas buvo neilgam. Greitai po to prasidėjus vaidams dėl sosto (reikalinga buvo parlamento pagalba karaliaus testamentui panaikinti), parlamentai sustiprėjo, noblesse de robe (tarnybinė, valdininkų aristokratija) teisininkai vėl įsigalėjo: Frondos laikai — tai jų galybės gadynė. Atsigavus absoliutizmui po to, kai jis nugalėjo ponų opoziciją, krinta ir parlamentų reikšmė. Liudvikas XIV nuosakiai plėtė

savo valdžią, o siaurino parlamento; pagaliau 1673 m. Liudvikas XIV paliepė visus jo įsakymus įrašyti tuojau, atmetimą patiekti teleido tik po įrašymo: Paryžiuje per 8 dienas, provincijose per 6 savaites, ir tai vieną sykį, be to, karaliui visi nurodymai neprivalomi. Ir dabar parlamentų atmetimas daromas retai, luomų seimas, ponų susiėjimai visai nebešaukiami, opozicija nutilo. 1673—1715 m. — tai karaliaus visagalybės laikai. Mirus karaliui, prireikus panaikinti Liudviko XIV testamentą, regentas kreipėsi į Paryžiaus parlamentą, ir už tą pagalbą grąžino jiems senąją teisę — įrašymo ir atmetimo (droit d'enregistrement, droit de remontrances). Ir dažnai karaliui tekdavo kreiptis į parlamentą, pav., kovose tarp jėzavitų ir jansenistų, mokesčių reikaluose, kurių priežiūrą pasiėmė parlamentas; užgulus sunkiai jų naštai dėl septynerių metų karo dažnai ištikdavo kovos dėl mokesčių. Anglų parlamentas šitose kovose buvo pavyzdžiu, tai paryžiškis norėjo įgyti jo teises. Jeigu ten, Montesquieu aiškinimu jo knygose „L'ésprit de lois" (1748), buvo trejopos atskiros valdžios (vykinamoji — karalius, įstatymų leidžiamoji — parlamentas, teisiamoji — teismai), tai čia parlamentas norėjo dvi valdi pasiimti sau, o karaliui palikti pirmąją.

Liudvikas XV sustiprėjęs vėl nori atgauti visa tą, ko buvo netekęs, net rengėsi eiti toliau, negu buvo nuėjęs. Atsirado mintis visai panaikinti parlamentus. Berods, iš pradžių tarė, kad tat pavyksią padaryti geruoju. Tarpstant Johno Low's valstybės bankui (1719-20), karalius galvojo išpirkti visas teisėjų vietas, naujai sutvarkyti teismus su atstatomais ir be politinių teisių teisėjais. Už tą Montesquieu pavadino Low didžiausiu despotizmo palaikytoju. Bet šita mintis išnyko, plyšus Low's bankui.

Liudvikas XV po pusės amžiaus vėl griebėsi kovos prieš parlamentus, kurie neįrašinėdavo jo įsakymų ir net baudė tuos valdininkus, kurie pildė šituos jo panaikintus, negaliojančius karaliaus įsakymus, sekė kiekvieną mokesčių padidinimą, kontroliavo arba stengėsi kontroliuoti, kam išleidžiami valstybės pinigai, net leisdavo savo arrêts de règlement, kurie karaliaus valiai buvo priešingi. Visuomenė palaikė parlamentus, matė juose vienintelę atsvarą prieš savivališką karaliaus viešpatavimą.

1770 m. gruodžio mėn. karalius pats patiekė (lit de justice) Paryžiaus parlamentui ediktą, kuriame buvo skelbiama, jog valstybės valdžia išeinanti iš karaliaus, kuris esąs tautos atstovas,

savo atsakomybe leidžiąs ir aiškinąs įstatymus, o parlamento nariai esą karaliaus tarnai, jo tarėjai, kurie, berods, galį daryti remonstrances, bet karaliui jie neprivalomi. Parlamentas atsakė į tat su narių demisija, bet ji, einant esamąja tvarka, gali būti priimta tik tuomet, jeigu grąžins jiems tą, ką jie patys buvo įmokėję. Dabar karalius nebepaisė tos senosios teisės, 1771. I. 20 parlamento demisiją priėmė, jų vietas atėmė, neatlygino nieko, tarėjus ištrėmė į įvairias vietas, sudarė naujus teismus, suskaldė Paryžiaus parlamento veikimo plotą, o po to ėmė naikinti kitus provincinius parlamentus, pakeitė juos kitais teismais. Buvo tai antras, berods, trumpas, trukęs nuo 1771 iki 1774 m., absoliutizmo įsigalėjimas.

Teisybė, karalius turėjo kaikame ir paramos, pav., fiziokratuose, kurie rėmėsi apšviestuoju absoliutizmu ir ėjo prieš parlamentų pretenzijas, kurie sakydavo, kad ne parlamentai, o karalius atitinkąs valstybės, tautos valią. Visuomenė jautė, kad to nėra, kad parlamentai buvo paskutinis pylimas prieš absoliutizmą, o karaliaus kiemas, vedamas karaliaus meilužės, tamsios Dubarry, varė klerikalinę ir reakcinę politiką. Inteligentija, galvojanti visuomenė, pajuto, ką reiškė šitas perversmas, pasipylė įvairių atsišaukimų, raštų apie valstybės konstituciją, žmogaus teises ir t. t. Panaikinti parlamentai dabar daugiausia buvo pakilę visuomenės akyse.

1774 m. naujas karalius Liudvikas atstatė parlamentą Paryžiuje ir provincijose. Jie vėl atsigavo, jie vėl naudojos savo teisėmis absoliutizmui suvaržyti. Karaliaus ministeriai ėmė vėl kovoti prieš parlamentus. 1786 m. kilo sumanymas sušaukti *notablius,* tai 1788 sukviesti naują karaliaus tarybą (cour plenière), bet parlamentams reikalaujant pagaliau (1789) sušauktas luomų *seimas.* Luomų seimas, po jo einąs steigiamasis seimas paėmė valdžią į savo rankas, nustūmė parlamentus į užpakalį, 1789. XI m. juos panaikino visai, dabar niekas netarė žodžio už juos, nors sutiko užmokėti jų nariams 350 mil. už įgytąsias vietas. 1774—1787 m. buvo tai geriausi parlamentui visuomenės atžvilgiu laikai.

4.

Romėnų teisė.

Srovės ir mokyklos.

Pradėjus keistis politinei santvarkai, romėnų teisė ir romanistai maža teturėjo įtakos, gyvenimo centrai buvo ne tos teisės srityje, kur ji vyravo, ne pietuose. Bet savo keliu ji netiesioginai veikia teisės plėtojimąsi.

Prancūzija turėjo savo romanistų mokyklą, kurie stengėsi romėnų teise apvaisinti savo įpročius, pavartoti ją politiniams reikalams. Buvo pradėję veikti, bet apsistojo: bartolistai-dogmatikai paėmė viršų mokslininkų tarpe, nors iš prancūzų išėjo šitoji mokykla. Ir dabar italų mokslininkai gamina prancūzų mokykloms ir tribunolams romėnų teisės aiškinimus, interpretacijas.

XVI amž. romėnų teisė naujai atgijo, bet tas reiškinys skyrėsi nuo to, kas buvo XI—XII amž. Dabar tat surišta su atgimimo gadyne literatūroj, kai atgijo senoji kultūra, menas. Dabar norima ištirti tikra žodžių ir sakinių prasmė, kurią turėjo savo laikais, senovėje, romėnų įstatymai, o ne dabar. Tyrinėjant giliau, daroma anų laikų sistema, rišama su senovės romėnų dvasia, su jų filosofija. Romanistus interesuoja ne dabartis, bet grynoji praeitis. Tai ne tik teisininkai, bet dar archeologai ir istorininkai. Vartojama dabar, kaip ir pirmiau, lotynų kalba, tik dailioji, grynoji vieton darkytos lotynų kalbos, arba net vietos kalbų; tatai vadinama *istorine* mokykla.

Šito judėjimo lizdu pasidarė mažutis universitetas Bourges. Žymiausi atstovai buvo: Cujas (Cujatius), Doneau (Donnellus) ir Jacques Godefroy (Godofredus).

Cujas (Cujatius) (1522—1590) mokė beveik visose Prancūzijos mokyklose, kaip paprastai darydavo garsieji mokslininkai, bet ypatingai jis apsibūdavo Bourges'e. Jo paliktasis darbas nuostabiai gilus ir nepaprastai turtingas mintimis. Jis, kaip ir kiti, aiškino atskirus įstatymus, bet jis pirmas surinko įvairių juristų nuomones, kurios buvo išmėtytos įvairiose Digestų vietose, surinko į vieną, galėjo duoti atskirų romėnų teisininkų vaizdą. Cujas daugiau buvo egzegetikas.

Doneau (Donnellus) (gyv. 1527—1591) pirmiausia buvo sintetikas. Kurį laiką buvo profesorium Bourges. Kaipo protes-

tantas turėjo bėgti po Baltramiejaus nakties į Olandus, paskui į Vokietiją, kur mirė 1591 m. Jo veikalas — Commentarii iuris civilis.

Godefroy (1582—1652) kilęs iš teisininkų šeimos. Jo tėvas davė dabartinę formą Corpus Juris. Sūnus gyveno kiek vėliau už Cujas, bet savo darbais pridera šitai mokyklai, ypač dideli buvo jo nuopelnai viešajai teisei.

Šita prancūzų mokykla turėjo didelės įtakos visam mokslo pasauliui, o ypač Vokietijoj, šiek tiek mažiau ji reiškė praktikoj. Teismai labiau sekė bartolistus, o garsenybių jų tarpe nepasirodė, berods, buvo vis dėlto vienas žymus bartolistas *Du Moulin.*

XVII—XVIII amž. romėnų teisės mokymas krinta. Retai kada iškyla didesnis romanistas. Minėtinas *Domat* (1625—1695), jis rašė populiariškus darbus prancūziškai apie romėnų teisės praktiką, kurie buvo mažesnės mokslo vertės; kitas minėtinas yra *Pothier,* (1699—1772), kuris parašė daug gilių raštų iš pilietinės prancūzų teisės.

5.

Įpročių tvarkymas.

Rinkimas.

Paprastai įpročių rinkimo darbas ėjo šitaip. Priruošiamąjį darbą atlikdavo vyriausias karaliaus teisėjas šitoj srityje; jis turėjo pasitarti su atitinkamais teisėjais, žiūrint klausimo, su advokatais, prokurorais, kilniais žmonėmis. Po to karaliaus komisarai vietoj nustatydavo įprotį ir jį skelbdavo. Jie tat atlikdavo paskirtoj dienoj sušaukę trijų luomų atstovus (kunigus, bajorus, miestėnus). Kartais buvo tat daroma luomų seime. Sumanymo straipsnius skaitydavo paeiliui, dėl jų galėjo būti ginčų, svarstymų. Jeigu daugumas katras sau luomo atstovų priimdavo, tai tuojau paskelbdavo karaliaus vardu; o jeigu atmesdavo, tai skelbimą atidėdavo, o dėl iškilusių abejonių pavesdavo parlamentui tat išspręsti ir sunkenybes pašalinti.

Kadangi luomų atstovai dalyvavo įprotynų svarstyme, tai vėliau jie tardavo, jog tai jie įstatymus leisdavo. Kaikuriose srityse, kur buvo likę provincijos seimai, jie stengėsi atlikti

įpročių rinkinio darbą seime, nors karaliaus komisarai vengė šito kelio, nes jie ėjo prieš seimų stiprėjimą.

Kaip buvo minėta, karaliai savo iniciatyva ir organizavimu prisidėjo prie įpročių rinkimų, jų suvienodinimo. Jie tat panaudojo ir savo valdžiai praplėsti, o seimų sumažinti. Juo toliau, juo labiau iniciatyva šitame darbe pereina į karaliaus rankas.

Keitimas ir vienodinimas.

Daugumas įprotynų buvo suredaguota 1506—1510 m., (pav., Orleano—1509, Paryžiaus—1510), kiti daug vėliau, pav., Bretagne — 1539, Normandie 1577—1583. Nors įprotynų tekstas buvo galutinis, nekeičiamas, bet gyvenimas nestovėjo vietoj, tai pakeitimus darydavo atskirais, pavieniais aktais. Daugelio įprotynų pirmoji redakcija nebuvo galutinė. Laikui bėgant praktika ir doktrina nurodė į spragas, kliaudis, dėl to paties kaikur reikėjo taisyti esamuosius, seniau priimtuosius dėsnius. Toksai įprotynų taisymas vadinosi anų *reformacijomis* (reformations). Visa tat atlikta XVI amž. Pataisos ėjo tuo keliu, kaip ir pirmoji redakcija. Taigi atsirado dabar du tekstu: senasis ir naujasis įprotynas.

Kaikurios provincijos pačios atliko redakcijos darbą, jų kunigaikščiui ar grapui tvirtinant, prieš prisidėjimą prie prancūzų karaliaus. Karaliui liko dabar teisė reformuoti įprotynus.

Gana anksti buvo kilęs klausimas, kaip reikia užpildyti spragas įprotynuose. Ikišiol, pritrūkus atsakymo pas save, kreipdavosi į artimos vietos įprotyną. Bet dabar to daryti negalima: jie oficialiai patvirtinti, teisininkai pasipriešino, taip pat nepraėjo pasiūlymas papildyti spragas iš Paryžiaus įprotyno.

XVI—XVII amž. semdavo žinių rūpimiems klausimams iš romėnų teisės, tai buvo „bendroji teisė“ („droit commun“).

Romėnų teisė, tarpusi tuo laiku, šituo keliu padarė įtakos įpročiams.

Valstybė labiau ir labiau vienijosi, Paryžius virto centru, ir jau XVIII amž. juristų tarpe susidarė savaime nuomonė, kad esant kame nors spragoms reikia kreiptis į Paryžiaus įprotyno dėsnius.

Įpročiai buvo surašyti ir perredaguoti karaliaus autoritetu. Šita turėjo žymių padarinių žiūrint vietų. Vienur redaktoriai kartais tenkindavos įregistruoti įprotį, taigi atliko mažą teisės kūrybinį darbą, kiti stengėsi paruošti pilną teisės sistemą, o jeigu ko trūkdavo, tai persodindavo į įprotį romėnų teisės dėsnius. Kadangi redaktoriai buvo teisininkai, išėję mokslus vienoj dvasioj, tai tat padėjo suvienodinti įprotynus. Jeigu reikėjo pasirinkti, tai imdavo viršų didesnių plotų bendrieji įpročiai, nes čia gyvenimas įvairesnis, platesnis, buvo daugiau teisynų. Jeigu kokia vieta laiku nepristatydavo savo įpročių, turėjo pasiduoti bendriems srities įpročiams. Tuo būdu daug jų nustojo reikšmės ir galios. Dabar įpročių prigimtis pasikeitė, jie virto rašytąja teise, *rašytais* įstatymais, ir dar pasidarė tuo karaliaus autoritetu, nors buvo skirtumo tarp karaliaus išleistųjų įstatymų ir įpročių karaliaus priimtųjų — dėl jų kilimo.

Šita turėjo tokių padarinių:

1) Dabar įpročių tekstas nustatytas, nebesikeičia, virto pastovus. Jie gali keistis tuo keliu, kaip ir atsirado, tai reiškia — karaliui sutikus. Kaip minėta, dėl šito atsirado daugybė reformacijų, karaliaus daromų.

2) Dabar negalima teisme įrodinėti, kad įpročio dėsnis buvo kitoks negu redagavimo laiku.

3) Romėnų teisė nebegalėjo persisunkti į įprotį, jei bent tik interpretacijos keliu, dėl to išsiliko savoji teisė prieš romėnų teisės įsivyravimą, kaip tat buvo įvykę, pav., Vokietijoj.

Įpročiai vis dėlto galėjo keistis, būtent vartojimo (usage) keliu; galėjo išnykti del nevartojimo, kuris naikindavo įstatymus, o dar labiau įpročius. Įrodžius nevartojimą, galima buvo jį visai pašalinti. Vartojimu galima buvo pagaminti naują; galima buvo pasiūlyti, kad vieton esamojo įpročio būtų sudarytas kitas. Senąja praktika einant, ar įpročiui pašalinti ar naujam įvesti reikėdavo atsiklausti per kuopas (per turbas). 1667 m. karaliaus įsakymas tat panaikino ir įvedė kitą kelią (actes de notorieté): teismas, surinkęs žinovus ar liudininkus, nustatydavo įpročio buvimą.

Virtę rašytąja teise įpročiai nepasidarė tikrais sąvadais (teisynais, Codex), apimančiais visas gyvenimo šakas. Maža buvo taisyklių apie baudžiamąją teisę ir bylojimą, o vien privačiojoj ir feodinėj: asmens būklė, teisiamoji valdžia, feodo laikymas, dovanos, palikimas, turtų perėmimas ir t. t.

Įprotynų mokslas.

Surinkus ir sutvarkius įpročius, dabar galima buvo padaryti juos tyrinėjimo ir mokslo dalykų; atsirado jiems paskirta raštija. Ikišiol raštija tenkinos įpročių aprašymu, rinkimu, neįsileisdavo į jų aiškinimą ar tyrinėjimą.

Mokyklos ikišiol nagrinėdavo ir dėstydavo Corpus juris civilis ar Corpus juris canonici, o dabar pradėjo aiškinti, interpretuoti įpročius tuo pačiu metodu, kaip ir anuos, net tąja pačia mokslo kalba, būtent, lotynų, nors tekstai buvo prancūziški. Bet ne universitetuose pradėjo tyrinėti įpročius, — universitetai ikišiol domėjosi romėnų ir kanonų teise, o Paryžiaus universitetas vien kanonais. Vos 1679 m. prancūzų teisės mokymas gavo kuklią vietą universitetuose.

Taigi pirmieji tyrimo darbai buvo teisininkų praktikų — advokatų ir magistratų — svarstymas ir nagrinėjimas; jie patys buvo išėję universiteto mokslus — legistai ar kanonistai, ten įgiję aniems mokslams vartojamą metodą, tai dabar jį patį taikė savo naujame darbe; jų raštai pilni citatų iš Corpus juris ir daktarų. Tik jų darbai gyvesni, vaizdesni, negu universiteto atliekami darbai, nes buvo paties gyvenimo įkvėpti. Gyvas buvo tai reikalas, delto ir atsirado daugybė komentarų. Buvo veikalų, kurie padarė gilios įtakos anų laikų teorijai ir praktikai; šitos įtakos pėdsakai matyt ir vėliau, net XIX amž. (Code Civil). Tų teorininkų tarpe reikės paminėti *Charles du Moulin* (gyv. 1500—1566).

Įprotynų bendrinimas.

Įpročių teisę dabar nustatė, ją komentavo; liko tas painumas, kad jie buvo įvairūs, nevienodi.

Bendrieji įpročiai (kelioms provincijoms) labai dažnai skirdavosi tarp savęs. Praktikoj tat sudarydavo painiavų, sunkumų, būdavo įpročių susidūrimų. Vienodinantis prancūzų valstybei, susirišant jai ekonomiškai, susisiekimu, konfliktai ėjo dažnyn. Du Moulin jau XVI amž. siūlė įpročius suvienodinti, net buvo tam darbui paruošęs planą. Tuo laiku rūpėjo atskirų provincijų įpročiai redaguoti, tai negalėjo užsiimti jų vienodinimu. XVII amž. Guillaume de Lamoignon, pirmasis Paryžiaus parlamento prezidentas, pasiūlė paimti pamatu savo

parlamento jurisprudenciją ir tuo reikalu buvo įteikęs Liudvikui XIV savo pagamintąjį projektą. Jisai surinko 12 žymių advokatų, priruošė eilę straipsnių, kurie sudarytų įpročių sąvadą (Codex), o paskui jį perdiskutuotų įvairiuose parlamento skyriuose. Darbas buvo pradėtas, bet liko nebaigtas. Teisybė, tą Lamoignono darbą varė toliau du advokatu — Auzanet ir Fourcroy, kuris vėliau (1777 m.) buvo paskelbtas kaipo „Arrêtes du president de Lamoignon."

Per anksti buvo gaminti bendrą įpročių teisyną: dar jį turėjo ruošti doktrina ir mokslas. Reikėjo pirma aniems surasti bendrus įpročių pradus, nustatyti jų šaknis. Betyrinėjant priėjo prie išvados, jog prancūzų įpročių pagrindai tie patys, tarp savęs skiriasi tik smulkmenose. Teisininkai, norėdami vienodinti, labiau apsistodavo prie bendresnių dalykų, o mažiau paisė jų skirtumų, tuo keliu sudarė bendrą įpročių teisę; mokslininkai pagrindu ėmė Paryžiaus įprotyną ir visus kitus derino prie šito, jeigu jau nebuvo aiškių prieštaravimų. Paryžius ėmė viršų, jo teisė ėmė vyrauti, nes tai buvo sostinė, politinio gyvenimo vidurkis, jo teismai, universitetas ir advokatūra turėjo žymių teisininkų.

Darbas suimti visą prancūzų teisę ir suvesti prie vieno teisyno prasidėjo jau XVI amž.; spaudoj pasirodo žymių plačių kursų ir monografijų atskirais klausimais. Žymiausias buvo XVIII amž. teisininkas *Pothier'as* (1699—1772), profesoriavęs ir dirbęs teisininko darbą Orleane. Jo darbai — traktatų eilė iš pilietinės teisės. Jo įtakoj buvo Code Civil redaktoriai. Jis kelią rodė ypač saistymų (prievolių) dalyje. Jisai, Esmein'o nuomone, yra ne tiek gilus, kaip kaikurie XVI amž. mokslininkai, neturi nei jų jėgos, originalumo, nei jų laisvos minties, bet nuostabiai aiškus, metodingas, lygus, saikus.

6.

Bažnyčia ir kanonų teisė.

Absoliutizmas ir bažnyčia.

Sustiprėjus monarkijai, įsivyravus absoliutizmui, bažnyčia užlaikė savo senąją, įprivilegintąją būklę, bet įvyko ir kaikurių atmainų: monarkija paliko senąsias bažnyčios privilegi-

jas, bet atėmė iš jos visus dalykus, kurie pridera valstybei, be to, paėmė į savo kontrolę prancūzų kunigus. Buvo tai tolesnė absoliutizmo kova prieš feodalizmą, užsilikusį bažnyčios žinyboj. Šitam teisių praplėtimui pagrįsti padėjo ta pati romėnų teisė, ji daugiausia parūpino argumentų. O XVI—XVII amž. monarkija, remdamasi visuomenės intereso rūpinimusi, išleido eilę įstatymų, kuriais nustatyta politinė valstybės viršenybė ant bažnyčios. Bet bažnyčia pasiliko surišta su valstybe, kunigai joje sudarė įprivilegintą tautos luomą, turėjo žymią atstovybę bendrame luomų seime, seimeliuose, turėjo savo jurisdikciją, bažnyčios įstatymai buvo valstybės įstatymai, privalomi vykinimui, jeigu jie priimti Prancūzijoj. Įvairumų vis dėlto buvo, žiūrint kokį dalyką tie įstatymai lietė.

Bažnyčios turtai.

Bažnyčia užlaikė senuosius turtus, dešimtinę, teisę įgyti naujus turtus, bet kaikame buvo suvaržyta: bažnyčios turtai privalė nešti viešąsias prievoles. Tų turtų skaičius išaugo; kaikurie priskaitė, jog XVII amž. bažnyčia turėjo trečdalį visų žemių. Karalius norėjo pasinaudoti tais turtais savo iždui, ir bajorai nesipriešintų, nes matė tame perdidelį kunigų galybės šaltinį, reikėtų tik rasti pateisinimą. Vadovaudamiesi istorijos daviniais ir teisės samprotavimais teisininkai rado, jog karalius tegalįs dalinti žemes, jog jis turįs teisės tikrinti žemių įgijimo teisėtumą. Bažnyčios turtų tikrinimas ir pripažinimas davė karaliui naudos. Po to atsirado radikališkų pasiūlymų visus žemės turtus atimti iš bažnyčios. Ir tikrai, kaikurie įstatymai 1666 m., o paskui dar 1749 m. siaurino bažnyčios teisę įgyti turtus — neleidžia jai įsigyti žemių be karaliaus sutikimo, reikalauja, kad tat būtų atlikta raštu, kad parlamentas visa tat tikrintų; toliau, turtų įgyti tegalima iš gyvųjų, o testamentu draudžiama; nevaržė ir leido be kliūčių įsigyti kilnojamąjį turtą, mantą, nes ji tuo laiku dar taip mažai reiškė.

Mokesčiai.

Už savo turtus Bažnyčia neatlikdavo jokių pareigų, jei bent imdavo iš bažnytinių senjorijų feodines prievoles į suzerėną. Karaliui reikia dabar daugiau pinigų, taigi reikia imti mokesčiai iš visų bažnyčios turtų. Reikėjo tik surasti pagrindą

tai naujovei įvesti. Teisininkai rado tokį aiškinimą. Sako, karaliui pridera saugoti ir ginti bažnyčios turtai, už tą jis, kaipo saugotojas, ir turįs teisės imti atlyginimą. Ši mintis buvo labai sena, ji buvo iškilus jau XIII amž., vėliau praktikoj ji ėmė plėstis.

Toliau padaryta atmainų dėl bylų priklausomybės: bylos dėl bažnyčios turtų pavesta karaliaus teismams. Šitą atmainą išaiškino šitaip. Karalius sako, jog jis yra suteikęs Bažnyčiai turtus ar leidęs jai turėti nuosavybėje, todėl jis galįs sekti, kaip jie yra naudojami, taigi karalius galįs kištis į tuos reikalus. Iš to išeina — jis galįs visas bylas del turtų spręsti.

Bažnytiniai seimai stengėsi kiek galėdami apsaugoti bažnyčios turtus nuo suvaržymų ir mokesčių, bet principe leisdavo valstybei į tat kištis, tik nurodydavo tam tikras varžančias sąlygas; kaip antai: trūkstant mokesčių iš kitų, popiežiui leidus ir t. t. (1179 m., 1215 m.).

Iš pradžių imdavo mokesčius vienam tam tikram tikslui, paskui jie virto nuolatiniais. Bet pasiliko sena forma — vis tai bus kunigų, bažnyčios *auka*, jie patys tarp savęs skirsto (XIII—XIV amž.). Įvairiuoja mokesčių dydis; nustatoma $^1/_{10}$ pajamų, $^1/_{100}$, $^2/_{100}$ ir t. t., skaitant nuo visų turtų. Popiežiai labiau kariavo prieš tat, nes rūpėjo principas, bet turėjo nusileisti karaliui, taip buvo su Bonifacu VIII.

XVI amž. tos bažnyčios subsidijos pasidarė nuolatinės.

Prisimindavo apie bažnyčios turtus ir kiti luomai, jie reikalaudavo, kad ir bažnyčios turtai reikia apdėti mokesčiais. Būdavo kartais ir didelių reikalavimų. Pav., 1561 m. kunigai spiriami apsiėmė duoti karaliui $^4/_{10}$ visų pajamų. Karaliai paprastai stengėsi reikalaujamą sumą didinti, rūpinos mokesčius padaryti nuolatiniais, sudarydami naujas sutartis su kunigais; tartasi ir imta kiekvienoj vyskupijoj skyrium.

Be to, karaliai reikalavo nepaprastų mokesčių, *dovanų* formoje iš įvairių kunigų seimelių.

Buvo ir kitokių prievolių, pav., imama iš kunigų privačiojo turto.

Dideli buvo bažnyčios turtai, galį vis augti, nepaveldėjami, o tik dalinami beneficijų formoj. Dėl jų skirstymo varžėsi dabar dvi galybi: popiežius ir karalius. Stiprėjąs karalius stengiasi paimti iš to ko daugiau naudos.

Jurisdikcija.

Feodinėje gadynėje plati buvo bažnyčios jurisdikcija. Dabar, išaugus karaliaus valdžiai, ji negalėjo pasilikti. Jau gana anksti prasidėjo senjorų opozicija prieš kaikurias bažnyčios teises, jeigu tat juos liesdavo. Tai buvo atskirų ponų pastangos suvaržyti bažnyčios jurisdikciją. Vos XV amž. karalius pradėjo kovą su bažnyčia, dabar tat darė savo naudai ir savo iniciatyva. Valstybė atgaudavo atgal savo atribucijas, kurias buvo užleidus bažnyčiai. Pabaigtas tas darbas XVII amž. Šitam reikalavimui duoti tinkamą formą — tai juristų ir mokslininkų darbas; gi išleistieji įstatymai įsikišo vėliau, jie patvirtino tik tą, kas jau buvo padaryta, remiantis senųjų privilegijų ir naujų prerogatyvų aiškinimu.

Savo pamatuose jie nekeitė kunigų privilegijų, tik įnešdavo aiškumą į senas painiavas: tai atskirdavo dalykus, prideramus bažnyčiai ir karaliui, tai padalindavo tą patį dalyką, tai pagaliau visą karalius sau pasiimdavo, o bažnyčia pareikšdavo, jog tas kunigas degraduotas ir dėl to nebeturi ginančios jį privilegijos, bet ir po to kartais dalyvaudavo karaliaus teisme bažnyčios atstovas.

Visai sumažėjo kunigų privilegijos ir pilietinėse bylose — dėl nekilnojamųjų turtų ginčai priderėjo karaliui spręsti, o ir kunigai kartais velijo karaliaus teismą. Net beneficijų klausimai spręsti atiteko dabar karaliaus teismui; iš pradžių tos, kurias jis vienas skirstydavo, o paskui ir visos kitos beneficijos.

Visai sumažėjo bažnyčios jurisdikcija ant pasaulinių. Valstybė, palikdama jai dvasinio gyvenimo klausimus, sau paimdavo žemiškųjų, taigi dabar atsiėmė tą, ko pirmiau buvo nustojus.

Jungtuvių bylose karaliaus teismui priderėjo visi dalykai, surišti su turtu — dėl dalies, kraičio, bendrųjų turtų, o bažnyčiai paliko tik sakramentų dalykai.

Taip pat valstybė nebedavė bažnyčiai teisti bylų dėl dermių (sutarčių), nes tenai buvus priesaika; dabar ėmė kitaip galvoti, atrado, jog ji esant pridedamasis prie dermės gaivalas, jau XVI amž. priėjo prie nuomonės, jog priesaika, padarytoji priešingai įstatymams, yra niekinga.

Dėl testamentų prasidėjo ginčas su bažnyčios teismais XV amž., o XVI amž. šitos visos bylos atimtos iš bažnyčių, bet Bretanėj tat pasiliko iki XVIII amž.

Nusidėjimai dėl tikybos ir religijos atiteko teisti karaliui, kaip ir visi majestoto (taigi ir dieviškojo) dalykai ir bylos jam pridera, tik atskalos klausimas dar paliktas bažnyčiai, bet XVIII amž. ir jis atimtas; savaime atkrito tokios bylos, kur ėjo apie palūkanas ir t. t.

Ilgiausiai pasiliko bažnyčiai gynimo (asylio) teisė, bet ir ją panaikino parlamentų praktika.

Sumažėjus byloms, sumažėjo ir dvasinių teisėjų skaičius.

Gallikanizmas.

Bažnyčia Prancūzijoj įgijo savo teisių, bet ir valstybės pareigų. Visa tat, ką ji įgijo, vadinama Gallijos (Prancūzijos) bažnyčios laisvė, teisė ir privilegijos; jomis einant, tai buvo tautinė bažnyčia; XVI—XVII amž. šitas nusistatymas išdirbo savotišką doktriną.

Pamatiniai pradai buvo šitokie: 1) pasaulinė valdžia nepriklauso dvasinės, popiežius negali atleisti nuo ištikimybės priesaikos karaliui, niekas negali būti iškeiktas už tą, kas padaryta, einant karaliaus tarnyba; 2) drausminė popiežiaus valdžia kunigams, ypatingai dėl pilietinių kunigų teisių, suvaržyta, dėl to bažn. seimų dekretai tais atvejais be karaliaus sutikimo negalioja, negali jis skirti mokesčių ir daryti rinkliavų iš pasauliečių ar bažnyčios turtų ir t. t.; 3) karaliui pridera drausminė galia bažnyčioj ir pasauliniuose dalykuose, taigi netiesiogiai — karalius pasidaro bažnyčios galva, nors taip nebuvo pavadintas. Pav., bažn. seimas tegali rinktis Prancūzijoj karaliui sutikus, jis pats galėjo sušaukti bažn. seimą, jeigu reikia išspręsti drausmės ir pasaulinių turtų dalykai; karalius galėjo dvasines draugijas reformuoti, uždrausti (pav., taip padaryta su jėzavitais XVI ir XVIII amž.).

Prancūzijoj bažnyčios laisves reglamentavo garsioji 1682 deklaracija, priimta Paryžiuje Prancūzijos kunigų seime. Joj buvo keturi straipsniai, redagavo juos Bossuet. Einant I ir IV str. visuotinieji bažnyčios seimai stovi viršum popiežiaus, net tikybos dalykuose, jis reikalingas kartais vis. bažn. seimo sutikimo. II—III str. patvirtino gallų bažnyčios teises ir privile-

gijas: jie atskyrė dvi valdi — pasaulinė nepriklauso nuo dvasinės. Šita deklaracija karaliaus dekretu įgijo įstatymo galios. 1766 m. ji buvo dar sykį patvirtinta.

Kanonų teisė.

Kanonų teisė buvo galiojanti, privaloma, kaip ir pirmiau; ji buvo taikoma pirmiausia bažnyčios teismuose. Bet kaikurių jos dėsnių neleisdavo taikyti Gallijos bažn. privilegijos. XVII amž. baigiantis bylojimas (procesas) pilietinis ir baudžiamasis ėjo ne kanonais, o sekant 1667 ir 1670 ordonansais, karaliais išleistais.

Bet kartais tekdavo taikyti kanonų teisę ir pasauliniuose teismuose, būtent tose bylose ir dėl tų dalykų, kuriuos globojo bažnyčia ar kenkė sielos išganymui (pav., testamentai, palūkanos). Taigi kanonų bylojimas (baudžiamasis ir pilietinis) padarė savo įtakos pasauliniuose teismuose, nes veikiantieji įstatymai buvo atsilikę. Ir sprendžiant šias bylas reikėjo remtis kanonais ir romėnų teise. Bet ir anoji nurodytoji ordonansuose bylojimo teisė — buvo ta pati kanonų, tik peržiūrėta, pagerinta, dėl to tai bažnyčia taip lengvai galėjo perimti šį bylojimą.

Nurodyta buvo dar daug bylų, kurios iš bažnytinio teismo pateko į pasaulinį teismą, bet joms bylojimas liko senasis, kanonų (pav., jungtuvės, beneficijos, nusidėjimai prieš tikybą ir t. t.).

Kanonų teisė turėjo didelės įtakos ne tik dėl bažnyčios autoriteto, bet ir dėl to, kad ji buvo žinoma, jos *mokė* universitetuose greta romėnų teisės. Pav., Paryžiaus universitete nuo 1220 m. temokė, bent oficialiai, vienos kanonų teisės, ir vos 1679 m. ediktas viešai įvedė romėnų teisę. Tais laikais, norint būti teisės žinovu, reikėjo abiejų teisių mokytis, „doctor utriusque iuris“ gauti.

7.

Ordonansai.

Turinys ir forma.

Prancūzų karaliai, pašalinę valstybėje visas su jais besivaržančias jėgas, tvarkė gyvenimą savo įsakymais. Įsakymai

savo turiniu lietė įvairias gyvenimo šakas, savo forma buvo įvairaus platumo, ir vardai (ordonansai, ediktai, deklaracijos, patentai) taip pat įvairiuoja. Tiems visiems karaliaus įsakymams duodamas bendras *ordonanso* (ordonnance) vardas, nes jie visi to paties prigimimo, tos pačios galios.

Dažniausiai *ordonanso* vardą duodavo platesniam įstatymui, apimančiam įvairias materijas ir dalykus; leisdavo paprastai suėjus seimui; *ediktas* (l'edit) skiriamas tvarkyti ribotą įtaisymą (instituciją) kokių asmenų ar provincijų; *deklaracija* (declaration) — įstatymas, kuris aiškino senesnįjį įstatymą, o dabar dažnai nustatydavo naujai, iš pagrindų, tik paprastai antraeilės reikšmės dalykus; *patentas* nustatinėjo smulkųjį dalyką. Juos kanceliarijos redagavo ir išsiuntinėdavo: ordonansus ir ediktus didžiųjų laiškų arba patentų formoj, o deklaracijas — kaipo mažus laiškus - patentus.

Ordonanso galiai neužtenka vieno karialiaus parašo. Jisai, senąja praktika ir teise einant, galioja nuo to laiko, kai tos vietos vyriausias teismas (parlamentas) įrašys į savo registrus. Dėl to parlamentai tardavo, kaip jau buvo minėta, jog ir jie dalyvaują įstatymų leidime. Teisybė, patys karaliai davė progos taip galvoti. Pav., karalius Pranas I padarė su imperatorium taiką tokiomis sąlygomis, kad jis pats gėdijosi, norėjo atsitraukti, bet nesugebėjo, tai paprašė parlamento neįtraukti tos taikos į registrus ir, parlamentui tat padarius, karalius nebenorėjo pripažinti savo sutarties galiojančia.

Remdamiesi tuo, kad jie registruoja, parlamentai stengėsi pravesti į gyvenimą nusistatymą, jog jie dalyvauja įstatymų leidime. Karaliai, norintieji būti neribotais viešpačiais, pradėjo kovą su tuo įsivyravimu. Nuo 1667 m. parlamentai tegalėjo duoti karaliui nurodymus (remontrance), ir tai po to, kaip bus įrašė į registrus. Vis dėlto ir po to įsakymo vienas iš parlamentų (Paryžiaus) nepripažino Liudviko XIV testamento.

Šitų remontracijų reikšmė ir vertė nevienoda. Kartais parlamentai darė reakcinius protestus prieš reikalingas, pažangias karaliaus daromas reformas, kartais būdavo atvirkščiai.

Ordonansų skaičius yra begalinis, o ir nevisi jie yra užsilikę. Kadangi praktikoj žinoti jie reikia, tai pradėjo dėti reikalinguosius ir galiojančius į vieną ir leisti jų rinkinius, bent tat buvo daroma nuo 1723 m.

Gana sunkoka, o gal čia ir nebus reikalo nagrinėti tuos įsakymus, kurie turi specialinį pobūdį, bet reikia susipažinti su tais bendros reikšmės ordonansais, kurie sudaro sąvadą (Codex). Juos galima paskaidyti į dvi grupi: ankstybesnę XIV — XVII amž. ir vėlybesnę XVII — XVIII amž., Liudvikų XIV ir XV laikais.

Labai įvairūs savo turiniu yra pirmosios grupės ordonansai. Jie liečia viešąją teisę ir administraciją. Reikėjo pamaži skinti kelią prie administracijos vienodinimo ir centralizavimo. Kartais tam pradžią padarydavo seimai, iškeldami savo pageidavimų ir patiekdami sumanymus, pav. justicijai reformuoti; tai karalius tat išklausęs ir matydamas, jog ir jam naudinga, pavesdavo sudaryti tinkamą įstatymą. Buvo ir tokių ordonansų, kurie lietė įvairius ūkio ir administracijos dalykus.

Kadangi ordonansai buvo išmėtyti ir nesuderinti, tai jau seimai pradėjo reikalauti, kad surinktų į vieną juos visus ir sutvarkytų, kaip tat buvo seniai padaryta ar dar tebedaroma su kitais teisės šaltiniais.

Pilietinę teisę nustatė įpročiai, jau juos surinko, tvarkė pačius įprotynus, taigi tas pat reikia padaryti su karaliaus ordonansais.

Kaip minėta, savo turiniu ordonansai buvo įvairūs.

Buvo dalykų, kuriuos įvedė ordonansai ir įgijo dėl savo svarbos pastovios reikšmės. Jungtuvių atlikimą nustatė ordonansai 1579 m. (Ord. de Blois, 40, 44, 45 str.), ir 1629 m. (39 str.). Klebonai turėjo vesti mirimo, vedimo ir krikšto registrus, taip nustatė 1539 m. (50, 56 str.), 1579 m. (40, 181 str.) ir 1629 m. (40 str.) ordonansai. Teisybė, pati bažnyčia buvo pradėjusi šį užrašinėjimą, tik karaliaus įstatymai sutvarkė esamąją praktiką, rūpinos registrų tvarka, suteikė jiems autentiko reikšmę, uždraudė kitą formą šitam dalykui (jungtuvėms, gimimui, mirimui) įrodyti.

1566 m. ord. (54 str.) suvaržė įrodymus liudininkais, šita daėjo iki mūsų dienų ir perėjo į Code Civil (1341 str.). Ikitol liudininkai buvo laikomi geriausiu įrodymu, leisdavo juos visur ir visuomet, net galėjo jie griauti raštą. Taigi šitas ordonansas uždraudė įrodinėti ar griauti su liudininkais dermes aukščiau kaip 100 livrų. Dovanos buvo galima atlikti tik įregistravus jas tam tikru aktu teismo raštinėj, berods, tat paimta

iš romėnų teisės, dabar įvesta visoj Prancūzijoj. Tai tik paimta keletas žymesnių pavyzdžių.

Be šitų dalinių, bet pastovių reformų, kaikurie didieji ordonansai XV ir XVI amž. atliko beveik kodifikacijos darbą baudžiamam ir pilietiniam bylojimui (procedure civile et criminelle), kuris, berods, išsiplėtojo romėnų ir kanonų teisės įtakoje; ypatingai tuo pasižymi 1498 ir 1539 m. ordonansai.

Baudžiamasis bylojimas feodalų teismuose buvo nukentėjėlio pradedamas ir varomas (accusatoire), *žodžiu* ir nustatytomis formomis: gynimosi laisvė buvo pilna, buvo leidžiama tokie rupūs įrodymai, kaip Dievo teismai ar dvikovos teismai, jokio suvaržymo nedarė kaltinamajam, tiktai byla turėjo eiti dieną. Pamaži atsiranda priešingas tam bylojimas dėl romėnų, o ypač kanonų teisės įtakos — atsiranda procedūra ekstraordinarė, vadinama *inkvizicinė,* kur kaltininko ieškojo pats teismas, vedamas slaptas tardymas ir daromas teismas, publika buvo pašalinta iš teismo, aktai daugely atsitikimų sudaromi be kaltinamojo žinios. Tardymas daromas slaptai ir *raštu;* teisėjai sprendė remdamiesi raštais, tik vienas tardytojas matė kaltinamąjį. *Gynimosi* laisvė beveik išnyko. Visi tie pradai savaip tvarkėsi, aiškėjo pamaži, nusistovėjo galutinai 1498 ir 1539 m. ordonansuose.

Didieji Liudviko XIV ir Liudviko XV ordonansai turi kitą pobūdį, negu praėjusiojo periodo. Yra tai *kodifikacijos.* Jos domisi, kaip ir senieji ordonansai, kuria nors teisės šaka, tik dabar pilnai, sistemingai, smulkiai nustato dėsnius. Jas tvarkė komisijos, susidedančios iš nedidelio žmonių skaičiaus, bet nusimanančių ir tos šakos žinovų; be to, labai dažnai likdavo žymių priruošiamųjų darbų, negavusiųjų įstatymų formos. Šitie ordonansai turi ypatingos reikšmės prancūzų teisės istorijoj, jie pasiliko, perėjo į dabartį. Jau tuomet kodifikavo kaikurias teisinės sistemos dalis, suteikė joms aiškaus, tikslaus įstatymo formą visoms Prancūzų žemėms. Jos turėjo gausingų ir garsių komentatorių, jos davė substanciją ir formą daugeliui esamųjų kodų.

Šita fragmentinė kodifikacija ordonansų keliu įvyko dviem gadynėmis: prie Liudviko XIV Colbert'o įtakoj ir prie Liudviko XV vedant kancleriui d'Aguesseau.

Colbert'as (1619 — 1683).

Colbert'as buvo tai galingas Liudviko XIV tarėjas. Jis sugebėjo įkvėpti Liudvikui XIV mintį, kad jis esąs didelis įstatymų leidėjas, ir įtikinęs patiekė jam šito naujo darbo planą, kurį karalius priėmė. Dirbti turėjo dalyko žinovai — žymūs praktikai ir kaikurie karaliaus tarėjai. Apie jų darbo eigą buvo pranešama Paryžiaus parlamentui ir teismams.

Liudviko XIV tarėjas buvo didelis realistas. Jis netikėjo doktrinėriais, stengėsi vengti kompiliatorių neaiškumo, dėl to jis pasiūlė šituos didelius įstatymo tvarkymo darbus žmonėms prityrusiems gyvenimo praktikoj, bet ir pripratusiems giliau žiūrėti į gyvenimo reiškinius.

Jis sudarė komisiją iš valstybės tarėjų, ir karalius pasiryžo pats pirmininkauti. Šitoj komisijoj pirmą sykį jam teko susipažinti su teisės ir įstatymų klausimais, bet greitai susivokė, nes turėjo platų, apšviestą, sveiką protą, čia jam teko suprasti jo vardu išleistus ordonansus, pergalvoti savo valdymo būdą. Jis nedavė savo tarėjams jokių naujų patarimų, o tik prispyrė patiems išaiškinti savo žinias.[1]

Tuo pačiu laiku nustatyta ir aukštesnis komisijos metodas. 1690—1697 m. išėjo *Domat* traktatas („Lois civiles dans leurs ordre naturel"), kuris nustatinėjo įstatymų leidimo metodiką. Jisai, nagrinėdamas įstatymus apskritai, suveda juos prie gamtos įstatymų. Savo pavidalu jie turi būti, kaip gamtoj, trumpi, aiškūs. Šitas didysis monarkinės Prancūzijos teisininkas galvojo apie tat, jog galima išleisti įstatymus, tinkamus visai žmonijai, nes ji vieninga, kaip gamta, kaip tat vykino vėliau did. prancūzų revoliucija. „Visi įstatymai, o ypatingai tie, kurie yra prigimtiniais teisingumo dėsniais, pridera visoms tautoms ir visiems žmonėms ir dėl to gali būti išversti visomis kalbomis. Justinianas leido išversti Digestas į graikų kalbą toms savo imperijos provincijoms, kur ta kalba buvo vartojama. O kadangi prancūzų kalba dabartiniu laiku pasiekė tokio tobulumo, jog prilygsta senovės kalboms, net daugiur pralenkia jas, ir dėl to ji pasidarė bendra kalba visoms tautoms, ir kadangi ji pasižymi ypatingu aiškumu, tikslumu, tikrumu ir

---

[1] Tos komisijos buvo palikusios tokį gerą atminimą, kad vėliau 1801 m., prasidėjus dideliems įstatymų tvarkomiems darbams, iš anų perėmė darbų eilę ir tvarką.

kilnumu — ypatybėmis, reikalingomis įstatymams, tai nėra kalbos, labiau tam tinkamos."

Žymiausieji ordonansai ir sąvadai.

Galima čionai nurodyti tik žymesniuosius.

1) Pirmas ordonansas — 1667 m. — palyti *pilietinį bylojimą* („L'ordonnance civile touchant la reformation de la justice"). Vėliau iš jo daug paėmė Code de procedure civile, 1806 m.

2) 1670 m. paskelbtas ordonansas, liečiąs *baudžiamąjį bylojimą*. (L'ordonnance criminelle). Tardymas ir teismas ėjo *raštu*. Smulkiai nustatytos taisyklės, kurių tikslas užtikrinti teismo gerumą, pigumą, apsaugoti nuo piktnaudžiojimo. Dabar paslaptis laikoma dar griežčiau, tarp įrodymų žymią vietą užima priesaika, kankinamų kaltinamųjų prisipažinimas.

Šitas bylojimas — tai absoliutizmo padaras: pilnas žiaurumų, palikta rašto procedūra, saugojama tardymo ir teismo paslaptis, kartojama kaltinamųjų priesaika, nėra gynėjo, liudininkai negali atsiimti sykį pareikštų kaltinimų, įvesti legaliai įrodymai; į bylos eigą įsikiša net bažnyčia: kunigai prisako žmonėms apskųsti tuos, ką žino, kitaip bus ekskomunikuoti; daromas teismas ant lavonų ir t. t.

Vis tat atitiko vietos teismų praktika, nors buvo priešingų absoliutistų reikalavimams.

Vis dėlto, išskyrus vietas, netinkamas gadynei, veikiantieji dabar įstatymai daug ką iš jo paėmė — kas liečia priruošiamąjį tardymą.

3) Colbert'as ypatingai rūpinos prekybos pakėlimu; karalius pritarė toms pastangoms, nes ji taisė jo finansus, iždas gaudavo daugiau pelno. Ir rūpinantis prekybos pakėlimu teko susidurti su netinkamais, neaiškiais prekybos įstatymais; visas kliaudis buvo galima pašalinti, išleidus naują prekybos teisyną.

Tam dalykui buvo sudaryta komisija iš teisininkų ir pirklių. Žymiausias iš jų — pirklys Jacque *Savary* (1622 — 1690) energingas, gerai pažįstąs ir prekybą ir teismų praktiką. Rašydamas naują teisyną, jisai stengėsi išeiti iš gyvenimo prityrimo, mažiau iš istorijos šaknų.

Prekybos teisynas (Ordonnance de Commerce), 1673 m., turi 12 perskyrimų: 1) apie prekybos mokinius, 2) apie agentus ir maklerius, 3) apie prekybos knygas pirkliams ir banki-

ninkams, 4) apie bendroves, 5) apie vekselius ir trattas, 6) apie palūkanas, 7) apie asmeninį sulaikymą, 8) apie turto padalinimą, 9) apie užtęsimą vykinant prievoles, 10) apie perleidimą savo noru turto skolintojui, 11) apie neištesėjėlius ir bankrotus, 12) apie konsulų (prekybos) teismus. Plačiausias buvo apie vekselius, silpniausias — apie neištesėjėlius. Šitą teisyną kartais dar vadina Code Savary, Code Marchande ir t. t.

Vėliau jis paimtas pagrindu dabartiniam Code de Commerce 1807 m.

4) 1681 m. išėjo *Jūros Teisynas* (Ordonnance de la marine), paliečiąs jūros prekybą, papildąs Prekybos Teisyną. Jis buvo lengviau padaryti, o jo klotis buvo didesnė negu prekybinio, nors darbas buvo lengviau atlikti. Jis daug paėmė iš senųjų rinkimų: Consulat de la mer, Roles d'Oleron ir Guidon de la mer, ypač iš paskutiniojo. 1689 m. išėjo ordonansai apie karo laivyną. Kaikurios Jūros Teisyno dalys ir dabar tebeveikia.

Prekybiniai prancūzų įstatymai sudarė pažangą ne tik pas save, bet padarė didelę įtaką kitų tautų teisei. Anglijos, Olandijos, Ispanijos, dažnai vokiečių teismai nepaisydami tat, jog jie yra svetimi įstatymai, spręsdavo jais vadovaudamiesi. Daugelio valstybių įstatymams prancūzų dėsniai padarė savo įtakos. O rusų jūros teisė — tai pilnas prancūzų 1681 m. įst. sekimas. Taigi buvo daroma prancūzų prekybos įstatymų recepcija.

5) *Miškų įstatymas* (l'Ordonnance portant règlement sur les eaux et forêts), išėjęs 1669 m. — tai ištisas miškų įstatymas; ir dabar jis sudaro žymią dabartinio įstatymo dalį.

6) 1685 m. išėjo *Juodasis Teisynas* (l'Ordonnance touchant la police des iles de l'Amerique, kurį paprastai vadina Code Noir). Juod. Teis. palyti negrų vergiją Amerikos salose. Jis pasižymi tąja neapykanta, kaip ir ta gadynė, kurioj atsirado. Be to jis prisakė išvyti žydus per 3 mėn., uždraudė vartoti kitą kokią religiją, negu katalikų, dissidentams įeiti į galiojančias jungtuves ir t. t.

7) 1673 m. išėjo ordonansas, liečiąs *ipotekas*. Ikišiol užtrauktos skolos buvo paslėptos, nauji kreditoriai apie tat nežinodavo, tai dabar įvestas ipotekų viešumas. Bet šitam priešinosi dvarininkai, kurie buvo pridarę daug skolų ir nenorėjo, kad

tat išeitų aikštėn ir dėl to nenustotų kredito. Todėl karalius atšaukė jį 1674 m. IV.

D'Aguesseau.

Liudviko XV laikais (1715—1774) kancleris d'Aguesseau varė toliau ėjusį darbą, be to, kaikame jis norėjo nueiti dar toliau — reformuoti visus Prancūzijos įstatymus ir suvesti į vieną kūną. O tuo tarpu gamino ir leido atskirus įstatymus, kurie dabar sudarytų tik vieną fragmentą iš jo sumanytojo milžiniško darbo.

Taigi 1731 m. išėjo ordonansas apie *dovanas* (l'Ordonnance de 1731 sur les donations), jisai turėjo veikti visai karalystei, nes ar tai dėl savo paprastumo, ar dėl mažo priešingumo, kur yra tarp romėnų ir prancūzų teisės dėsnių, jisai pasirodė tinkamiausiu duoti pirmąjį pavyzdį, vykinant sumanytąjį planą.

Bet išleidus įstatymą apie *testamentus* (l'Ordonnance de 1735 sur les testaments) d'Aguesseau nebedrįso vesti iki galui sumanytojo vienodinimo, paliko skirtumų, ypač kai dėl testamentų formos, įpėdinio skirimo, teisės disponuoti, buvusiųjų įpročių ir rašytosios teisės srityse, tenkinos tik suvienodinimu kiekvienos šitos sistemos praktikos.

1747 m. išėjo įstatymas apie *fideikomisines substitucijas*, kur neleidžiama daryti substitucijų toliau antrojo laipsnio.

Tie trys įstatymai atitinkamomis dalimis pateko į dabar veikiantįjį Code Civil.

D'Aguesseau norėjo reformuoti baudžiamąją teisę, kuri jam rodėsi per žiauri ir atsilikusi nuo savo gadynės, bet tam darbui teparuošė vos keletą smulkesnių įstatymų, kurie ir perėjo į veikiantįjį įstatymą.

Liudviko XVI laikais nauji įstatymai liečia socialines reformas, kartais ir baudžiamąją teisę; jie paprastai sukeldavo vyriausiųjų teismų pasipriešinimą ir nepraeidavo. Reformos ėjo nors iš lėto iki revoliucijai, kuri pertraukė darbą, kad pradėtų iš naujo kitais pamatais ir grįžtų kartais prie XVIII amž. sumanymų.

8.

Karaliai ir Prancūzijos vieningumas.

Valstybė ir tauta Prancūzijoj kartu išaugo ir suaugo, feodinė sistema sudraskė valstybę ir tėvynę, tauta norėjo susi-

vienyti, ir karaliai sujungė. Karalius matė feodaluose savo varžytojus ar maištininkus, miestėnas ir valstietis — prispaudėjus. Prancūzuose feodinės sistemos neapykanta sudaro tautinės istorijos branduolį ir vienybę nuo viduramžių iki revoliucijai[1].

Prancūzų karaliai, jungdami tautą į vieną viduje ir išorėje, rišo neatskiriamai tautą su valstybe. Niekuomet prancūzas neturėjo širdies prie laikinųjų valdžių, ar svetimų gynėjų, jis pripratęs buvo matyti viršum savęs valstybę, net būtinai prancūzų valstybę kaipo aukščiausią galybę. Jų išgirtoji savo karalių meilė tai buvo valstybės pajautimas; kai pajuto, kad karalius galvoja ir veikia netautiškai, tai jį išplėšė iš savo širdies, monarkiją panaikino, bet savo didžiausio kūrinio, valstybės, nepanaikino.

Karalius ir tauta jiems buvo tas pats, valstybės siela ir laimė — karalius[2].

Dėl to tai tautos vidurkiu buvo laikomas karalius, piliečiai, tautiečiai — karaliaus valdiniai.

Tautai atstovauja ne parlamentai — o karalius, tauta, nacija — tai valstybė.[3]

Šita senoji Prancūzija su karalių ordonansais atliko didelį darbą, paruošus eilę įstatymų, kurie veikė vienodai visoj Prancūzijoj. Jau pasigaminta: pilietinio bylojimo, baudžiamojo bylojimo įstatymas. Prekybos Teisynas; kodifikuota žymi pilietinės teisės dalis, bet neturėjo baudžiamojo statuto, nei artimųjų jam dalykų. Baudžiamosios teisės reformuoti ir negalėjo, nes reikėtų pripažinti asmens laisvę, o to senoji Prancūzija suteikti negalėjo. Iki šiol baudžiamoji teisė plėtojosi kitais keliais, negu pilietinė ir prieš revoliuciją ir po jos. Joj dar labiau negu kame kitame atsispindi socialinė visuomenės struktūra.

---

[1] *Sorel* I. 199.

[2] *Aulard* I. 25, 28.

[3] *Hoffmann - Linke,* 21 — 25.

ANTROJI DALIS.

Napoleono teisynas.

I.
Didžioji revoliucija ir jos teisės reforma.
(1789 — 1804).

1.
Senoji tvarka.

Žlugimo priežastys.

Jau seniai žlugo politinė feodalizmo pusė, absoliutizmas sustiprėjo aną tvarką palaidodamas. Jis darė tat nuosakiai, sistemingai. Bandė feodalai atsigauti, grąžinti bent dalį savo teisių (Frondos laikais), bet juos ir čia nugalėjo, ir jie, likę bejėgiais, prašė karaliaus malonės. Karaliai, sugriovę politinę feodalų galybę, stengėsi pritraukti juos prie savęs, neliesdami, net apgindami privačiąją feodalizmo pusę, jų, kaipo ponų - dvarininkų. teises. Valstiečiai paliko baudžiauninkais, liko savo ponų valdžioje, jų būklė pablogėjo, ir karaliai tuo galėjo pririšti dvarininkus prie savęs.

Tokia politinė tvarka negalėjo ilgai tverti, pasikeitus ūkio gyvenimo sąlygoms, gyventojai nebegalėjo rasti jai pateisinimo, liko istorinis pagrindas, bet nebeatitinkąs dabarties sąlygų. Pirmiau, nėsant stiprios centro valdžios, vietos gyventojai tegalėjo gauti užtarimą ir apgynimą tik pas galingus senjorus. Ponai gauna privilegijas, įgyja teises į gyventojus ir jų turtą, o užtat saugo ir gina juos. Atrodė, jog tat yra teisinga: juk bajoras - dvarininkas turėjo su ginklu ginti savo gyventojus, kunigai tvarką ir ramybę palaikydavo. Ponai buvo teisėjai, jie turėjo rūpintis teisingumu, jie teisė ir patys savo sprendmus vykino. Ilgainiui įvyko atmainų pačių senjorų būklėje: karalius sustiprėjo, jis galėjo labiau už senjorus laiduoti gyventojams ramybę, ypač kad patys senjorai kartais buvo neramybės gaivalu,

tai dabar ponų privilegijos sodžiaus gyventojams atrodė anachronizmu, ponai po senovei slėgė valstiečius, sunkia našta užgulė jie sodžiaus gyventojus, nieko vieton to neduodami. Jiems buvo nesuprantama, kodėl visos valstybės reikalams ima mokesčius iš valstiečių, amatninkų, pirklių, o turtingieji klodai — bajorai ir kunigai nieko nemoka. Nesuprantamomis ir nepateisinamomis atrodė dabar begalės bajorų privilegijų: teisė medžioti ant visų žemių, vietos gyventojai negali jokių žvėrių naikinti; jiems pridera upės, ežerai, keliai; jie gali daryti rinkliavas savo miesteliuose ir miestuose ir t. t. Čionai pridera taip pat vadinamieji banalitetai (banalités) — draudimas malti javus svetimame, ne savo pono, malūne arba kepti duoną svetimame, ne savo pono, pečiuje. Ponas gauna naudos iš administracijos, teismo, žmonės pririšti prie žemės, o tų suvaržymų neatstoja jokia nauda.

XVII — XVIII amž. išaugo ir sustiprėjo kapitalistų klasė, rinkos prasiplėtė, prancūzų prekyba išaugo; šitoji klasė negalėjo sutikti su esamąja santvarka. Amatų organizacija varžė tiek pramonininkus, tiek darbininkus. Augantiems pabrikams, dirbtuvėms reikėjo laisvų darbininkų, o sodžiuje daugybė darbo rankų-baudžiauninkų, bet jų negalima paimti. Kapitalistų galybė augo, o valstybėje jie turi užimti antrą vietą, užleisti pirmąsias bajorams ir kunigams. Dvarininkai, paskendę skolose, o už skolas sunku paimti ar atpirkti jų dvarus, verstis įduotuoju į jį kapitalu. Net įstatymai apie palūkanas varžė prekybą. Prekybai ir pramonei buvo visai nepatogus teisinių sistemų įvairumas, dėsnių neaiškumas.

Buvo prieštaravimas tarp visuomenės išsiplėtojimo ir veikiančiosios teisės, o neribotoji karaliaus valdžia to nepastebėjo. Susirinkęs luomų seimas 1789 m. ėmė kalbėti ne apie finansinę pagalbą karaliui, bet apie visuomenės santvarkos pakeitimą iš pačių pamatų. Liepos 14 d. sugriauta Bastilija, sodžiuje žmonės pradėjo nerimauti, rugp. 3 į 4 d. naktį seimas nutarė panaikinti baudžiavas.

Reikėjo keisti visą esamąją teisinę sistemą.

Nauji reikalavimai.

1789 m. Prancūzija teturėjo teritorinę vienybę, turėjo vieną karalių, vienybę administratinę, bet nebuvo įstatymų vie-

nybės, nes kiekviena provincija, kiekviena sritis turėjo savo specialius įstatymus, priskaitoma tuo būdu bent 360 mažų vietinių teisynėlių.

Pietų dalis, kaip jau buvo minėta, — rašytosios teisės sritis. Veikė čionai Justiniano, o ypač Teodoziaus teisynas, kuriuos šiur tur pakeitė įpročiai ar net atskiri įstatymai. Jame galiojantieji pamatiniai pradai — tėvo valdžia, absoliutiškas, beveik neribotas, šeimos tėvo autoritetas, asmens jėga ir šituo atžvilgiu neribota nuosavybė.

Viduryje ir žiemiuose veikė įpročiai, jų daugumas redaguota XVI amž. Jie kitaip nustatė santykius tarp šeimos narių. Nors įvairūs buvo įpročiai, vis dėlto buvo kaikuriuose dalykuose bendras pagrindas, bendroji įprotinė teisė. Čionai tėvo valia buvo ribota, testamento teisė suvaržyta, individo, vieno asmens jėga nevyraujanti, moteriškės teisės platesnės, šeimoj atsižiūrima į visų narių gerovę, lygybę, ir čionai nuosavybės teisė suvaržyta.

Tas dvi pamatini teisės sistemi veikė dar trys, kurios papildydavo, pakeisdavo, atitaisydavo ar sulaikydavo anas. Pirmiausia — feodinė teisė, redaguotoji Žiemio ir Vidurio įprotynuose; ji įveda į įstatymus painumų ir neaiškumų, nes dalino žemes į dvi klasi, ir kad žemės kokybė turi įtakos teisinei asmens būklei. Kanonų teisė daro vyriaujančios įtakos asmenų būklei, o ypatingai jungtuvėms. Pagaliau karaliaus ordonansai tvarkė visur kaikuriuos pilietinės teisės dalykus. O prie šito viso reikia pridėt vietos praktiką, visur įvairią, kuri keitė tų pačių įstatymų prasmę: apie šitą liudijo ir stori komentarai, juos aiškiną. Taigi nieko nebuvo pastovaus, kur paklysdavo ir pasimesdavo net teisės žinovai. Taigi tos pačios vietos gyventojai buvo kits kitam svetimi.

Jau senai karaliai vienodino teisę, jie buvo svajoję apie tokią vienybę dar XV amž., tuo keliu ėjo darbas kitais amžiais, juo toliau, juo daugiau buvo daroma, minamas takas į vieningumą, bet ėjo per palengva, lietė mažiau teisės esmę, negu bylojimą (procedure), keičiama ten, kur valstybės ir iždo interesai gali būti paliesti, o beveik nejudinama medžiaginės teisės, liečiančios vien valdinius.

Prieš tą teisės įvairumą ir nepastovumą pirmoji atsiliepė inteligentija, susidurianti su teisės gyvenimu; ji pradėjo reikalauti reformos, reikalauti vieningumo. Voltaire'is kalba apie

veikiančiąją pilietinę teisę, kaip apie trobesį, „pastatytą be pamato, atsitiktinai, netaisyklingai". Jis reikalavo, kad būtų „vienas svoris, vienas matas, vienas įprotis". Diderot darė panašias skundas: „Ar tai yra įstatymas, kad jis teveikia vienoj vietoje, už kalno ar upelio jis išnyksta, ir vis toj pačioj valstybėje valdiniams, kur jisai prateka upeliais ir praeina kalnais". Linguet savo rašte „Theorie des lois civils" reikalavo taip pat, kad suvestų prie vieno ir suprastintų tuos tris šimtus šešias dešimtis įvairių įprotynų, kurių turėjo Prancūzija. Didieji teisininkai galvojo taip pat, kaip ir filosofai, D'Aguesseau savo laiške į Machault geidė bendro teisyno ir sveikino, „kad jam būtų lengva įvykinti tas darbas, kurį jis yra pasiryžęs padaryti ir norėtų daugiau". Bourjon, kaip kadaise du Moulin, norėjo prisidėti prie to darbo, darydamas Paryžiaus įprotyną „bendru Prancūzijos įstatymu". Vienas Montesquieu, kuris tarė, kad viskas pastovu, atitinka ir nesikeičia, jei bent pasikeistų nekeičiamieji dalykai — žemė, klimatas, įpročiai ir istorija, mažiau yra palinkęs vieningumui. „Yra kaikurių idėjų, kurios tik kartais tepagauna keletą didelių protų (pav., jos yra veikusios Karolį Didįjį), bet jos tikrai apima menkučius. Jie mato jose kaikuriuos tobulumus, ir jas pripažįsta, o ir negalima šito nematyti: vienas svoris policijoj, vienoks saikas prekyboj, vienodi įstatymai valstybėje, vienoda religija visose jos dalyse. Ar tai tinka visuomet ir nėra išimčių?" Įvairumas jam atrodė esąs pats gyvenimo įstatymas, negalima to, ką protas išgalvojo, primesti istorijai.

Taip kalbėjo akylesnieji filosofai, teisininkai, reikalavo vieningumo. Bet tautoje jo nebuvo ir būti negalėjo, dar nesuprato jo reikalingumo, o kaikurie klodai bijojo šio to nustoti dėl siūlomojo vienodinimo; be to, per dideli skirtumai kultūros laipsniuose įvairiose Prancūzijos dalyse, įprivilegintieji klodai, įvairios provincijos su savo privilegijomis nesutiktų, nesutiktų ir katalikų bažnyčia. Karaliui kartais nebuvo didelio reikalo rūpintis visko suvienodinimu, dėl šito jo interesai nekentėjo. Juos rišo jų pačių duotieji prižadai įstatymų nevienodinti, palikti senąsias teises, ir tam priešinas — provincijos, kunigai.

Sušaukus luomų seimą (Etats généraux) 1789 m., jo atstovai nereikalavo įstatymo vieningumo. Buvo politinių reikalavimų duotuose jiems įsakymuose (instrukcijose). Tenai reikalavo suvaržyti karaliaus ministerius, davus konstituciją, tik šita buvo

bendras reikalavimas, šiaip kiekvienas rūpinosi savo pavieto ar parapijos reikalavimais, jiems rūpėjo, kad atstatytų dabar paneigtas senąsias jų privilegijas, nori savo vietos seimelio. Atstovai vis dar buvo svetimi vieningai Prancūzijai, kuri turėjo bendrą karalių. Seimo atstovai kariauja prieš centralizmą, tat, žinoma, jie negalėjo ir reikalauti bendrų įstatymų. Kartais tenkinas įpročių suvienodinimu vienoj provincijoj. Tačiau buvo vietų, kurių atstovai reikalavo bendrybės — tai labiau pakilusios, pav., Paryžiaus miestas, o kartais tat pasitaikydavo ir kokiame atkampiame paviete, bet tai buvo atsitiktinis reiškinys, kur instrukcijų rašytojas įdėjo tat į reikalavimus, kurių daugumas dar nesuprato. Griežtai nenorėjo vienodinti senjorai ir kunigai.

Bet jau visuomenėj brendo dorinis perversmas drauge su socialiniu. Luomų seimas virto steigiamuoju Seimu. Tautos seimo (Assemblée Nationale) tikroji jėga reiškėsi nebe karaliuje, o tautoje, provincijos turi išsižadėti savo įpročių ir privilegijų. Iki tol nebuvo „nei tautos, nei tėvynės“, o dabar rugp. 4 d. jos atsirado, kai galutinai panaikino visas prancūzų feodalų privilegijas. Išnyko luomai, niekas prancūzų tautos neskiria, susidarė nauja viena bendra šeima. Praeitis sugriauta, senovės griuvėsiai nušluoti. Pilietinė teisė galėjo atsirasti vienoda, atkrito buvusios abejonių kliūtys. Dėl to netrukus 1790. VIII. 16 Seimas nutarė, kad „pilietiniai įstatymai bus įstatymdavių peržiūrėti ir pataisyti ir kad bus padarytas bendras teisynas iš įstatymų paprastų, aiškių ir atitinkančių konstituciją“. 1791. IX 3 konstitucijoj Seimas pakartoja tą pažadą, kad „bus pagamintas pilietinių įstatymų teisynas, bendras visai karalystei“.

Bet tai tik paskelbtas pradas, reikia jį išplėsti. Ir tik dabar, prasidėjus tam vykinimo darbui, ima priešintis tie, kurie su tuo nesutiko ir kurie iki šiol tik bijojo pasisakyti. Senjorai (dvarininkai), kunigai, provincijos, kurie prieš savo norą buvo leidę triumfuoti naujai idėjai, dabar kariauja prieš ją, kai suprato, kokios bus praktikoj tos visos pažadėtos reformos, kiek jie nuo to nukentės.

Bajorų luomo atstovai iš pradžių priešinos Seime (l'Assemblée), kai jis sumanė pravesti visą pilietinę lygybę, bet tuo tarpu sulaikyti negalėjo, feodalų teisė buvo pasmerkta. Steigiamasis Seimas, kuriame buvo pusė dvarininkų šalininkų, stengėsi stabdyti reformas, bet nepajėgė, turėjo daryti kompromisus,

o kartais nutaria tą, kas negalima įvykinti, tik Įst. leidžiamasis Seimas (Législative) ir Konventas galutinai palaidojo praeitį.

Po dvarininkų eina provincijos. Entuziazmas, kurį jos buvo parodžiusios iš pradžių, išsižadėdamos savo teisės, jau praėjo, juk negali būti teisinės vienybės, kol nesugriaus visų tų mažučių teisynėlių, o šitų išsižadėti neketina.

Įpročių sričių atstovai, išėmus normandus, sutinka išsižadėti savo įprotyno ir perimti iš Paryžiaus, bet pietūs, prisirišę prie savo įstatymų, su tuo nesutinka. Kas paims viršų toj senoj kovoj, kuri tik paaštrėjo?

Per tris amžius įpročiai kariavo prieš romėnų teisę. Dar seniai du Moulin ir Pasquier buvo paskelbę karą romėnų teisei, kaipo svetimajai, tuomet galėjo rasti daugiau šalininkų, jie visumet buvo gausingesni, o dabar išaugo dar labiau. Teisybė, XVIII amž. romėnų teisės reikšmė kyla, Karaliaus taryba naudojas romėnų teise kovai prieš nelemtą dvarininkų praktiką, XVIII amž. atsigauna patys romanistai; matydami, jog juos spaudžia įprotynų šalininkai, stoja vėl į kovą, žinoma, idėjinę, šitoji kova virsta dar didesne, negu buvo ikišiol.

Įprotynų šalininkai tvirtina, kad romėnų įstatymai prancūzams esą visai svetimi, kad juos užlaikė karalius kaikurioms provincijoms tik dėl savo „pakantumo ir ypatingos malonės“. Tiktai viena prancūzų teisė, o ypatingai Paryžiaus įprotynai, turį būti laikomi bendruoju Prancūzijos įstatymu. Paryžiaus parlamentas, pirmasis savo reikšme teismas Prancūzijoj, kurio autoritetas buvo taip respektuojamas, kuris apimdavo trečdalį prancūzų teritorijos, prireikus kreipdavos į romėnų teisę, kiek perdėdami sakydavo romanistai. Įprotynų sričių mokyklose įvyko ta pati evoliucija, kaip ir teismuose: prancūzų teisės taip pat mokė su gera klotim nuo 1679 m. edikto. Didieji teisininkai komentuoja įpročius su tokiu pat rūpestingumu, kaip ir Cujas ir Godefroy kadaise interpretavo romėnų įstatymus; jaunimas, studentai tyrinėja juos su uolumu, vis labiau ir labiau apleidžia Institucijas ir Digestas, kurios yra pagalbiniai šaltiniai, ir slapta jas taiko prie įpročių.

XVIII amž. romanistai stengėsi įrodinėti, kad įprotynai stovi žemiau romėnų teisės. Juk anie esąs nemokėlių praktikų padaras, paskubomis padarytas, o romėnų teisė vienybei pasiekti labiausiai tinka dėl savo mokslo, metodingumo, harmoningumo, teisingesnė, geriau komentuota. Ji visuomet buvusi

„didis jurisprudencijos okeanas, kur randamas neišsemiamas šviesos šaltinis ištikus visokių rūšių sunkenybėms.“

Nežiūrint visų romanistų pastangų, rašytoji (romėnų) teisė kasdien nustodavo savo autoriteto ir savo prestižo. Tat visiškai pasirodė 1789 m. Jau kaikur atstovams pavesta prašyti pagaminti bendrus pilietinius įstatymus, išvaduoti jų šalį nuo nužeminančios teisės, jau laikas, kad Prancūzija turi būti nepriklausoma. Įprotynų šalys prašo atpalaiduoti Prancūziją nuo svetimos ir senos teisės, redaguotos senovėj ir mažai suprantama kalba, visai neprisiartinusia prie dabartinės tautos idėjų ir įpročių. Paryžiaus įprotynas tai lyg bendrųjų įprotynų veidrodis. Prasidėjo viešа kova tarp Paryžiaus įprotyno ir Justiniano Digestų.

Tai kovai pasireikšti būdavo progos gaminant vieną ar kitą įstatymą. Buvo tačiau ir tokių atsitikimų, kad įpročių šalininkai, gindami savosios provincijos įprotynus, kaip antai Normandijos atstovai, nenorėdami pasiduoti Paryžiaus įtakai, palaikydavo romanistus jų kovoje.

Komitetas įstatymams leisti, siūlydamas įstatymą apie įpėdinių lygybę, dalinant palikimą, dėl pažiūrų skirtingumo iškėlė konfliktą. Juriskonsultas Merlin (iš Douai) norėtų, kad pagreitintų įvesti pilietinę vienybę, kurią buvo nutarę 1790. VIII. 16, nes vis gaištama ją įvykinti. Savo raporte, kurį jis perskaitė 1790. XI. 21, jis įrodinėja: kad gresiąs pavojus pačiai Konstitucijai, jeigu ir toliau palikti šitas įstatymų margumas, juokingas sudėjimas įpročių, statutų — kurie tebevaldo Prancūziją; sakoma prancūzams, jog jie — viena šeima, visi esą broliai, tat pravesta politiniais įstatymais, o kiekviename žingsnyje, kiekvienoj vietoje šitą neigia pilietiniai įstatymai; jeigu tasai prieštaravimas truks ir toliau, tai visos brolybės idėjos praktikoj neįsikūnys, pasidarys grynos spekuliacijos teisybėmis, filosofų svajonėmis. Seimas (l'Assemblée) žadėjo panaikinti visas privilegijas, kurios yra bendrojoj prancūzų teisėje. Laikas esąs tat išpildyti, laikas reformuoti pilietinius įstatymus, jeigu ne visus, tai bent tuos, kurie savo reikšme yra svarbiausi. Ir jisai siūlo panaikinti visus nelygumus paveldėjime. 1791.III.12 jis vėl daro eilę pasiūlymų tuo pačiu dalyku. Vieni sutinka, bet pietų atstovai ir Normandija velytų atidėti, nori atmesti naudodamiesi istoriniais argumentais, prieš „filosofinę“ teisę jie stato istorinę. Jie ištraukė argumentus, kuriuos statė Montesquieu,

siūlė sukurti du parlamentu, įstatymams du teismu žymėti, kunigų atstovai 1788 m. buvo prieš sukūrimą vieno tokio teismo. Vienodumas esant „vyliojanti, bet pavojinga sistema“. „Pilietiniai įstatymai, sako kiti (taip kalbėjo Lambert de Froudeville ir Cazalès), reikią pritaikyti prie klimato, žemės; įpročiai — esąs tai gyvenamosios žemės padaras, jie patys iš jos atsirandą. Palikimo dalinimas lygiomis dalimis nevisur ir nevisuomet kiekvienam ūkiui tinka, vienur naudinga, kitur — ne.“

Tie visi argumentai nieko nepadėjo. Revoliucijos veikėjai gina įstatymų vienybę. Tuomet Cazalès (advokato sūnus, Toulouse's parlamento Languedoc'o atstovas) siūlo paimti pagrindu romėnų teisę. O seime atstovų daugumas iš įpročių sričių, bet ir iš pietų atsiranda priešų, pav., Mirabeau buvo rašytosios teisės priešu. Iš abiejų pusių aistra didėjo. Cazalès grasė pietų sukilimu, jeigu panaikins romėnų teisę, taip jie prie jos esą pripratę.

1791. IV. 5 seimas atmetė pasiūlymus: dabar palikti lygios dalys paveldėjant be testamento, o vėlau grįžti prie klausimo apie paveldėjimą testamentu. Taigi jau dabar vienodinimas pilietinėj teisėj įstatymų paėmė viršų, pergalėtas senjorų ir provincijų priešinimasis, liko dar perlaužti katalikų kunigai, jie priešinosi kitoj srityj, kovojo prieš supasaulinimą pilietinių įstatymų. Bet ir čia Įst. leidž. seimas (l'Assemblée Législative) perlaužė jų priešinimąsi. 1791. IX. 3 jis nutarė: „įstatymas laiko jungtuves pilietine derme“. Taigi dabar įstatymas išvadavo jungtuves iš teologijos įtakos. Dabar nebeliko skirtumo tarp piliečių, žiūrint jų tikybos.

Vieningumo mintis.

Vieningumą pilietiniuose įstatymuose turėjo pagaminti atmainos politiniame ir socialiniame gyvenime: pirmiausia jos pasireiškė idėjose pas atskirus veikėjus.

Reikėjo tęsti tą darbą, kuris buvo jau seniai prasidėjęs. Senoji monarkija, kaip minėta, stengėsi įvykinti įstatymų vieningumą visai Prancūzijai, kaip ji tat darė administracijos srityje, viso to ji nepravedė, tai revoliucija padarė tat vienu smūgiu ir nuosakiai, nes monarkija darė tat nedrąsiai su kompromisais, ėjo daugiau empirizmo keliu, negu doktrinos, palikdama laikui būti svarbiuoju reformų įnagiu. Dabar mokslinin-

kų tarpe tat nesukelia jokių abejonių, reikia tik sulyginti pilietinius (Code Civil) įstatymus su reglamentais, dekretais ir administracijos įsakymais, norint nustatyti santykį ir sijas jų tarpe. Visa tat turi iš pradžių pereiti į žmonių sąmonę.

Tuo tarpu vyksta revoliucija žmonių galvose, jų idėjose. Vyraujančios, naujos apšviestųjų klodų tarpe idėjos yra perėjusios iš olandų, anglų, pradėjus nuo Spinozos, baigiant Locke'u. Reikalinga buvo išsivaduoti nuo tikybinio ir monarkinio despotizmo. Anose šalyse jau tatai perlaužta XVII amž., o čia Prancūzijoj dar reikia atlikti. Čionai viskas paremta dieviškąja tvarka, viskas nuo Dievo pareiną, karalius valdiniams tai tas pats, ką tėvas vaikams, priešintis viešpačiui — tai reiškė sukilti prieš patį Dievą. Reikia dabar atpalaiduoti žmogų iš tų pačių pančių, tat tegalima išeinant iš visai kitų pagrindų. Pamatan reikia dėti įgimtąją teisę; tik buvo vienas sunkumas: ją kartais įvairiaip suprasdavo, kiekvienas filosofas savaip ją piešdavo, nebuvo vienodumo, bet tai buvo reakcija prieš teologijos ir monarkizmo įsigalėjimą; nors ji pati ir įvairiuodavo, bet viename ji turėjo bendrą: visose formose ir visuomet ji skelbė individualizmą, stojo į kovą prieš niveliuojančią bažnyčios ir karaliaus visagalybę.

Reikia, sako, sustiprinti individui teises, prie to žmonės turi eiti ir eina. O dėl kelių, kuriais eiti, nuomonės skyrėsi. Vieni sako, jog reikia duoti pilniausią laisvę individui; valstybė neprivalanti kištis į asmens reikalus, kiti, jog valstybė atvirkščiai privalanti padėti išsivaduoti nuo jungo, nes individas neištesėsiąs to atlikti. Vieniems — individas triumfuoja savo jėgomis, kitiems — tik valstybės padedamas, buvo ir tokių, kurie stengėsi suderinti tas priešingas mintis, darydami kompromisą.

Šitie dvi pamatini minti vyrauja revoliucijos laikais, kartais viena ima viršų, kartais kita. Pradžioj įsigalėjo individinė srovė, atpalaiduojanti asmenį nuo senųjų suvaržymų. Išardžius senąją tvarką, išsklaidžius senąsias socialines grupes, statant naują, iškyla antroji srovė ir eina stipryn, atsiranda valstybės despotizmas, tik naujas, sekuliarizuotas, o iš tikrųjų kartais atsigauna kai kas iš seno, senų minčių, berods, kitoj formoj.

Be to, vykinant tą ar kitą programą nevisuomet pavykdavo iki galui ją pravesti, praktikoj ji atrodė kitaip, negu buvo sumanyta. Politikai, filosofai statydavo tam tikrą tikslą, bet for-

muluodavo tas mintis teisininkai, pripratę prie senosios teisės, senųjų formų, kartais svetimi ar net priešingi naujai dvasiai. Antra vertus, jie ir negalėjo daryti kitaip, net geriausius norus turėdami, nes jų teisinis prisiruošimas tam darbui įvairiavo: vieni puikiai pažino rašytąją teisę (romėnų), kiti — įpročius, treti — kanonus, o ketvirti — feodalų teises. Statyti visai naująją teisę be prityrimo pagalbos — būtų svajonių darbas. Ir remdamiesi savo prityrimu šitie teisininkai visame sulaikydavo kraštutinius, jų nuomone, politikų reikalavimus. Iš vienos pusės stovi reikalavimai, paremti žmogaus teisėmis, įgimtąja teise, teisingumo idealais, o iš kitos pusės tas visas gražias reformas stabdo, trukdo teisininkų tradicija. Anie nori viską sulyginti, o teisininkų tradicija reikalauja, kad skirtumus paliktų, viską sustabdytų, kad absoliuti lygybė tebūtų suteikta tam tikrose ribose; anie skubinas, šie maldo, stabdo, nemėgsta šitų griežtų reformų, o kartais nenori jokių reformų.

2.

Revoliucijos įstatymai.

Duoti tautai vienodų pilietinių įstatymų teisyną — tai buvo revoliucijos veikėjų padarytasis pažadas, jisai turėjo taip pat pareikšti ir prancūzų vienybę. Bet šito vieningo teisyno iš karto padaryti negalėjo, nes vis dar ėjo socialinis šalies pertvarkymas viduje, virė vidaus ir išorinės kovos, tam darbui prireikė penkiolikos metų. O tuo tarpu dirbo jį dalimis, tuo keliu rengė įstatymų vieningumą, kol pabaigė visą vienalypį darbą, pakeitė juo baisią beformę krūvą iš įpročių, rašytosios teisės, karaliaus įsakymų ir kanonų teisės.

Steigiamasis seimas savo nutarime 1790. VIII. 16 ir 1791 m. konstitucijoj paskelbė, kad jis pagaminsiąs pilietinių įstatymų „paprastų, aiškių, ir pritaikintų prie Konstitucijos teisyno“ ir padarysiąs jį „bendrą visai karalystei“. Tačiau jisai negalėjo įvykinti šito milžiniško darbo, nors visa tat turėjo galvoje. Jau nuo 1789 m. teisininkai jam siųsdavo savo sumanymus pilietiniam teisynui, kur jie bandė šiaip bei taip suderinti bent dvi didiji teisės sistemi, kurios buvo tarp savęs pasidalinusios visą Prancūziją. Jis priėmė ar tik svarstė keletą pamatinių klausimų iš

pilietinės teisės, bet pirmiausia iš teisės srities reikėjo pagaminti baudžiamojo statuto reformą, nes visuomenė primygtinai jo reikalavo. Dėl to tai Steig. Seimas pavedė vienai savo komisijai, „Baudžiamiems įstatymams leisti Komisijos“ vardu, paruošti jį. Ir tikrai buvo išdirbtas ir paskelbtas baudžiamasis statutas 1791 m.

Įstatymams leisti seimas (l'Assemblée Législative) grįžo prie šito didžiojo sumanymo, sudarė komisiją, pavadinęs „Baudžiamiems ir pilietiniams įstatymams ruošti komisija“ („Comité de législation civile et criminelle“). Seimas pakvietė visus piliečius, net svetimšalius, kad suteiktų savo mintis dėl Pilietinio Teisyno. Ir tikrai atsiųsta ištisa pasiūlymų virtinė. Vis dėlto ir su jų visais plačiais norais tegalima buvo eiti dalimis. Dėl atskiro klausimo teko kalbėtis skyrium, ar paimti senąjį ankstybesnį įstatymą ar gaminti naują, ar reikia kariauti prieš senąją teisę, kad triumfuotų naujoji. Dėl to seime nusitęsdavo ginčai. Seimas vos tenustatė taisykles pilietinei būklei ir jungtuvėms tvarkyti, o apie visą teisyną negalėjo nė galvoti.

Tą darbą atliko Konventas (la Convention Nationale). Jis taip pat įsteigė pas save Komisiją įstatymams ruošti, ji tai iš tikrųjų ir sukūrė prancūzams pilietinį teisyną. Principe ji įsteigta 1792. X. 2, o iš tikrųjų susidarė kiek vėliau, būtent 1792. X. 14; pavadinta „Le comité de législation civile, criminelle et de feodalité“. Jame buvo keturios dešimtys aštuoni nariai. Kas du mėnesiu keitėsi jo pusė. Būdami seime, šito Komiteto nariai tegalėjo rinktis tik vakarais. Pirmininkas buvo Cambacérès, sekretorius — Azema, jis ruošė posėdžių protokolus. Ginčydavos ilgai, ypač kai klausimas buvo opus ir reikėjo taikyti naujieji pradai; labai dažnai posėdis, prasidėjęs septintą valandą ryto, tesibaigdavo vos septintą valandą vakaro. Komitetas turėjo atlikti begales darbų. Po Visuomenės Gelbėjimo Komiteto jisai iš visų komitetų buvo labiausiai apkrautas darbu. Esant išoriniam pavojui visos valdžios ir jų darbai susipainiodavo — buvo tatai ir Įstatymų Komitete, ir Visuomenės Gelbėjimo. Jam priderėjo galia įstatymus leisti, vykinti, teisti, tik suverenėj Konvento priežiūroje. Jisai ruošė įstatymus pilietinius ir baudžiamuosius; jisai redagavo visus politinius įstatymus, kuriuos siųsdavo Konventas. Jisai rūpinosi teismo ir administracijos organų įsteigimu ir sutvarkymu, taip pat vykinimu įstatymų,

pavestų šitų organų žiniai. Jisai taip pat aiškindavo įstatymus, tiekdavo į gaunamų peticijų begales tikras teisines konsultacijas ir patarimus, taigi iš anksto išspręsdavo atskirus atsitikimus ir bylas, nuolatos vienodindavo jau padarytuosius sprendimus. Nors jis dažnai kratėsi nuo to darbo, nenorėdamas savintis tribunolų funkcijų, bet iš tikrųjų tai buvo tikrasis tribunolas, atsiradęs viršum kasacijos tribunolo.

Nežiūrint darbų daugybės, Komitetas neužmiršo to, ką jis laikė savo pagrindiniu uždaviniu: priruošti pilietinį teisyną. Jis nesileido, kad jo energiją prarytų iš visos Prancūzijos ėjusios peticijos, reklamacijos dėl emigrantų, atsakymai, interpretacijos. Jisai dirbo sistemingai, tyrinėjo medžiagą pamaži, paeiliui. Bet jam vis dėlto atrodė, jog tas jo darbas eina iš lengvo, tai 1793. I. 28 d. nutarė priimti kitokį darbų būdą. Padalino visą komitetą į keturias sekcijas, paskyręs po dvyliką žmonių kiekvienoj. Pirmoji sekcija turėjo paruošti įstatymų sumanymus apie pilietinę būklę, šeimą ir jungtuvių dermes; antroji — apie paveldėjimą, pavainikius vaikus, įsūnijimą ir t. t.; trečioji — apie dovanas, substitucijas, testamentus, alluvijas ir t. t.; ketvirtoji — be baudžiamosios teisės, dar dermes (sutartis, conventions), ipotekas, „feodalizmo liekanas". Tie, kurie kokį dalyką buvo ištyrę, turėjo eiti į tą sekciją, kuriai tas dalykas pavestas išnagrinėti, todėl, pav., Cambacérès įėjo į antrąją sekciją, kuri turėjo pakeisti pavainikių vaikų būklę; Merlin de Douai, Mailhe ir Bohan tapo ketvirtosios sekcijos nariais, kuri turėjo išrauti paskutines „feodalizmo liekanas". Sekcijų darbai buvo svarstomi bendruose Komiteto posėdžiuose du sykiu per savaitę.

1793 m. birž. 25 d. vienas Konvento narys pareikalavo, kad Įstatymams Ruošti Komitetas pristatytų pilietinių įstatymų sumanymą vieno mėnesio laiku. Konventas priėmė tą pasiūlymą ir padarė atitinkamą dekretą. Nors laikas buvo trumpas, bet Komitetas jau turėjo daug medžiagos surinkęs, buvo ją apsvarstęs, jis padirbo nuostabiai greitai. Jau rugp. 8 d. teisynas buvo paruoštas ir perskaitytas Komiteto pilnaty, o jau 9. VIII Cambacérès pristatė jį Konventui ir išdėstė darbų planą ir pradus, kuriais jis pagrįstas.

Komitetas galėjo taip greitai atlikti šitą savo uždavinį ne tik dėl savo didelio darbštumo, bet ir dėl to, kad pirmiau buvusieji seimai buvo priruošę darbą, pririnkę gausiai medžiagos įs-

tatymams leisti, buvo jau išleistų naujų įstatymų, buvo daug dėl jų diskutuota, buvo daug senovės sugriauta, prirengta dirva naujovei, toliau, daug darbų buvo paruošę dar seniau juristai, ypatingai Pothier, o visa tat leido naujiems įstatymų gamintojams suprasti visą teisę, lengvai pastebėti spragas, painumus, netobulumus, iškrypimus.

Naujojo teisyno sumanymas sekė Gajaus ir Justiniano paskaidymais. Jame buvo keturios dalys: asmenys, turtai, dermės, veiksmai (actiones); tikriau visa tat suvedė į tris, nes ketvirtoji, pavestoji procedūrai (bylojimui), nebuvo visai suredaguota. Buvo palikta tradicinis padalinimas, bet medžiagos dvasia pasidarė kita, visai nauja, su tradicija ji sutraukė ryšius. Komitetas savo teisyne davė visus tuos įstatymus, kurie buvo išleisti pradėjus nuo 1789 m., tik juos suprastino, iš jų paėmė bendrą dvasią, padarė savo redakciją, jis pats išsprendė nepaliestus klausimus, tuo būdu pastatė visai naują trobesį. Pagaliau Prancūzija gavo naują pilietinio teisyno sumanymą, sudarytą iš 719 straipsnių. Šitas kūrinys pasižymi metodingumu bendrame medžiagos padalinime, ypatingai puiki dėstymo tvarka antrojoj jo knygoj, kur kalbama apie turtų naudojimą ir įgijimą; šis Komiteto projektas buvo tobulaus aiškumo iki smulkmenų, jo definicijos (nusakymai) aiškios, trumpos, stilius — trumpas, paprastas, stiprus.

Konventas, gavęs šį teisinį darbą, pradėjo jį svarstyti, svarstė atidžiai, jam vienam atsidėjęs, atidavė jam tris dienas per savaitę (pirmadienį, trečiadienį, penktadienį). Šalies viduje buvo neramumų, užsieny ėjo karai, o Konventas ramiai svarstė ir kalbėjo apie tokius nepolitinius klausimus, kaip palikimas, alluvijos ir t. t., tą darbą dirbo nuo rugs. 22 d. iki spalių 28 d. 1793 m. Jis priėmė sumanymą, bet viso kaipo įstatymo nepaskelbė, tik išėmė iš jo kelias dalis ir paskelbė skyrium.

Konventas, išnagrinėjęs sumanymą, rado, kad jisai savo dvasia nėra pakankamai filosofiškas, savo sutvarkymu per painus, kad jisai teprivaląs turėti pradus ir esmines išvadas iš jų, dėl to 11 metų 13 brumaire (1793. XI. 3.) nutarė: kad Vis. Gelbėjimo Komitetas išrinks komisiją iš šešių asmenų, ji peržiūrės, išlygins patiektąjį Komiteto projektą, ir šita komisija kiek galint greičiau pristatys savo darbą. Pateko į ją šeši žmonės ne „filosofai“, o antraeiliai juristai: Couthon, Montaut, Meaulle, Seconds, Ri-

chard ir Raffron, jie tai turį ištraukti sultis iš ano projekto. Savo keliu Konventas prašė to paties Įst. Leidžiamojo Komiteto, kad jis peržiūrėtų projektą, kurį jisai apsvarstęs dabar patiekė komisijai. Šitoji šešių komisijų nepadarė nieko iš pavestojo jai darbo. O Komitetas Įstatymams Leisti pristatė savo naują sumanymą 11 m. fruktidoro 23 d. (1794. IX. 9.). Iš senųjų 719 straipsnių pasidarė 279. Komitetas, eidamas Konvento noru, buvo pasiėmęs „atskirti plėtojimosi pradus, išvadų taisykles ir visą darbą suvesti į dėsnių rinkinį, kur kiekvienas galėtų rasti taisykles savo elgimuisi pilietiniam gyvenime“. Savo posėdyj III m. brum. 27 d. (1794. XI. 17.) Komitetas, kurio sąstatas dabar buvo sumažintas iki šešiolikos žmonių, pavedė Cambacérès'ui patiekti projektą savo vardu ir prašyti, kad diskusijos teitų tik 3 dienas į dekadą. Bet Konventas ne taip skubinos svarstyti, kaip bijojo Komitetas, jis svarstė pamaži, svarstė 2 dieni, o žiūrėjo tik 6 straipsnius. Be abejo, dabar jis aiškiai suprato, kad patiekta jam ne pats teisynas, ne įstatymų sąvada, o tik jo planas, kad turint tokį mažą įstatymų skaičių, kur daugybė atskirų atsitikimų nenumatyta, kur begalės klausimų neišspręsta, patys teisėjai turės pasidaryti įstatymų leidėjais. O ir visuomenėje nuotaika pasikeitė, pasireiškė visuotinė reakcija prieš tat, ko taip reikalauta, dėl to Konventas pats sustabdė antrojo sumanymo svarstymą, kaipo nebeatitinkantį reikalavimų, taigi reikėjo paruošti trečią visai naują teisyno sumanymą.

Įvyko ir seime atmainų. Visuomenėje, Konvente buvo aišku, jog daugelyj dalykų revoliucija nuėjo per toli, reikia trauktis atgal — taip išnyko jų svajonės apie neribotą demokratiją. Dabar pagaminta nauja konstitucija (1795 m.—III metų), pagal kurią įstatymams leisti sudaryta du rūmu (Penkių Šimtų Taryba ir Senųjų Taryba), vykinamoji valdžia pavesta direktorijai; įstatymų iniciatyva, sumanymas, svarstymas ir priėmimas pridera penkių šimtų tarybai, o senųjų taryba gali jį priimti ar atmesti.

Naujoji vyriausybė grįžo prie įstatymo tvarkymo darbo. Sudaryta komisija įstatymams klasifikuoti (la commission de la classification des lois). Ji buvo taip organizuota: sudaryti 3 skyriai trijų buvusių seimų dekretams sujungti. Čionai taip pat daugiausia dirbo Cambacérès. Komisija priruošė savo sumanymą penkių šimtų tarybai 1796. VI. 14. (IV metų 24 prairial). Jis

sekė tą patį planą, kaip ir 1793 m. sumanymas, tik kad buvo daug didesnis: vieton 279 str. jame buvo 1104. Komisija tarė, kad teisyne reikia išspręsti ko daugiau klausimų ir palikti ko mažiau abejojimų, apie šitą darbą pasisakė Portalis vėliau, tais laikais, kada priminti revoliuciją ir ką nors girti iš jos laikų nepriderėjo, jis pasakė, jog tai „savo metodu ir tikslumu esąs chef-d'euvre'as."

Penkių Šimtų taryba mažai tesvarstė šitą sumanymą, tik nagrinėjo atskirus dalykus, o vos du trumpesniu tepriėmė. Cambacérès pasiūlė išrinkti komisiją, kuri išnagrinėtų atskirus klausimus ir pasisakytų—būtent apie pavainikius vaikus, persiskyrimą, įsūnijimą, dovanojimą ir paveldėjimą, jis ketino patiekti tam tikras atmainas. Dabar, padarius atmainas, jau Cambacérès darbas netiko. Taryba nutarė, kad kitas darbas būtų paruoštas, išrinko naują komisiją jam pagiminti. Įstatymams leisti sekcijos vardu (section de législation) patiekė savo sumanymą *Jacqueminot* 1799.XII.21 (VIII metų frimaire 30). Ir vėl darbas nutrūko: Įvyko politinių atmainų, valdžia priklausė konsulams, susidarė nauji jėgų santykiai. Ir nebuvo kas jį svarstytų.

Konsulų įsakymu VIII m. thermidoro 24 d. (1800. VIII. 13.) Tronchet, Malleville, Brigot-Préameneu ir Portalis pavesta suredaguoti naują teisyną. Teisingumo ministeris Abrial ragino juos skubinti. Projektas buvo paruoštas per 4 mėn. ir išspausdintas (IX. m. pluviose 1 d.).

Per 3 metus po ilgų ginčų buvo priimtas XII m. 30 ventose (1804. III. 21).

Taigi buvo iš viso penki sumanymai, iš kurių trys buvo pagaminti vadovaujant Cambacérèsui. Tik paskutinysis, ilgai svarstomas taikos laiku, galėjo būti paskelbtas. Pirmiau nepastovi buvo socialinė tvarka, keitėsi seimai, viešpataujančios partijos, vyraujančios mintys, aistros; kas patiko vienais metais, buvo atmetama kitais. Sumanymai buvo redaguojami greitai, be to, taip skubiai svarstomi, o kartais apsistodavo net viduryje.

Žiūrint darbų eigos nuo 1789 m. iki 1795, galima juose nustatyti du dideliu laikotarpiu: pirmasis — nuo 1789 iki 1795, kada pirmiausia rūpėjo lygybė ir brolybė, antrasis nuo 1795 m. iki 1804, kada aprimo ir nusistovėjo revoliucija, labiau ir labiau įsivyravo autoritetas, konservatyvis gaivalas. Taip pat ir pilietinės teisės istorijoj galima nustatyti du periodu, kaip ir pačioj revoliu-

cijoj: vienas — pažangos ir kitas — reakcijos. Pilietinė teisė sekė politinėmis atmainomis, didieji naujosios socialinės tvarkos pradai atsispindėjo ir privačioje teisėje.

3.

Karštasis revoliucijos laikotarpis.
(1789 — 1795).

Socialinės atmainos.

Pirmiausias darbas, kurį reikėjo revoliucijai atlikti, tai buvo *žemės reforma:* reikėjo panaikinti baudžiavas, padaryti valstiečius jų dirbamos žemės savininkais. Su tuo buvo surištos kaikurios ūkio reformos, tai reikėjo ir jas padaryti. Nelengvai ėjo tos atmainos, kartais dėl to būdavo aštrių susidūrimų, kovų, net didelių sukilimų. Jau tuomet pasirodė, jog ūkininkams trūksta žemės, reikėjo jos ieškoti. Pirmiausia teko kibti prie tų klodų, kurie priešinos revoliucijai ir kurie turėjo daug žemės, tai paėmė žemių iš bažnyčios, karaliaus, pagaliau, iš paskirų dvarininkų. Berods, dalinant žemes vadovavo kelios mintys, ir dėl to pačioj reformoj buvo svyravimų — ar duoti žemę pilnai nuosavybei ar tik naudojimui, ją suvaržius, žiūrint visuomenės interesų?

Panaikinus feodinę tvarką, padarius valstiečius laisvais žmonėmis, žemės savininkais, remiantis visuomenės gerove, reikėjo apsistoti ir aiškiai pasisakyti, kiek toli eina šita nuosavybė. Reikėjo pasisakyti dėl žemės priplūdimo (alluvies), išaugusių salų, medžiojamų žvėrių ir gyvulių, nes dėl to būdavo ginčų su dvarininkais.

Bet reikėjo pilną nuosavybės teisę suvaržyti valstybės reikalams, visuomenės naudai, pav., sausinimui, drėkinimui ir t. t. Savininkų santykiuose su trečiais asmenimis pripažįstama dermių pastovumas, pilna valia pirkti-parduoti, nuomoti, daryti skolas, be to, įvesta įpotekinė sistema. Kadangi amžinos nuomos primena senąją feodinę tvarką, tai trumpinamas nuomos laikas, teleidžiama nuomoti šešeriems metams.

Ikišiol Prancūzijoj buvo trys paveldėjamos sistemos: romėnų, įpročių, feodinė — reikėjo pasirinkti vieną iš jų, revoliucijos veikėjai, gerai pažįstą Paryžių ir jo įprotyną, rado, kad įprotinė teisė būtų tinkamiausia. Todėl jie naikino teisinę nelygybę, bet galėjo būti nelygybė savo parinkimu, iš žmonių valios. Kon-

ventas, eidamas prieš privatinę nuosavybę norėdamas įkūnyti visuotinę lygybę, stengėsi neleisti rašyti testamentų.

Naujai santvarkai paimta pamatan įpročių sistema, bet kai kas pakeista šitokiais sumetimais. Nuosavybė yra socialinis padaras; paveldėjimas — tai šeimos teisės dalykas; šeimą reikia palaikyti, todėl beveik uždraudžiama testamentai, suvaržoma dovanojimas, ypač neleidžiama dovanos, daromosios turtingiems.

Ruošiant įstatymus apie paveldėjimą, rūpėjo susmulkinti nuosavybę, kad negrįžtų senieji ponai, tai palaikoma palikimo skaldymas.

Kadangi senieji paveldėjimo įstatymai galėjo nuskriausti įpėdinius, tai buvo leista jie taikinti atgal, vartoti atsitikimams, pirmiau buvusiems, pradėjus nuo 1789. VII. 14.

Žinoma, tatai iškėlė kovą, nes buvo nemaža patenkintų šiais įstatymais, kaikam nepatiko įpėdinių lygybė, nepatiko brolių ir seserų, atidalytųjų, išleistųjų pretenzijos į palikimą, kitur tąja naujove buvo nepatenkinti tėvai, broliai dėl seserų ir t. t.

Pravestoji žemės reforma perleido žemę (bažnyčios, bajorų) valstiečiams ir miestėnams. Žemė atleista nuo prievolių ponui ir padalinta. Dabar sugriauti aukštieji, įprivilegintieji, klodai, išnaikinti jie, iš to pasinaudojo miestėnai ir valstiečiai, ypač paskutiniai. Jie įgijo žemę, nebemokėjo duoklių ponams, o čia pakilo javų kainos, nuomininkai, jeigu juos spaudė savininkai, galėjo įsigyti žemės iš kitur, pav., iš iždo, ir gana pigiai. Dėl šitos reformos, dėl ekonominio tarpimo, galėjo pakilti žemės ūkis, valstiečių kultūra. Dėl to į žemės ūkį nukreipė savo akį miestėnai ir pramonininkai, nes pramonė nukentėjo, jie žiūri iš miestų į sodžių ir dvarus.

Dabar revoliucijos vadų, norėjusiųjų pasilikti valdžioje, dalykas buvo apginti šitą naują nuosavybę, suteikti jai pastovumą, jie tat pažadėjo; ir valstiečiai, gavę tokį užtikrinimą, gina ją nuo vidaus priešų—kunigų ir bajorų, beto valstiečiai palaiko tą revoliuciją, kuri davė jiems laisvę, lygybę ir žemę nuosavai, bet su bežemiais nenori dalintis, jų neprileidžia. O jeigu gresia pavojus šitos nuosavybės nustoti, gali grįžti senoji tvarka, senieji savininkai, tai jie žadėjo palaikyti ir palaikė kiekvieną stiprią valdžią, kuri tikrai sugebės tą pavojų pašalinti. Žemės revoliucija perdirbo pačią socialinę sodžiaus dvasią.

Neužtenka atpalaiduoti žmogų, suteikus jam nuosavybę, reikia dar panaikinti visi nelygumai, kurie surišti su socialine būkle, tikyba, bažnyčios valdžia, visus tuos ryšius pašalinus, reikia duoti naudotis laisve ir lygybe prigimtose grupėse — šeimose.

Iki revoliucijai asmens nelygybė pasireikšdavo įvairiose srityse, žiūrint lyties, tautybės (pilietybės), socialinės būklės — luomo, tikybos, darbo. Revoliucija tarė, kad visa tat bus pašalinta, įvedus pilietinę lygybę.

Jungtuvės.

Pilietinis būklės žymėjimas iki revoliucijai buvo pavestas bažnyčiai; valstybė stengėsi, bet nesugebėjo, uždėti savo priežiūrą, vis nevykdavo jai to pravesti dėl kunigų priešinimosi. Dar 1789 m. niekas rimtai negalvojo apie jungtuvių sekuliarizaciją, mažai kas ją teprisimindavo. Tie klausimai greitai iškilo Steig. Seime, kuris 1789 m. VIII. 20 išrinko tam dalykui išaiškinti Bažnytinį Komitetą. Jam svarbiausias klausimas buvo tik jungtuvės; reikėjo nustatyti, ar jungtuvės yra sakramentas ar dermė; jeigu sakramentas, tai visi klausimai, su tuo surišti, pridera bažnyčiai; jeigu gi paprastoji dermė, tai pridera jie spręsti pasaulinei valdžiai. Seimas dar nedrįso padaryti drąsių žygių, jis ieškojo kompromisų, o kunigai ir tam priešinos. Iškeltasis klausimas vis nebaigamas, jis eina per seimus, komisijas, atidedamas dėl įvairių priežasčių, ir tik 1792. IX. 20 išėjo dekretas apie pilietinės būklės aktų sekuliarizaciją.

Pripažinus jungtuves derme, reikėjo padaryti ir tolesnes išvadas: gali vesti ir kunigai, vedusieji gali skirtis. Ir seimas daro jas: 1792. IX. 20 įstatymas pasisako apie persiskyrimus, leisdamas juos daryti, nurodo septynias persiskyrimo priežastis.

Vyro ir žmonos lygybė.

Paskelbus asmens lygybę, norint naujais pagrindais sudaryti šeimą, reikėjo ir čia daryti pakeitimų. Pirmiausia seimas buvo nusistatęs suteikti abiem pusėm pilną lygybę, pravesti ją visoj Prancūzijoj. Bet tatai ir pačiame Konvente sukėlę ginčų, iki kol galima šitą lygybę pravesti. Radikalai, eidami nuosakiai, nori pravesti šitą lygybę iki galui, žmonos vergija turi būti panaikinta, turtas turi būti bendrai valdomas. Bet juristai ne-

norėtų sutikti su tuo nuosakumu. Jie norėtų bent leisti šalims susitarti dėl turto valdymo — ar bendras visas turtas, ar žmona gali turėti teisių tik į kraitį. Kadangi vyro ir moteriškės gabumai valdyti nevienodi, tai todėl siūlyta palikti laisvę susitarimui, ypač kad abiejų turtai gali būti nevienodi. Ir Konventas atvėso kiek prie lygybės, išsprendimą atidėjo tolesniam laikui, nepriėmęs komiteto pasiūlymų, paskui jau padarė kompromisą: leido daryti dovanojimus; vienam mirus, esant vaikams, likusioji pusė įgyja uzufruktą į pusę palikimo; jeigu palieka vaikų ir pergyvenusis vėl veda ar išteka, tai gauna pajamų, prideramų vienam vaikui; bevaikis gauna dalį palikimo, šeimos tarybos nutarimu ir t. t.

Konventas norėjo būti praktiškas, realus, negaudyti chimerų. Taip pat ir jo nusistatymu vyras turi viršyti, jis privalo turėti įvairias pirmenybes, taigi senovės tradicija pergalėjo net Konvente.

Vaikai.

Čionai revoliucijos veikėjams teko susidurti su įvairiomis praeities sistemomis. Rašytosios teisės srityse tėvo valia (patria potestas) ant vaikų buvo pilna, griežta, amžina. Įprotynų srityje tėvo valia ant vaikų pridera abiem — tėvui ir motinai; ji pasibaigia vaikams sulaukus 20—25 metų; įvairumų buvo žiūrint vietos; nepilnamečiai vedę ar tekėję tuo pačiu emancipuojas; tėvai neturi uzufrukto į vaikų turtą.

Karalių ordonansai stengėsi įvesti savo, trečią sistemą — griežtą absoliučią tėvo valią, lyg valstybės viešpaties į valdinius. Paryžiuje tėvas galėjo atiduoti net kalėti savo vaikus iki 25 metų už neklausymą, sudavimą, skirti pats žiaurias bausmes. Vedę be tėvų sutikimo nedaro teisėtų jungtuvių, iš jų atimamas paveldėjimas į tėvų palikimą (exhereditatio). O bažnyčia savo ruožtu stengėsi palikti savo sistemą.

Revoliucija tą visą pakeitė. Naujoji šeima turi susidėti iš laisvų, lygių asmenų. Vis dėlto valstybė labai mažai tegali kištis į šeimos reikalus, tai bus kūnas pats save valdąs. Ginčus turi spręsti giminaičiai. Valstybė gali kištis tik ten, kur yra viešas reikalas, o šitą suprasdavo gana įvairiai. Pav., Konvente Robespièrre siūlė vaikus nuo septintų metų atiduoti į mokyklas,

o ten išauklės juos vienodai, kiti priešinos, nes matė tame pasiūlyme įgimtųjų sijų griovimą ir net tėvynės meilės ardymą.

Konvento dauguma užėmė tarpą tarp tų dviejų kraštutinių minčių.

Ar tėvo ir motinos teisės į vaikus vienodos? Konventas tarė, kad abiejų tėvų teisės ir pareigos turi būti lygios.

Savo autoritetui palaikyti tėvai gali vaikus bausti, bet tos bausmės turi būti ribotos, o kaikurios visai uždraustos, pav., palikimo atėmimas (exhereditatio), toliau tėvai negali perdaug daryti skirtumų tarp dalių, vaikams skiriamų. Kai dėl bausmių vaikams, tėvai taip pat buvo suvaržyti, jie turi atsiklausti giminaičių, šitas „šeimos tribunolas“ gali paskirti net kalėjimą tik ne daugiau kaip vienerius metus už sunkius nusidėjimus, be to, šitas sprendimas vykinamas tik leidus apskrities teismo pirmininkui.

Iki 21 metų tėvai gali neleisti vaikams vesti; mirus tėvams, šituo klausimu tos teisės įgyja šeimos taryba. Draudimas gali būti palaikomas tik keliais nurodytais atsitikimais.

Tėvų globa įvesta vaikų naudai, o ne pačių tėvų. Pilnametis yra kiekvienas, kas yra sulaukęs 21 metų.

Revoliucija, darydama šias reformas šeimos gyvenime, stengėsi kitais pagrindais sudaryti naują šeimą — norėjo paremti ją laisve ir teisingumu, o tam reikia, be gerų įstatymų, dorinis asmens auklėjimas.

Į šeimą kartais patenka žmonės iš svetur: savo krauju svetimieji — įsūnijimo keliu, ir tikrieji vaikai — įteisinimu.

Įsūnyti gali kiek ir kas nori, įsūniai turi tikrųjų vaikų teises, o ir naudinga — didiesiems turtams dalinti, tai gera priemonė prieš dvarininkus.

Kas kita pavainikiai vaikai, dėl jų būdavo daugiausia ginčų visuose seimuose, nes jie buvo iki šiol skriaudžiami ir visuomenėj ir gyvenime; nei jie paveldėja, nei gali kam palikti. Revoliucija negalėjo šito stovio palikti nekeitus, bet nedrįso eiti per toli, atidėdavo, tęsdavo pasisakymą, Konventas vos galėjo prieiti prie šito klausimo. Vis dėlto ir čia pavainikiai nėra lygūs tiems, kurie yra gimę jungtuvėse, nors 1793. XI. 2 priėjo prie didesnio sulyginimo. Reikėjo pasisakyti dėl svetimoterystėj gyvenusiųjų, tėvo nepripažintųjų. Padarė skirtumą, ar tėvas mirė tarp 1789. VII. 14 ir 1793. XI. 2, ar po 1793. XI. 2. Bet ir čia prasideda jų teisių siaurinimas, taigi tėvų nepripažintieji buvo nuskriausti.

4.

Revoliucijos atslūgimas.
(1795 — 1804.)

Pastovumas socialinėj santvarkoj.

Nuo 1789 iki 1795 m. revoliucija griovė senąją tvarką, vykino lygybę, darė žemės reformą. Jai pasiekus šitą tikslą, turėjo įvykti atmainų, reikėjo rūpintis apginti ir apsaugoti tas, kas padaryta, o paskui ėjo atgal, pradėjo ieškoti ryšių su senaisiais priešrevoliuciniais įstatymais, stengėsi atstatyti ir grąžinti autoritetą šeimoje, valstybėje, net varžydami suteiktąją asmens lygybę; kartais grįždavo prie senosios valdžios politikos dėl žemės, pripažino valstybės teises ir ten, kur jas iki šiol neigdavo. Dabar vieton laisvės, lygybės, valstybės dosnumo individams pamaži atsirado autoritetas, nelygybė, fiskalizmas.

Darant revoliucijos darbą veikėjams buvo svarbu, kad įstatymai veiktų atgal (retroactivité), nes norėjo pakeisti senuosius socialinius santykius; o dabar tasai nepastovumas, neaiškumas būklėje, galėjimas pasukti naują įstatymą į praeitį ir ten daryti maišačių, ypač paveldėjimo srityj, buvo nebereikalinga. Ir tat sulaikyta dekretais 1795. VIII. 26, IX. 25: kas įgijo teisėtai turtą, tai jo teisių nebegalima peržiūrėti, neleidžiama griauti jo nuosavybės.

Taip pat reikėjo pakeisti iki šiol varomąją žemės reformą. Grąžinta nuoma, leista ilgametė nuoma, galima buvo apkrauti savo žemę naštomis, ipotekomis, valdyti žemę įvairiomis formomis. Taip pat paveldėjimo klausime reikėjo daryti pakeitimų, dabar nevisur ir nevisuomet pripažinta lygybė. Jau uždraustieji būdai didinti turtams pamaži atkrinta: ir turtingesnis gali įsigyti turtą dovanomis.

1800 m. didinama dalis turtų, kuriuos buvo galima laisvai perleisti (disponuoti).

Nuo 1800 m. vyrauja dėsnis, kad nuosavybė yra įgimtoji teisė, senesnė, negu pati visuomenė, todėl su savo turtu, ar gyvam esant ar testamentu, galima elgtis kaip tinkama, savo nuožiūra.

Iki tol tėvo valia šeimoj buvo varžoma. Nuo 1800 m. įvyksta griežtas persilaužimas: reikia, sako, atstatyti tėvo autoritetą, duoti jam teisę laisvai užrašyti kam nori tam tikrą palikimo dalį.

Gera dar buvo palaikyti pavainikių teises jų kovoje su senąja aristokratija, nes paprastai jų motinos buvo žemesnio luomo, o tėvai aukštesnio; dabar, senąjį ponų klodą pašalinus, o atsirandant naujam, nėra reikalo jie palaikyti, tai galima buvo grįžti prie teisėtos šeimynos, prie jungtuvinių vaikų privilegijų, nes tik pilnateisė yra jungtuvių šeima. Pavainikiai vaikai vėl nėra lygūs, net tam sulaikomi ar naikinami įstatymai, kurie buvo juos suartinę. Ir tėvo ieškoti nebegalima, kaip tat ir pirmiau buvo. Napoleonas formulavo tą mintį šitaip: „visuomenė neturi intereso, kad pavainikiai būtų pripažinti". Pavainikiai nustojo to, ką jiems yra davusi revoliucija. Jie vėl žemesni už jungtuvinius (šliūbinius), dabar niekas nebegali įsiveržti į teisėtąją šeimą.

Tėvo valdžia turi būti atstatyta. Šeimos iširimas, vaikų neklausymas yra daug žalos padaręs valstybei, reikia pradėti atstatymą nuo šeimos sąrangos. Revoliucijos žmonės netikėjo tėvais, dabar jie netiki vaikais. Tėvai, jų nuomone, nepiktnaudžios savo autoriteto, iš prigimimo tėvai yra švelnūs, tai ir įstatymas gali ramiai leisti veikti gamtos įstatymui. Pasidarė nereikalingi dabar šeimos teismai, kurie tik varžytų tėvus.

Tėvas dabar vėl yra viešpats, vis dėlto nebegrįžo romėnų patria potestas, jo valdžią šiur tur suvaržė valstybė.

Nuosakiai pravestas asmens valios pradas. Šeimoj, valstybėj veikia vienas asmuo.

Moteriškė.

Pasikeitė ir *moteriškės būklė.* Revoliucija padarė ją lygią visame, viešajame ir privatiniame gyvenime. Dabar taip pat įvyko reakcija. Jos teisės varžomos — ji negali būti šeimos taryboj, globėja, kaikuriais atsitikimais liudininku.

Taip pat ištekėjusi moteriškė dabar nėra lygi savo vyrui savo šeimoj. Vyras viršija šeimoj ar tai turtus valdant, ar vaikus auginant. Išeidama iš tėvų šeimos, ji pereina į vyro globą, seka jo gyvenamąją vietą. Vyras yra „bendrųjų turtų ponas ir šeimininkas", ji negali perleisti savo turtų be vyro sutikimo.

Dėl to ir persiskyrimo sąlygos pakeistos; jau tat varžoma; norint skirtis, nebeužtenka ūpo, paprasto būdų nesutapimo, nesutikimo, reikia rimtų priežasčių. Žmonos neištikimumas kitaip vertinamas, negu vyro. Vyras, pagavęs žmoną namie svetimo-

teriaujant, ant karštų pėdų gali ją užmušti. Už svetimoterystę žmona gali būti nubausta kalėjimu, o vyras tik pinigų baudą, nuo 100 iki 2000 fr., vyras gali sulaikyti žmonos areštą.

Taigi dabar teisėtieji vaikai, pavainikiai, moteriškė, žmona grįžo ten, kur buvo pirmiau, į žemesniąją vietą. Laisvės pradas užleido vietą autoriteto pradui.

II.

1804 m. teisynas.

1.

Ruošimas.

Direktorijos ar buržuazinės respublikos laikai palyginti buvo ramūs (1795—1799). Bandymai grįžti prie monarkijos ar terroro laikų sukėlė pasipriešinimų ir geros kloties neturėjo. Iš pradžios ramus Direktorijos valdymas nebepatenkino visuomenės, stipresnieji klodai reikalavo griežtos valdžios, kuri apgintų visa tat, ką jie įgijo, ir neduotų atimti, neleistų grįžti senovei. VIII metais 18 brumero (1799.XI.9.) įvyko perversmas, buvo parašyta nauja konstitucija frimero 22 d. (1799.XII.13.). Tai bus konsulato ar plebiscitinės respublikos gadynė (1799—1804 m.).

Einant naująja konstitucija vykinamoji valdžia buvo pavesta trims konsulams, paskirtiems dešimčiai metų. Generolas Napoleonas Buonaparte (suprancūzintas į Bonaparte) buvo pirmasis konsulas, Cambacérès—antrasis, Lebrun—tretysis, bet tikroji valdžia ir įstatymu ir praktikoj atiteko pirmajam konsului.

Vyriausybei priklausė įstatymų iniciatyva.

Įstatymams leisti sudaryta keturi rūmai ar organai, ir tarp jų buvo padalinta įstatymų paruošimo darbas. 1. *Valstybės Taryba* (Conseil d'Etat), jos nariai skiriami Pirmojo Konsulo. Pirmieji žmonės buvo rūpestingai parinkti iš revoliucijos veikėjų, bet tokių, kurie pripažino šį perversmą. 2. *Senatas Saugotojas* (Senat Conservateur) iš 60 žmonių (vėliau jų skaičius turi pakilti iki 80), amžinai paskirtų, ne mažiau kaip 40 metų amžiaus. 3. *Tribunatas* iš 100 žmonių, senato paskirtų 5 metams, tai būtų Liaudies Tribunai. 4. *Įstatymams leisti Rūmas* (Corps législativ) iš 300 na-

rių; tam tikra tvarka vyriausybė pasirinkdavo juos iš patiektųjų patikimųjų žmonių, bet kiekvienas iš departamentų turi turėti bent vieną atstovą.

Vyriausybė priruošdavo įstatymų sumanymus, juos svarstydavo ir provizoriškai balsuodavo Valstybės Taryboje. Ji, apsvarsčius ir priėmus sumanymą, paskirdavo iš savo tarpo kalbėtojus (orateurs), kurie privalė jį ginti Įstat. Leidž. Rūme.

Įstatymo sumanymas iš Valstybės Tarybos eidavo į Tribunatą, čia jį nagrinėjo viešai, o paskui priimdavo ar atmesdavo, bet tatai neturėjo lemiamos reikšmės. Tribunatas paskirdavo iš savo tarpo tris kalbėtojus (orateurs), kurie ėjo ginti Tribunato nuomonės prieš Įst. Leid. Rūmą.

Dabar įstatymo sumanymas ėjo į Įst. Leidž. Rūmą. Įstatymo svarstymas, kaip sakydavo Sieyès, ėjo lyg teismo byla tarp vyriausybės (Valst. Tarybos) ir liaudies (Tribunato) atstovų. Ginčuose dalyvavo tik šitos šalys, o Įst. Leidž. Rūmas netarė nė žodžio, buvo nebylys, lyg teisėjas, ginčuose nedalyvaudamas, pasisakydavo vėliau, pats vienas, jis balsuodavo be ginčų savo tarpe; priimdavo ar atmesdavo įstatymo sumanymą, nedėdamas jokių pataisų.

Napoleonui Bonapartui priderėjo pilna valdžia. Jisai įsitaisęs, susistiprinęs, įstatymų leidimo srityje turėjo daryti tuos darbus, kuriuos senieji seimai buvo pradėję, tik nebaigė — tai pilietinio teisyno priruošimas.

VIII m. termidoro 24 d. (1800. VIII. 12) dekretu buvo paskirta Komisija pilietiniam teisynui prirengti, į ją įėjo: Portalis, Tronchet, Prèameneu ir Malleville. Jai buvo perduoti visi senieji sumanymai ir prisakyta trumpiausiu laiku paruošti naują. Buvo tai seni, prityrę teisininkai, daug ko matę revoliucijos laiku, prisirišę prie senovės ir moką ją ginti. Tam darbui atlikti buvo duota keturi mėnesiai laiko.

Ir tikrai paskirtu laiku sumanymas buvo paruoštas, išsiuntinėtas kasacijos ir apellacijos tribunolams, o tie padarė savo pastabų.

Redakcijos komisija, gavus visą medžiagą, persvarsčius, šį tą pertvarkius, patiekė IX metų mesidoro 18 d. (1801.VI.17.) Valstybės Tarybai.

Napoleonas, pradėjęs įstatymų tvarkymo darbą, akylai jį sekė, jis dažnai prisimindavo apie teisyno redakcijos likimą, tar-

davosi su nariais, ragindavo senąjį Portalis'ą, jog reikia skubinti, nes visi laukia to darbo.

Valstybės Taryboj svarstant šį sumanymą aktingai dalyvavo ir pirmininkavo Napoleonas Bonapartas ne tik dėl to, kad jam priderėjo pirmoji vieta, bet ir dėl to, kad jam rūpėjo įstatymų sutvarkymas, nes suprato jo naudą valstybei, be to, jisai norėjo įrodyti, kad jis nusimanąs ne tik karo reikaluose, bet ir įstatymuose. Jisai ne tik pirmininkavo posėdžiuose, bet ir dalyvavo ginčuose, darė savo pastabų, ne vieną dalyvį palenkdavo į savo pusę.

Čionai, be abejo, svėrė ne tik jo argumentai, bet ir jo įtaka, valdžia, nevisi ir nevisur turėjo drąsos būti kitokios nuomonės, negu pirmasis konsulas. Gal būti, neviename atsitikime, ypač pačioj pradžioj, jisai turėjo pasinaudoti savo autoritetu, nes dar revoliucinės aistros nebuvo nutilusios, reikėjo prispirti galutinai nusistatyti į vieną ar į kitą pusę, taigi kaikur pavartoti ir prievartos. Ir jis pasiryžo tat padaryti, kad įvykdytų šitą sumanytąjį įstatymų sutvarkymo darbą.

Įstatymo sumanymas, priruoštas ir peržiūrėtas, pateko Tribunatui ir Įst. Leidž. Rūmui. Pačioj pradžioj pasirodė jie opozicijoj, jie atmetė pirmuosius tris pirmosios knygos titulus, turinčius politinį pobūdį, tai Napoleonas X metų nivozo 13 d. (1802. I. 3.) sustabdė projekto svarstymą, tuo tarpu pasirūpino pakeisti neklaužadas ir jam atkaklius tribunato narius ir po 8 mėn., X fruktidoro 23 d. (1802. IX. 9), ėmė vėl svarstyti teisyno sumanymą; dabar visas darbas ėjo ramiai. Jisai paprastai praeidavo toj redakcijoj, kurią yra įstatymas gavęs Valstybės Taryboje, jis buvo priimtas ir paskelbtas 1804 m.

2.

Teisyno autoriai.

Komisijos nariai.

Kaip minėta, VIII m. 24 termidoro (1800.VIII.13) Bonaparte, kaipo pirmasis konsulas, paskyrė komisiją iš keturių narių, kuriai pavedė redaguoti teisyno projektą. Nariais buvo paskirti:

Tronchet — kasacijos tribunolo pirmininkas,

Bigot du Préameneu — vyriausybės komisaras prie to paties tribunolo,

Portalis — vyriausybės komisaras prie Tribunal des prises,

Malleville — teisėjas prie kassacijos tribunolo.

Tų keturių Komisijos dalyvių ne visų reikšmė vienoda. Svarbiausiais Teisyno autoriais laikomi Portalis ir Tronchet. Portalis buvo komisijos filosofu, tai jisai įkvėpė pamatines Pilietinio Teisyno mintis, jisai buvo išrinktas prirengti „priruošiamąjį pranešimą“ (Discours préliminaires); jo pranešimai gali būti laikomi geriausiais iš visų. Gal būti, jisai kiek ir perdėdavo begirdamas save. Kaipo filosofas, be abejo, tai nebuvo originalus protas, šitoj srityj jis nėra peržengęs vidutinio aukščio, ir jo stilius, kupinas savo gadynės frazeologijos, greitai paseno. Bet tai nebuvo tik juristas, tai buvo apšviestas protas, dvasia plati, didelių idėjų, saikumo, ir jisai visame nuvokė, kas ir kaip galima daryti. Jisai sutartinai su Mallevilliu gynė romėnų idėjas, bet nežiūrint pastangų, vis dėlto kartais negalėjo pravesti savo tikslo, kad jis pilnai triumfuotų prieš įprotynų tradicijas, kurias gynė Tronchet ir Bigot du Préameneu.

Tronchet buvo kitos rūšies žmogus. Jisai, gimęs 1726 m., buvo dvidešimčiu metų senesnis, negu Portalis, savo galvojimu buvo tai grynas juristas, seniau advokatas prie Paryžiaus parlamento, pripratęs prie bylų vedimo. Jisai buvo taip pat vienas iš Liudviko XVI gynėjų. Šios Komisijos darbuose jo įtaka buvo ne menkesnė, negu Portalis'o. Pirmasis konsulas sakydavo apie jį, kad jisai buvęs diskusijų siela Valstybės Taryboje.

Be jų ir greta jų reikia paminėti dar tokie vardai: Cambacérès, kuris padarė sau specialybę gaminti teisynų projektus Konvento ir Direktorijos laikais ir tiktai antrojo konsulo vieta neleido jam tiesioginai dalyvauti redakcijos Komisijoj; valstybės tarėjas Treilhard, kuris daug dalyvavo diskusijose, ir pagaliau pats Bonaparte, kurio asmens dalyvumas reikia skyrium išžiūrėti.

Komisija rinkdavosi pas pirmininką Tronchet: ji pasidalino tarp savęs medžiagą, kiekvienas iš narių turėjo suredaguoti kokią dalį; per keturis mėnesius šis projektas buvo baigtas. Tai šitas projektas vadinamas VIII metų projektu. Jis buvo išspausdintas.

Šį projektą gavo kasacijos ir apeliacijos tribunolai, kurie išžiūrėję pristatė savo pastabų; ypač labai naudingos buvo kasaci-

jos tribunolo pastabos. Tribunolai negaišdami buvo jas atsiuntę, nes žinojo, kad Bonaparte norėjo greitai varyti darbą, ir jie taip skubinos, norėdami jam įtikti, jog jau debatai dėl Teisyno galėjo prasidėti tais pačiais metais prieš įstat. ruošiamus ir leidžiamus organus.

Cambacérès (1753—1824).

Jean-Jacques Régis de Cambacérès gimė 1753 m. Montpellier, mokėsi teisės mokslų, paskui advokatavo, pagaliau po kai kurių kitų darbų administracijos srityje perėjo į teisėjus. Ištikus revoliucijai pasirodė palankus jos idėjoms, kaip, berods, tat parodė ir daugumas teisėjų. 1792 m. pateko į Konventą atstovu. Teisiant Liudviką XVI reikiant nustatyti jam bausmę, Cambacérès iš pradžių buvo prieš mirties bausmę, bet Konvento dauguma pasisakė už ją, tai Cambacérès tuoj sutiko, bet visą laiką negalėjo nurimti patekęs tarp karalžudžių.

Konvente keitėsi politiniai jo nusistatymai: iš pradžių jis buvo žirondinių šalininkų, o paskui perėjo į laimėjusių kalniečių (montanjarų) radikalų ir centralistų pusę; šiaip jis bijojo partijų susidūrimų, jos bekariaudamos kits kitą naikins, tai geriau būti nuošaliai tų kovų, dėl to tai iki 9 termidoro perversmo jis vengė pasisakyti politikos klausimais, o užsiimdavo įstatymų leidimo dalykais, ir čia jis pasirodė labai gausingas savo darbais.

Nuo pat pradžių, nuo susikūrimo, jis pateko į įstatymų leidžiamąjį komitetą, išbuvo jame iki pat jo galui, būdamas tai pirmininku, tai pranešėju kartais svarbiausiųjų įstatymų sumanymui ir dažnai kaipo pranešėjas turėjo vyraujančios įtakos įstatymo sumanymo likimui. Jis priderėjo prie įvairių komitetų (saugumo, karo, finansų, svetimų reikalų, gelbėjimo ir t. t.). Jis pats tuo nesirūpino, kad patektų, bet patekęs traukė iš to didžiausios naudos, nebūdamas kovose jis laimėdavo. Atsidavęs įstatymų leidžiamiems darbams, pirmiau mažiau kišdavosi į politikos reikalus, bet dabar nesibijojo prasitarti ir šiuo reikalu, labai dažnai debatuose jisai turėjo sprendžiamos reikšmės.

Po 9 termidoro perversmo politinė Cambacérès'o reikšmė buvo labai didelė, bet daug didesnė įstatymų leidime, ypač gaminant darbus pilietiniam teisynui paruošti.

Seimas vienas po kito buvo žadėję ar paruošę medžiagos vieningam visos Prancūzijos teisynui išleisti, teko atlikti tas tvarkymo darbas Konventui, o Konvente daugiausia čia pasidarbavo Cambacérès, jam pridera amžinoji garbė. Jisai yra pagaminęs tris Pil. Teis. sumanymus, jie turi jo vardą, du jis pats patiekė, bet tuomet nė vienas nevirto įstatymu.

1798 metais Cambacérès vėl privatus asmuo, gyvena Paryžiuje, advokatauja.

Čionai jam viengungiui pasisiūlė viena jo klijentė už jo ištekėti tam tikromis sąlygomis. Vieną dieną ateina ji į jo kabinetą ir sako, jog jis jai laimėjęs devynias bylas, o dar turint dvidešimt tris; ji bijosi, kad priešai jo nepergalėtų, tai siūlosi už jo ištekėti, pavesti jam visą savo, berods, nemažą turtą, bet tam tikra sąlyga, kad jisai netrukdys ir toliau jai bylinėtis, pats vienas nenusileis užvestose bylose. Cambacérès vargais negalais atsikratė nuo mėgėjos bylinėtis ir siūlymosi ištekėti.

Neilgam jis buvo toli nuo politikos, tais pačiais 1798 m. jisai teisingumo ministeris. Jisai bene nebuvo prisidėjęs kiek rimčiau prie 18 brumerio perversmo, bet rado, jog silpna direktorija buvo to verta. Susitvarkius vyriausybei, Napoleonas, tapęs pirmuoju konsulu, paskyrė Cambacérès'ą antruoju, o trečiuoju Lebrun'ą, nes aname aukštai vertino erudiciją ir teisių prityrimą.

Čionai jisai rūpindavosi įstatymų leidimo darbais, ką jau buvo daręs Konvente, ir teismų prižiūrėjimu: žiūrėjo teisėjų skyrimo, teismų veikimo, teismų santvarkos ir t. t., teisingumo ministeris šitoj srityj nieko nedarė be jo žinios. Taigi ,anot Bonaparto, Cambacérès buvo teisingumo ranka, o jis pats — kardas.

Didelis pilietinių įstatymų vienodinimo darbas, nutartas revoliucinių seimų, paruoštas Konvento dėl Cambacérès'o darbų, atliktas ir užbaigtas konsulato laikais, ir visame vis matyti Cambacérès'o ranka.

Praėjo amžius su viršum, Prancūzija yra dažnai keitusi konstituciją, bet išlaikė pilietinį konsulato teisyną. Atmainos dorovėje, idėjose, ūkio gyvenime, kurių negalima buvo numatyti 1804 m., reikalavo įstatymų pakeitimo ir perdirbimo. Bet daugumas tų esminių pakeitimų, pav., palytinčių pavainikių, moterų būklę ir t. t. ėjo tąja kryptim, kurią buvo rodęs Cambacérès, berods, dar demokratijos ir lygybės laikais revoliucijos gadynėje.

Napoleonas tapo imperatorium, bet Cambecérès kaip buvo, taip ir liko ištikimu jo žmogum. Jis tvarkė jo šeimos reikalus, rūpinos jo persiskyrimu, naujomis vedybomis; apdovanotas ordinais, titulais, turtais; kaipo did. kancleris, jis kartais valdė visą Prancūziją nėsant Napoleono, pav., per jo žygį į Rusiją.

Einant kitiems įstatymų ruošimo darbams Cambacérès jiems vadovavo, pav., baudžiamieji statutai; gal būti, jo įtaka šitiems įstatymams buvo mažesnė, negu ruošiant pilietinį teisyną.

1814 m. atėjus sunkiai Prancūzijai valandai, sąjungininkams pergalėjus Napoleoną, Cambacérès apleido Paryžių, tikėjosi, jog sostas bus išgelbėtas bent Napoleono sūnui, bet apsivylė; įvykus pirmajai restauracijai, jis sutiko su įvykusiu faktu, pareiškė ištikimybę esamai vyriausybei, sutiko su visišku Napoleono atstatymu, o tuo tarpu jis nuošaliai ir pasitraukęs gyveno nedalyvaudamas politikoj.

Napoleonas grįžęs nuo Elbos pakvietė užimti savo senąją vietą, Cambacérès sutiko, bet dirbti teteko trumpą laiką, užėjo antroji restauracija, Cambacérès pateko į jos nemalonę, bet pamaži dovanojo, ir jam mirus 1824 m. III. 8 vyriausybė padarė beveik oficialias laidotuves.[1]

III.

Napoleonas ir teisynas.

1.

Ginčai dėl Napoleono vaidmens.

Ar Napoleonas nusvėrė ir kiek, kaipo įstatymų leidėjas, dėl šito yra ginčų teisės istorijos raštijoj. Vieni aukština jį, kiti tvirtina, kad apskritai nieko nenuveikęs. *Esmein'as* randa, kad jo dalyvumas nebuvo didelis. „Napoleonas dažnai, sako jisai, pirmininkaudavo Valstybės Tarybos posėdžiuose, kur nagrinėjo straipsnius, ir jisai, nors mažai nusimanąs kaipo juristas, ne sykį įsikišdavo į ginčus su savo ūpo išsišokimais ar pastabomis, kurias nurodydavo jam sveikas jo protas. Bet nuo čia iki legendai, kuri mato jame žymų Pilietinio teisyno darbo bendradarbį, yra dar toli. Pilietinis teisynas yra tautos darbas, o ne atskirų asmenų; jisai turi savyje tą, ką yra pagaminus senoji teisė, o revoliucija yra tik ją suvedus prie paprasto masto".

---

[1] *Lyon-Caen* pranešimas metiniame posėdyje „Academie des sciences morales et politiques" 1926 m. („Temps" 1926. XII. 12).

Napoleono asmens vaidmeniui nušviesti reikia susipažinti su Valstybės Tarybos darbais ir jos protokolais, o šita medžiaga nedaug teduodant.

Valstybės Tarybos posėdžių protokolai buvo vedami ir spausdinami, pasiūlius Nepoleonui. Teisybė, jis pavedė atlikti savo kalbų ir pareiškimų redakciją antrajam konsului, mokytam ir garsiam teisininkui Cambacérès'ui, kuris tikrai peržiūrinėjo protokolus, ir kas netiko spausdinimui — išmesdavo. Taigi protokoluose užrašyti Napoleono žodžiai ne autentiškoj redakcijoj, o jau išlyginti ir išdalinti. Tačiau tat lieka visai vieninteliu šaltiniu. Šio to dar duoda dalyvių vėliau paskelbtoji medžiaga.

Kiti netaip mažai vertina Napoleono vaidmenį. *Planiol* randa ir nuopelnų. Pirmasis konsulas buvo vos 32 metų amžiaus; jisai buvo visų jauniausias iš visų bendradarbių; be to, jis buvo kariškis, o ne juristas; bet ir čia jis norėjo būti žinovu, kaip ir visur. Jis liepė duoti jam knygų, kurias jis skubiai perbėgo; Tronchet ir kiti jam padėjo ir lygino jo kalbas. Jo rolė kaipo juristo buvo, žinoma, visai menka, bet surasdavo savy didelių gabumų vesti debatus, su mokėjimu sklandžiai vesti galėjo nemaža padaryti. Jisai mokėjo vienu žodžiu nutraukti diskusijas, kurios užsitraukdavo ar virsdavo tamsiomis. Jo juokai būdavo dažnai gyvi, vis kariški; oficialiai protokolai praleido visus kalbos išsišokimus, duoda jam stilių bevarsį, beveik akademinį.

Dar kiti tyrinėtojai randa, jog Napoleonas žymiai dalyvavęs ir daug padaręs, kad gerai nusivokęs ginčijamuose dalykuose. Toliau nustatinėdami jo santykį su Didž. Revoliucija, vieni randa, jog jo vardu išleistasis teisynas — esąs reakcijos, naujai įsigalėjusios buržuazijos padaras, jai tarnaująs, kiti, kaip *Sevin'as,* jog tai buvęs tikriausias revoliucijos padaras, tolesnis jos tęsinys.

Taigi reikėtų apsistoti ties šiuo klausimu, kiek svėrė Napoleonas galutinai sprendžiant Pil. Teisyno reikalą.

Napoleonas nevisuomet dalyvavo Valstybės Taryboj ir nevisuomet pasisakydavo dėl pilietinės teisės. Tam svarstyti buvo paskirti 102 posėdžiu. Napoleonas dalyvavo ne visuose, iš viso tik 57. Nevisuomet įsikišdavo į ginčus, daugiausia jis yra pasisakęs dėl I knygos.

Napoleonas pats nebuvo tyrinėjęs teisės dalykų, nėra nagrinėjęs jos raštijos, o savo politiniu ir gyvenimo prityrimu ir gabumais, tiksliu abstraktiniu matematiko galvojimu sugebėjo greitai orientuotis painiose teisinėse formulose. Be abejo, negalėjo jisai pasireikšti teisės istorijos srity, nes tam reikėjo daryti tyrinėjimas, o tik ten, kur turėjo reikalo su dabartiniu gyvuoju gyvenimu, taigi dogmos srityje. Jisai greitai pramoko apsieiti su teisine medžiaga, ją įsisteminti, pažino teisinę terminologiją; jisai, kaip įgimtas matematikas, pasižymėjo pasakymų tikslumu, abstraktinę formą mokėjo įkonkretinti, iš atskirų atsitikimų mokėjo padaryti vieną bendrą išvadą.

Tam dalykui išaiškinti raštijoj yra keletas darbų, kurie smulkiai nagrinėjo Valstybės Tarybos protokolus ir tas dalis, kur debatuose dalyvavo pats Napoleonas, bet vis dėlto prieidavo prie įvairių išvadų. Čionai teks tik pasinaudoti jų darbų medžiaga[1].

Be to Napoleonas turėjo įtakos kaipo politikas, jisai, kaipo valstybės galva, galėjo duoti šią ar tą kryptį.

Bet dalis tyrinėjusių tą klausimą šituo atžvilgiu daro jam priekaištą, į įvertinimą įtraukia jo būdą, asmens ambiciją.

Į tat atsako Planiol'is: „Lai būna ir taip, bet ko negalėjo padaryti nei senoji monarkija, nei revoliucija, tą atliko vieno žmogaus ambicija. Bonapartas, tapęs pirmuoju konsulu ir visagalinčiu valstybės viešpačiu, sumanė duoti Prancūzijai tą pilietinį teisyną, kurį jai veltui buvo žadėję jau taip seniai, ir jis vienas sugebėjo tą padaryti"[2]. „Tai jo visagalinti valia, kuri pašalino visas kliūtis; tik dėl jo energijos, o net dėl jo ambicijos mes turime užbaigtą darbą, taip seniai lauktą, be jo, gal būti, iki šiol neturėtume. O ir jis pats laikė save įstatymų leidėju."

Šv. Elenoj jis rašė: „Mano garbė — tai ne keturios dešimtys laimėtų mūšių, nes Waterloo nušlavė tiek laimėjimų atminimą; bet kas neišnyks, kas amžinai gyvens — tai mano pilietiniai įstatymai".

Šitaip dalykams esant reikia panagrinėti, ką Napoleonas yra padaręs Valstybės Taryboj.

---

[1] *Jac E.* Bonaparte et le code civil. 1898.
Sevin. Etude sur les origines révolutionnaires des codes Napoleon. 2 leid. 1879. (Turėjau rusų vertimą pirmojo leidimo 1870).
Juškievič V. Napoleon Piervyi na poprišče graždanskavo prava. 1903.

[2] *Planiol* I, 75.

2.

Napoleonas valstybės tarybos debatuose.

Jo dalyvumas.

Napoleonas nesitenkino tuo, kaip tat darė Liudvikas XIV, jog klausėsi ginčų, bet pats gyvai dalyvavo juose; net jis pats juos reguliavo ir vedė. „Jis juos sukeldavo", sako vienas dalyvis Tibaudeau, „jis palaikė, vedė, gaivino. Jis kalbėjo be pasirengimo, be sunkenybių, be pretenzijų, laisvai, gyva paprasta kalba, atgydamas, kai to reikalavo turinys, nuomonių kova ir baigimo laipsnis, kurio pasiekė ginčai. Jis niekuomet nestovėjo žemiau ko nors iš savo tarybos; kartais jis galėjo lygintis su pačiais gabiausiais iš jų tuo lengvumu, su kuriuo jis sugaudavo klausimų esmę, dėl savo minčių teisingumo ir samprotavimų stiprumo. Dažnai jisai perviršydavo juos savo frazių sudarymu ir reiškinių originalumu."

Būtų menkas kabinėjimasis, jeigu duotume reikšmės kaikurioms teorijos klaidoms, pasakymų netikslumams, kurie kartais prasprukdavo ir jam. Juk Taryboj perdaug buvo tokių teisės žinovų, kurie kartais susipainiodavo savo smulkmenose, analizėse, skaldymuose. O jisai visuomet turėjo galvoje gyvą žmogų, jis įsivaizduodavo, ką anas darytų, kaip elgtųsi jisai, jeigu įvesti naują įstatymą. Kiekvieną normą jis konkretizuodavo, į formulas dėdavo faktus, iš gyvenimo paimtus. Ir jeigu Teisyno straipsniai taip lengvai duoda atsakymą į visus praktiškus gyvenimo klausimus, taip lengvai taikomi prie visų paprastų gyvenimo reikalų, tai čia bus daugiausia paties pirmojo konsulo nuopelnas, jo protas reikalavo aiškumo, tikslumo; jis vertė savo tarėjus daryti tą pat.

Napoleonas sakydavo apie save: „būdamas pirmuoju konsulu ašai valdau, tik ne kaipo kariškis, o kaipo pilietinis magistratas."

Niekur jis nėra to geriau ir pilniau parodęs, kaip garsiuose V. Tarybos posėdžiuose, kur buvo gaminamas teisynas. Niekur jis nebuvo taikęs pilniau ir tinkamiau savo mylimos taisyklės ir nerodęs pilna forma savo paslapties valstybei valdyti: „Mano politika yra tokia, kad valdyčiau žmones taip, kaip daugumas to nori".

Nereikia ieškoti įstatymų leidžiamojoj Bonaparto kūryboj perdaug painių koncepcijų ir labai aukštos filosofijos. Įstaty-

mų leidimo darbą jis išmoko taip pat, kaip pramoko karo darbų, — dirbdamas jį. Pirmininkaudamas valstybės Tarybai, jis elgėsi taip, kaip pirmą sykį vesdamas Italijos armiją: jis žinojo tikslą, turėjo priemones ir suprato, kaip su jomis ano pasiekti. Dabar reikia išžiūrėti tie klausimai, dėl kurių pasakė savo nuomonę Napoleonas, ir kurie kartais nusvėrė sprendžiant kokio straipsnio likimą.

Įstatymų skelbimas.

Laikas, nuo kurio pradeda veikti įstatymas, svarbu žinoti ir piliečiams ir vyriausybei.

Projekte buvo duota penkiolika dienų, be to, konstitucija yra davusi dešimtį dienų, taigi iš viso susidaro dvidešimt penkios dienos. Negalėjo tat patikti Napoleonui, kuris sugebėjo pravesti centralizaciją administracijoj, kurio biurokratinis aparatas veikė tiksliai ir greitai, todėl jis priešinos tokiam laiko gaišinimui, jis reikalavo, kad įstatymas imtų veikti nuo paskelbimo dienos.

Kilus klausimui, ar visoj šalyj vienu laiku įstatymas pradeda veikti, Napoleonas pasiūlė diferencinę sistemą — žiūrint šios vietos tolumo nuo centro. Tat ir buvo priimta Code Civil Įvado 1 str. 3 dalis.

Pilietybė. Jos įgijimas.

Kas yra prancūzas, kaip įgyjama prancūzo savybės, nustatoma įstatyme. Napoleonui atrodo, kad prancūzu būti yra didelė garbė ir privilegija.

Ginčas kilo dėl svetimšalių vaikų, gimusių Prancūzijoj: ar jie ir lieka svetimšaliai? Ar tik išaugę gali naturalizuotis? Ar jie iš karto pasidaro prancūzais ir tik suaugę gali pareikšti atsisakymą? Napoleonas stovėjo už antrą alternatyvą, nes skyrė daug reikšmės teritorijai ir jos žmonių dvasiai, tarp kurių tasai asmuo augo.

Bet Valstybės Taryba nepriėmė jo pasiūlymo, o priimtas buvo tam priešingas dėsnis. Vos 1893. VII. 22 teišėjo naujas įstatymas, artimas Napoleono minčiai (8 str.).

Pilietybės nustojimas.

Napoleonas nenorėjo, kad taip lengvai būtų nutraukiami ryšiai su savo piliečiais, brangus jam buvo žmonių skaičiaus di-

dėjimas. Jisai pripažįsta dvilypę pilietybę: taigi prancūzas, svetur naturalizavusis, gali grįžti į Prancūziją ir priimti palikimus, jam nesant atsiradusius.

Apie prancūzę, ištekančią už svetimšalio, buvo projekte pasakyta, jog ji, ištekėjimu įgijusi svetimą pilietybę, tapus našle, gali vėl virsti prancūze, jeigu grįš į Prancūziją ir pareikš, jog nori nuolatos ten gyventi. Tronchet siūlė pridėti, jog palikimo, atsiradusio prieš jos našlystę, ji negauna. Užtat pasiūlė įvesti išimtį toms prancūzėms, kurios buvo ištekėjusios už prancūzo, vėliau naturalizavusiojo svetur. Napoleonas palaikė šitą paskutinę nuomonę.

Greta su šituo kilo *emigrantų* klausimas, opus dar ir tuomet. Napoleonas buvo griežtas ir žiaurus prieš juos. Vaikai, gimę po to, kaip paskelbta pilietinė mirtis, nustoja buvę prancūzai, neturi ir pilietinių teisių. Jis bijojo jų grįžimo, nes grįžę pareikalautų atiduoti konfiskuotus dvarus, dabar atitekusius į įvairias rankas.

Kai dėl svetimšalių teisių, tai Steigiamasis Seimas sulygino juos su čiabuviais, bent paveldėjimo reikaluose.

Bet Europoj vyravo kitas nusistatymas: iš svetimšalių reikią atimti palikimo dalį. Taigi priderėjo ir čia įvesti dabar savitarpybės pradą. Tat siūlė ir Napoleonas.

Prieš emigrantus jis buvo nusistatęs, vadovavos tik politiniais sumetimais. Kaipo kariškis, jis matė juose priešus. Svarstant klausimus apie jų būklę, jis pasirodė griežtas, net žiaurus, nepripažino pilietinių teisių (str. 11), neleido jiems visai paveldėti (str. 726), įgyti ką nors dovanomis ar legatu. O VIII metų projektas buvo daug liberališkesnis. Dėl šito jisai turėjo susidūrimų su Tribunatu ir Įst. leidž. Rūmu, bet jis vistiek sugebėjo pravesti savo šitą politinį reikalavimą.

Karių asmens būklė.

Napoleonas formulavo savo dėsnį, ir jisai įsigalėjo visoj Europoj: „Karys niekuomet nėra užsienyje, kol yra po savo vėliava; kur vėliava, ten ir Prancūzija“.

Jis pravedė, kad nustatytų gana smulkiai *pilietinę karių būklę* (str. 93—98), nors jam ne vieta Pilietiniam Teisyne ir tiktų geriau įstatymui apie armijos administraciją. Bet jis buvo

pastebėjęs savo karo žygiuose esamųjų įstatymų spragas ir pasinaudojo proga joms užpildyti, nes jų nebuvo ankstybesniam projekte (VIII m. — 1800).

Domicilium.

Napoleonas reikalavo, kad gyvenamoji vieta, būtų skaitoma ta, kur kas turi bustinę, jeigu permainyta, tai tik po 3 mėnesių, kaip tat įvyko, nes reikia apginti kreditoriai nuo netikėto keitimo.

Dingimas.

Napoleonas nesitenkino forminėmis dingimo žymėmis; jo nuomone, nustatant tą aplinkybę, reikia duoti teismui daugiau laisvės. Be to, siūlė įdėti, kad dingusiojo turtas dar prieš paskelbiant būtų paimtas į globą. Juristai, kaip Tronchet, priešinos tam kišimuisi į privatinius reikalus. O Napoleonas įrodinėjo, kad tai reikia padaryti taip jų pačių, taip skolintojų naudai. Ir Valstybės Taryboje šitoji nuomonė paėmė viršų.

Ginčuose dėl dingusiojo turto likimo, dėl jo žmonos, įpėdinių teisių. Napoleonas pravesdavo tą mintį, jog reikia vadovautis žmonių interesais, gerbti nuosavybę, valdymą, nes ir piliečių laisvė pareinanti nuo nuosavybės saugojimo. Valstybė neprivalo jos varžyti, o tegali kištis tik jai apginti.

Vėliau, svarstant nusavinimo klausimą, jis leisdavo įsikišimą tik svarbiais atsitikimais, leidžiama vyriausybės nutarimu, ginčus turi spręsti teismas (1809 m.).

Daiktinės teisės.

Iš daiktinių teisių Napoleonas labiau apsistojo ties amžinąja nuoma ir ipoteka.

Revoliucijoj ėjo kova prieš viduramžių padarą — amžinąją paveldėjamąją nuomą, nes ji įvairiais vardais buvo pagrindusi asmenų nelaisvę, baudžiavos santykius. Vienas iš teisyno autorių, Malleville, randa, kad ji gali būti palikta ar net įvesta ir ten, kur yra panaikinta. Napoleonas puola ją, rasdamas, kad iš jos valstybei naudos nebus; ūkio atžvilgiu ji esant nenaudinga, jau daug geresnė esant laikinoji nuoma, nors šiaip jis stovįs už pilną nuosavybę.

Kalbėdamas apie ipotekas jisai domisi teisėtomis žmonos ir vaikų ipotekomis.

Dermės.

Prievolės ir dermės teisė mažiau domino Napoleoną, o šiaip iš tos srities jam daugiau rūpėjo kredito palaikymas. Buržuazijos jėga pakilo, o teisinės formos atsiliko, kapitalo nuosavybė neapginta, tai reikėjo rūpintis kapitalo gynimu. Ir Napoleonas ginčuose ar dėl palikėjo skolų, ar pirkimo-pardavimo dermę naikinant dėl žalos pardavėjui, reikalauja atsižiūrėti ir į pirkėją.

Palūkanos.

Atsiradusi Anglijoj ir pradėjusi plėstis Europoj nuomonė sakė, jog nereikia varžyti apyvartos ir verslo; palūkanas nustatysiąs pats gyvenimas. Bet Napoleonas rado vis dėlto galimu nustatyti teisėtąsias palūkanas. Jis siūlė leisti imti privatiesiems 5%, pirkliams — 7%. Vėliau tat pateko į palūkanų įstatymą, išleistą 1807. IX. 3.

Šeimos teisė.

Šeimos teisė revoliucijos laiku daugiausia yra pergyvenusi atmainų, ir daugiausia po to ji buvo laužoma.

Pirmojoj pradžioj šeima buvo pripažinta savarankiška, atleista nuo daugelio valstybės ir bažnyčios varžymų, tėvo ir vyro valia sumažinta, kiek toliau ėjo atmainos demokratijos, Konvento laikais, kai norėjo palaiminti žmoniją, panaikinus visa, kas žmogų varžo, tarp jų ir šeimą. Vyro ir žmonos, tėvų ir vaikų ryšiai pasidarė palaidi, teisėtieji ir pavainikiai vaikai buvo lygūs. Konventą nuvertus, vėl grįžo prie senųjų revoliucijos pradžios pažiūrų su kaikuriomis atmainomis, o kaikur net grįžo prie priešrevoliucinių pradų.

Šitoj teisyno daly keletą dalykų yra įnešęs Napoleonas, gal būti, kad tat buvo paimta iš jo tėvynės Korsikos.

Susijungiančiųjų subrendimas.

Teisyno sumanyme buvo nustatyta, jog vyrai gali vesti turėdami 15 metų amžiaus, o tekėti galima turint 13 m.

Napoleonas rado, jog tai būtų perjaunas amžius. Jis nurodė, jog visuose kituose gyvenimo atsitikimuose, pav., iš liū-

dininkų reikalaujama didesnio subrendimo, taigi ir čia reikia pakelti amžius. Be to, norint gauti naują stiprią ir sveiką padermę, reikia, kad ir tėvai būtų labiau subrendę.

Ir tikrai susituokiančiųjų amžius pakilo.

Napoleono iniciatyva pakeisti kiti mažesni jungtuvių klausimai — dėl kurčnebylių, tėvų sutikimo ir t. t.

Pripažindamas reikalą susitarti su bažnyčia, Napoleonas teisinę jungtuvių pusę pavedė valdininkams spręsti, o kunigams paliko — grynai tikybinę.

Jį domino ir jungtuvių naikinimo klausimas, įsikišdavo į jo smulkmenas, kad vėliau tūli darė išvadas, jog jis jau tuomet galvojo apie persiskyrimą su savo žmona.

Žiūrint savitarpio vyro ir žmonos santykių, Napoleonas stovi už vyro viršenybę, palaiko jo autoritetą.

Persiskyrimas.

1792 m. įvestas persiskyrimas prisidėjo prie šeimos išardymo, dėl to visuomenėje prasideda reakcija prieš tat: ieškoma kelių persiskyrimui apsunkinti. Napoleonas pripažįsta, kad tai yra būtinai reikalinga, bet persiskyrimas negali būti lengvai daromas, be to, visa tat turi apsieiti be viešo skandalo, neišeiti iš slapto šeimos gyvenimo, jisai leistų skirtis susitarus.

Teisėtieji vaikai.

Napoleonas šituo klausimu žiūrėjo ne tėvo, ne įpėdinių interesų, o vaikų reikalų, nes rūpėjo valstybė, jos gyventojų skaičius, jų dvasios ir kūno stiprumas, tik šeimoj išaugę vaikai gali būti tokie. Dėl to pavainikių vaikų būklė pablogėjo, jie dabar, kaip ir prieš revoliuciją, negali ieškoti tėvo (la recherche de la paternité est interdite), Napoleonas nepadarė nuolaidų, bet jis palaikė *įsūnijimą,* kuriuo įsūniai pakeistų tikrus vaikus — ne tik turto, bet ir asmens santykiuose. Jis ėjo toliau už kitus, net vėliau jį įtarinėjo, jog tuo keliu jis norįs pasigaminti sau įpėdinių. Vis dėlto šis tas liko iš jo pasiūlymų.

Pagaliau jis pravedė į Teisyną *įsūnijimą ir persiskyrimą abiem susitarus.* Tat darė politikos sumetimais. Neturėdamas vaikų iš jungtuvių su Jozefina Beauharnais, o jau galvodamas įkurti dinastiją, jis įdėjo atsargai į įstatymus dvigubą priemonę

įpėdiniui gauti: ar kitomis jungtuvėmis ar įsūnijimu. Persiskyręs, vedęs Mare-Luizę ir sulaukęs iš jos Romos karaliaus, atsipalaidavo nuo pirmos priemonės. Bene jis pats neleido paskelbti tos protokolo vietos apie įsūnijimą, kad niekad nesužinotų apie jo idėjas, kurias jis paleido.

Tėvai ir vaikai.

Revoliucijos laiku Konvento (demokratijos) gadynėje tėvo valia buvo ribota, o paskui ir visai panaikinta.

Dabar, Konventą nuvertus, turėjo įvykti atmainų įstatymuose. Napoleonas buvo tos nuomonės, jog tėvo autoritetas turi grįžti į šeimą, nes tat daroma vaikų naudai. Iš to išeina ir tėvui uždedamosios pareigos — rūpintis jais, maitinti, auginti, auklėti juos, užtat ir vaikai turi padėti tėvams.

Paveldėjimas.

Nuo paveldėjimo sistemos pareina socialinė valstybės sąranga. Revoliucija panaikino majoratus ir artimus joms įtaisymus, kaipo naudingus aristokratijai, taip pat panaikinta testamentai, tuo būdu norėta susmulkinti nuosavybę, padauginti įpėdinių savininkų skaičius.

Napoleonas būtų prieš senųjų majoratų grįžimą, prieš senąją aristokratiją, norėtų palikti vidutinį turtą, bet vėliau, tapęs imperatorium, jis įvedė majoratus, savo ištikimuosius jais apdovanojo, bet tai buvo naujoji aristokratija.

Tėvas gali rašyti testamentus, bet reikia palikti tėviškę, kaipo šeimos centrą, todėl buvo siūlęs palikti vieną neliestinąją dalį, o dėl kitų dalių gali rašyti testamentus. Bet nepavyko jam nustatyti turto didumo, nuo kurio pradedant būtų draudžiama skaldyti.

Su tuo surišta teisė skirti savo įpėdiniams įpėdinius (substitutio), neleisti perdaug susmulkinti palikimo. Napoleonas reikalavo leisti tat daryti bent pirmame laipsnyje. Šita ir buvo priimta 1048 str.

Išvados.

Išžiūrėjus Napoleono vaidmenį Valstybės Taryboj kaipo pirmininko ir dalyvio svarstymuose, tenka prieiti prie išvados, jog jis yra įdėjęs nemaža darbo į pilietinių įstatymų gaminimą ir yra pagrindo rišti prie jų jo vardą.

3.

Teisyno vardas: Code civil ar Code Napoleon?

Officialiuose raštuose.

Pilietiniai įstatymai, kiek jie buvo apsvarstyti, išlyginti ir priruošti, tai ir buvo skelbiami dalimis: pradėjo juos skelbti 1803 m. (XI. ventoso 14 d.), baigė 1804 m. (XII ventoso 24 d.); išėjo tuo būdu 36 įstatymai.

Vėliau 1804. III 13 (XII m. ventoso 30 d.) įstatymas nutarė, kad praėjusių ir šių metų įstatymų rinkinys bus sudėtas į vieną ir pavadintas „Code civil de Français" (Pilietinis prancūzų teisynas).

Greitai po to Napoleonas tapo imperatorium, tai atitinkamai priėmus įstatymams leisti organams, įstatymu 1807. IX. 3 antras Teisyno leidimas pavadintas *Code Napoleon.*

Chabot teisino šį pakeitimą šitokiais žodžiais.

„Romėnų įstatymų kompilacija, padaryta esant tokiam viešpačiui, kuris galvojo per savo ministerius, kuris pergalėdavo per savo generolus, ir kuris visai nedalyvavo darbe, kurį buvo prisakęs atlikti, neprivalėtų turėti jo vardo. Vis dėlto tik šitas rinkinys teišgelbėjo Justinianą nuo užmiršimo. O visai kitaip, vyrai, buvo pas mus. Tai pats imperatorius savo triumfuojančiomis rankomis sukūrė pagrindus mūsų pilietiniams įstatymams. Jį buvo galima nuolatos matyti dalyvaujant Tarybos diskusijose, kartu nušviečiant ir vedant ją savo idėjų gilumu ir minties stiprumu, tenai nuolatos plėtojant žinias, kurios nustebino tobuliausius teisės žinovus ir nustatant tuos didžiuosius pradus, plačiai pagautus genijaus-kūrėjo, kuriam niekas nebuvo svetimas. Juk mūsų Teisynas yra tikrai *Napoleono teisynas.*"

Pašalaičiai, kaip šveicaras prof. Gönner, kuris apie tat rašė po dvejų metų, stebėjos dėl šitokios kalbos ir taip ją įvertino:

„Kiekvienas matė šitame tik pataikavimą, kurį paprastai rodoma viešpačių ir galiūnų garbei. Bet niekas iš prancūzų kalbėtojų nebuvo taip toli nuo pataikavimo, kaip Chabot minėtuose žodžiuose".

Atsirado tuoj pat ir protestų prieš tokį vardą.

Kartais Napoleono neapykantą perkeldavo į šį teisės kūrinį. Pav., žymus teisininkas Accolas šitaip kalba apie Napoleoną.

„Gimęs saloj, kuri dėl savo padėties turi pasilikti už dabartinio gyvenimo, senovės užkariautojų rasės ir Cezarių šeimos politikos gėnijus, nežabotas žmonijos niekintojas, neturįs kito kulto, kaip tik savo vieno, neturįs kito rūpesčio, kaip savo viešpatavimo, Bonaparte nesugebėjo pakilti iki menkiausios doros idėjos aukštumos; religija, mokslas, dorovė, viskas jo rankose virsdavo jo baisaus asmens įrankiu...

...„Įstatymų leidime nebuvo tokios ribotos dvasios, kaip jo...

„Bonaparte pasirodė su savo nesirūpinimu bent kokia filosofija, su savo nepažinimu bent jokio ekonominio mokslo, su savo nepataisomu negabumu teisės srityje.

„Vargšas Tronchet! Mokytojo paskaitos net nesugebėjo nudažyti visiškos mokinio gabumų stokos...“

Žuvus Napoleonui, būsimas gen. prokur. Dupin'as, galingas Vyriausiajam Teisme 1814 m. pasakė: „Napoleonas nebeviešpatauja, bet visi jo įstatymai mums lieka, ir jie tai padarė tautai nelaimę.“

Ir tikrai politinė nuotaika atsiliepia į Teisyno arba bent į jo vardo likimą.

1814 m. konstitucijoj (68 str.) ir 1816. VII. 17 įstatymu, kada buvo paskelbtas trečias Pil. Teisyno leidimas, jis gavo pirmykštį vardą — Code Civil, Napoleono vardas iš jo buvo išbrauktas. Jisai taip pat tuo vardu minimas 1830 m. konstitucijoj. Ir visai nebuvo galima priminti Napoleono vardo, jis turįs būti laikomas uzurpatorium, despotu, galima buvo įrodinėti, kad Napoleono vardas netinka duoti teisynui. Strassburgo univ. prof. Thiéret 1847 m. rašo savo straipsnyje viename teisės žurnale: „Be abejo, Napoleono genijaus aukštybė, kurios niekas neužginčys, o taip pat pamokos, kurias pasirūpino, kad jas duotų jam Tronchet, jam leisdavo kartais lyg lekiant pagauti mintis teisingas ir šviesias, bet šito neužtenka, kad būtų teisės žinovas; ir jeigu sakydavo apie jį „šitas žmogus tai pati įsikūnijusi įstatymdavystė“, bijau, kad tai nebūtų vienas iš tų gausingų pataikavimo aktų, kurie jį apsvaigino ir kurie, stumdami jį prie despotizmo, paruošė jam pražūtį...“

Bet greitai įvyko atmainų, įvyko revoliucija (1848 m.), respublikos priešakyje atsirado Napoleonas, ano brolėnas (1848. XII. 18). Ir tasai pats Thiéret tame pačiame žurnale rašo

1849 m., kur puola akląją reakcijos dvasią, kuri, negalėdama eiti iki Teisyno panaikinimo, bent tenkinas atėmus Napoleono vardą. „Šiandien, rašo jisai, kai laikas pažengė pirmyn (o 1848. XII. 18 rinkimai padarė žingsnį dar greitesnį), nunešdamas su savim aistras ir prietarus... kad didysis Napoleono vardas jau dabar pridera istorijai... kad jo brolėnas ką tik atsirado respublikos priešakyje.... nesulaikys Prancūzijos atsiminti, kad tai Napoleonas jai suteikė teisyną... Teisyno antraštėje įrašyti to vardą, kuris yra gražiausias garbės titulas, kuris prisidėjo darbu prie jo redagavimo ir taip aktingai, nesigailėdamas savęs Valstybės Tarybos darbuose, kaip jisai tat darydavo mūšio lauke, o tai tebūtų pritaikinti didžioji maksima „suum cuique tribuere“ („atiduoti kiekvienam savo“).

Ir tikrai respublikos prezidentas 1852. III. 27 savo dekretu, (kurį padarė teisėtu 1852. III. 29 konstitucijos str. 58), eidamas Thiéret pasiūlymu, davė vėl *Napoleono* teisyno vardą (Code Napoleon), „kad atitiktų istorinę teisybę“.

1870 m. vėl įvyksta politinių atmainų, dėl karo su vokiečiais Napoleono III sostas nusilpnėjo, netrukus visai subyrėjo, respublikinių obalsis ėjo stipryn, tai pati vyriausybė ėmė vartoti „Code civil“, bet įstatymo keliu to neįvedė. 1872 m. V. 18 Steig. Seime iškeltas buvo tas klausimas, kad ir officialiai duotų tą vardą (Code Civil). Iškėlė jį Salneuve. Jisai savo kalboj nurodė, jog per tą laiką (per 65 m.) įvyko daug atmainų, išleista daug naujų įstatymų, tai reikėtų dabar išleisti naują, ketvirtą leidimą (trečias buvo — 1816 m.), jisai apima įvairius plačius dalykus, nėra vienalypis, jis suteiktas politikos sumetimais, neprivalo priklausyti politinių atmainų, nes tat vyksta Prancūzijoj periodiškai. O ir esmėje tat neteisinga, Napoleonas jame nedirbo, ko mažiau prisidėjo, yra tai kelių amžių padaras, amžiai rinko, derino, pagaliau sujungė.

Monarkija nebuvo visai palaidota, tik vienu balsu tepraėjo respublika, ano didžiojo Napoleono kultas ypač dabar, kai prancūzus sumušė ir nužemino, negalėjo pulti, o turėjo kilti, dėl to seimas nesvarstė šito pasiūlymo, nes praktikoj jau vartojo Code Civil vardą. Gal būti monarkistai atidėjo, nespyrė pakartoti, kas officialiai nepanaikinta, dėl to, kad tikėjosi, jog laikai pasikeis.

Mokslo raštijoj.

Ginčas dėl Teisyno vardo ėjo per visą XIX amž. Dažniausiai turėjo įtakos politinė aistra, šioks ar toks Napoleono politinių darbų įvertinimas. Imu čia vieną ryškų pavyzdį.

Vienas iš jo priešų XIX amž. pabaigoj Jac savo specialiame darbe tuo reikalu („Bonaparte et le code civil") įrodinėja, jog Napoleonas negali Teisyno savintis. Jis taip galvoja.

„Code Civil" yra darbas ne asmens, bet kolektyvo. Vienas žmogus negali savintis nei idėjos, nei medžiagos, nei apdirbimo.

Idėja sutvarkyti ir suvienodinti įstatymus atsirado ne Konsulato laikais, ir ne 1789 m., o daug anksčiau. Jau nuo Liudviko XI Prancūzijoj pradėjo rūpintis bendrais įstatymais — įprotynais (une seule coutume). Apie tat svajojo didieji teisininkai, seimai didieji ir mažieji, ir steigiamasis seimas, 1790. VIII. 20 nutaręs apie bendrąjį teisyną, buvo tik amžiaus balsų aidas, ir Liudvikas XVI be abejonės būtų tatai patenkinęs.

Medžiaga teisynui — nėra vieno žmogaus pagaminta. Jeigu įsižiūrėti smulkiau į Code Civil redaktorių darbą, tai pamatysime, kad jie daug paėmė iš Domat ir Pothier, kad dažnai atsižiūrėdavo į Bourjon, kad jie sunaudojo d'Aguesseau's ordonnansus, kad šitie tiesioginiai Code Civil šaltiniai paimti iš senovės įprotynų, ediktų ar ordonansų, romėnų, kanonų teisės ir teisininkų darbų. Einant Portalis'o žodžiais, „Teisynai susidaro laikui bėgant, o iš tikrųjų niekas jų nedaro".

Gal pilietinio teisyno *apdirbimas* pridera Pirmajam Konsului? Energijos jis daug neįdėjo. Tribunato opozicija nebuvo sisteminga, kaikur anas buvo teisus, o jis nemėgo niekur nė mažiausios opozicijos, pasipriešinimui pašalinti vartojo priemones, kurias vargu bus galima pateisinti.

Sako, kad Napoleonas nustatęs, kur reikia eiti naujais pagrindais, kur reikia laikytis senovės, kad jis atskyręs teisingą nuo neteisingo. Jis pats išėjęs karo mokslus mokykloj ir gyvenime; praeitis, filozofija, teisės mokslai buvę jam svetimi. Ir ne jis atstovaująs Revoliucijos dvasiai, o ir joje ne jis dirbęs.

Valstybės Taryboj Bonaparte dirbo, jis daug dirbo, vertė ir kitus prie darbo, sugebėjo tat padaryti, turėjo visašališkų gabumų, vis dėlto nebuvo pasiruošęs įstatymams leisti, o jo įsikišimas į šį ar kitą nuostatą nėra dar toks gilus ir žymus.

„Jo idėjos būtinai pravesti centralizaciją, nežiūrint priemonių, atsirado pirmiausia dėl jo reikalo patenkinti savo neribotą egoizmą; ir kaip sucentralizuoti, jeigu nepradėti vienodinti įstatymų? Įstatymų centralizacija — tai jo sistema, kaip ir visame kame. Įstatymo vieningumas turėjo virsti galingu įrankiu jo rankose valdyti kitiems, tat jis rodė primesdamas šitą teisyną pergalėtosioms tautoms.

Prancūzijoj buvo įsakymas nesigailėti pagyrimų teisynui, kuris įkūnijo šitą vienybę. 1808 m. spalių mėn. redaguodamas žinias seimui pranešti jisai norėjo, kad būtų tenai pasakyta, jog „Pilietinis, Bylojimo ir Prekybos teisynai pasirodė turėję geros kloties“. Pilietinį teisyną jis pavadino „Amžiaus teisynu“, o po kelių dienų, atidarydamas seimą, jisai pasakė savo kalboj, jog Europa pripažino teisynus ir kad tautos jau turėjo iš jų geriausių vaisių. Jisai pridavė reikšmės, kad jo asmens dalyvumas prie teisyno redagavimo būtų dažnai pakartojamas. „Jūsų statutai, sakė jisai Milane italų seimui 1806. VI, suteikia mano Italijos tautoms teisyno gerybes, *kurį redaguojant aš pats pirmininkavau*“.

Jisai tarė, kad jo prestižas priderėjo labiau nuo jo tariamųjų įstatymams leisti gabumų, kaip nuo tikrųjų jo laimėtų mūšių. „Juk aš valdau ne kaip generolas, sykį pasakė jisai Valstybės Taryboj, bet kad tauta tiki, jog aš turiu pilietinius gabumus, reikalingus vyriausybei. Jeigu ji nebūtų šitokios nuomonės, tai valdžia neišsilaikytų.“

Valdiškoji spauda su vergiškumu palaikydavo šitų nuomonę. Kiti net begirdami rasdavo jo dalyvumą ir ten, kur nieku nebuvo prisidėjęs, ir net pats jisai nebuvo užsiminęs.

Kas kita Pilietinis Teisynas. Jisai dalyvavo Valstybės Taryboje, jai svarstant, bet tenai jo darbuose daugiau nusvėrė ir daugiau nudirbo tokie teisininkai, kaip Tronchet, jo teisės mokytojas, Portalis, Cambacérès ir kiti, todėl ne jam vienam gali priderėti garbė.

Pačioj pradžioj Taryboj jis pats buvo kuklesnis, jis vadino save kardo ar finansų žmogum.

Ir būtų teisinga prancūzų tautos darbą vadinti „Pilietiniu *Prancūzų* Teisynu“.

Jeigu žiūrėti Teisyno nuopelnų, tai jisai negali pasigirti šeimos, nuosavybės, laisvės gynimu, Napoleonas kaip tik tą visą neigė.

Jeigu ką padarė jisai, tai tik davė „lemiantįjį impulsą kodifikacijai“, bet nedaugiau.

Esmein'as, teisės istorikas, kaip jau minėta, neaukštai stato Napoleono vaidmenį įstatymų leidimo darbe ir priešinąs jo politikai, atvirkščiai civilistas Planiol'is laiko teisyno išleidimą dideliu Napoleono nuopelnu.

Praktikoj.

Dabar praktikai rado tokį išėjimą, kad vartoja abu vardu: Code Civil ir Code Napoleon, bet ir atskiriama juos nuo kits kito. „Code Napoleon“ — tai pirmykštis teisynas, „Code Civil“ — dabartinis, kuris esąs nuo 1804 m. pasikeitęs. O nurodoma į didelį tokių atmainų skaičių. Pav. Riau ir Falcimaigue 1895 m. buvo apskaitę, jog nuo 1814 m. yra išėję 120 atskirų įstatymų, kurie šiaip ar taip yra pakeitę Code Civil.

IV.

Napoleono teisynas ir jo įvertinimas.

1.

Leidimai. Turinys. Kiti teisynai.

Leidimai.

Iš viso yra trys leidimai. Pirmas išėjo, kaip minėta, 1804 m.

Antras leidimas padarytas einant 1807. IX. 3 įstatymu. Atitinkant esamai imperijos tvarkai, kuri pasekė konsulatą, žodžius *Konsulas, Respublika, Tauta,* pakeitė kitais: Imperatorius, Imperija, Valstybė.

Padaryta dar ir kitų atmainų: panaikinta 2261 str. revoliucinis kalendoriaus skaitymai ir sujungta jis su 2260 str., prie 896 str. pridėjo leidimą įvesti majoratus.

1816 m. paskelbtas trečias oficialinis leidimas su mažais pakeitimais; pav., dabar vartojama žodžiai: karalius, karalystė ir t. t., o po to nebedaryta naujų leidimų.

Napoleono Teisyno sistema ir turinys.

Iš viso Teisyne yra 2281 straipsnis. Jis dalinasi į knygas (livres), knygos — į titulus (titres), titulai — į skyrius (chapitres)'

skyriai — į padalas (sections), padalos — į straipsnius ar artikulus (articles), o straipsniai į daleles (alinéas).

Pačioj pradžioj yra *Įvedamasis titulas* apie įstatymų skelbimą, veikimą ir taikymą (1—6 str.)

Pirmoji knyga.

Apie asmenis.

Antroji knyga.

Apie turtus ir įvairias nuosavybės atmainas.

Trečioji knyga.

Apie įvairius būdus nuosavybei įgyti.

IV *titulas.*	Apie	saistymus atsirandančius be sutarties	(1370—1386)
V „	„	dermę prieš jungtuves .	(1387—1581)
VI „	„	pardavimą . . .	(1582—1701)
VII „	„	mainą	(1702—1707)
VIII „	„	nuomą ir samdą . .	(1708—1831)
IX „	„	bendrovės dermę . .	(1832—1873)
X „	„	skolinimą . . .	(1874—1914)
XI „	„	depozitą ir sekvestrą . .	(1915—1963)
XII „	„	likimines dermes . .	(1964—1967)
XIII „	„	įgaliojimą . . .	(1984—2010)
XIV „	„	laidavimą . . .	(2011—2043)
XV „	„	susitaikymus . . .	(2044—2058)
XVI „	„	asmeninį sulaikymą pilietinėse bylose . . .	(2059—2070)
XVII „	„	įkaitą	(2071—2091)
XVIII „	„	privilegijas ir ipotekas .	(2092—2203)
XIX „	„	priverstiną nusavinimą ir kreditorių patenkinimo tvarką .	(2204—2218)
XX „	„	įsisenėjimą . . .	(2219—2281)

Kiti Imperijos Teisynai.

Didysis kodifikacijos darbas, kurį padarė Konsulatas, ėjo ir toliau ir Imperijos laikais. Napoleonas yra davęs keturis teisynus.

1. *Code de procedure civile* (pilietinio bylojimo įstatymas), įgijęs galios nuo 1807. I. 1.

2. *Code de commerce* (prekybos teisynas), pabaigtas 1807. VIII. 29, įsigalėjęs ir pradėjęs veikti 1808. I. 1.

3 ir 4. *Code d'instruction criminelle* (baudžiamojo bylojimo įstatymas), priimtas 1808 m., ir *Code penal* (Baudžiamasis Statutas), priimtas 1810 m., abu pradėjo veikti nuo 1811. I. 1, po to kaip buvo reorganizuota magistratūra, einant 1810.IV.20 įst.

Šitie visi keturi teisynai stovi daug žemiau, negu Code Civil. Abu baudžiamuoju statutu turi didelių kliaudžių ir spragų.

Atsilikęs yra ir Bylojimo įstatymas; nuo pat pradžios iki dabarties padaryta juose daugybė rimtų atmainų, pakeitimų. O Prekybos Teisynas tai nuo pat pradžios jau buvo netinkamas. Daugely atsitikimų jisai pakartojo 1673 m. ordonansą apie prekybą ir 1681 m. ordonansą apie jūros plaukybą. Tik-

tai jo dėsniai apie bankrotus buvo nauji, bet ir tie patys buvo blogai nustatyti, tai reikėjo reformuoti, kas buvo atlikta 1838 m. Gana daug svarbių prekybai įstatymų išleista skyrium nuo Prekybos Teisyno, su juo nesurištų, paliktų palaidais, pav., apie prekybos draugoves, čekius, sandėlius, jūros ipoteką, abordažą ir t. t.

Code de commerce — tai tie patys Colbert'o įstatymai, turį su viršum pustrečio šimto metų amžiaus, o prekyba kaip tik yra toli pažengusi.

Šitam išaiškinti galima nurodyti tokias priežastis. Gaminant pilietinį Teisyną, jo autoriai, Tronchet, Portalis ir kiti, turėjo rimtų pirmtakūnų, turėjo gerų pavyzdžių, o to negalima pasakyti apie Prekybos Teisyną. Prancūzų revoliucija, naikindama feodinę santvarką, kūrė naują, asmeninę, neribotą nuosavybę, neturėjo nei laiko nei progos rūpintis prekybos santykiais, o darė ant greitųjų, nes geriems įstatymams paruošti reikia taip pat ir laiko, ir pasirengimo, ir tyrinėjimo.

2.

Napoleono teisyno įvertinimas.

Jo dvasia.

Šituo žvilgsniu jisai yra visaip įvertinamas, nes tat daroma išeinant iš įvairių sumetimų ir matomųjų punktų.

Sevin'as yra karštas Teisyno gynėjas, jis randa, jog jame atsispindi Didžiosios Revoliucijos dvasia.

Laisvė — tai buvo pirmas Revoliucijos reikalavimas. Vergija — asmens nelaisvė XVIII amž. sušvelnėjo, ji pakeista, bet neišnyko. Iš visų pusių ėjo reikalavimų, kad ją panaikintų. Ir naktį 1789. VIII. 4 išėjo dekretas, jog asmens laisvė duodama be atlyginimo. Code Civil nebereikėjo kalbėti apie ją, bet žiūri tik, kad nelaisvė negrįžtų. Pav., neleidžiama nusisamdyti tik ribotam laikui ir darbui (1780 str.).

Pripažinus laisvę dermėms ir susitarimams, kilo klausimas, ar vienuolystės apžadai, kaipo amžinieji, galima leisti? Steigiamasis seimas svyravo, svarstydamas nusprendimą atidėjo 1789. X. 28, o tuo tarpu uždraudė priimti bent ką į vienuolynus ir daryti vienuolystės apžadus. Vėliau draudė daryti visokius amžinus apžadus, dėl to 1790. II. 19 panaikino dvasinius ordinus ir kongregacijas, kur tokie apžadai daromi, nes tai būtų

atsidavimas į vergiją, bet įstojusiems į vienuolyną prievartos nedaroma, vienuoliai gali pasilikti ar išeiti iš vienuolyno. Juo toliau, juo labiau plečiamos buv. vienuolių teisės dėl palikimo. 1791 m. konst. paskelbė tą patį: apžadai apie turtų išsižadėjimą nerišą.

Įst. leid. seimas naikina vienuolynus. O Konventas 1793 m. moka algas ir vedusiems kunigams, o tie kunigai, kurie trukdys kunigų vedimui ar atstatys nuo vietos, bus baudžiami ir t. t.

Bet nedrįso pravesti paskelbtosios laisvės iki galui, kolonijose vergijos nepanaikino: nes nuo to nukentėtų buržuazija. Konventas panaikino vergiją, bet Konsulatas grąžino ją. Code Civil atspindi vėlesnįjį laiką.

Revoliucija gynė asmens laisvę nuo valdžios savivalios; visi suvaržymai turi būti teismo sprendžiami, skundžiami ir t. t. O ir pats teismas turi būti nepriklausomas, jame dalyvauja visuomenės atstovai, kaipo teisėjai (prisiekusieji).

Ar asmens laisvė duoda teisę emigruoti? Po ilgų ginčų 1791 m. nerado galimu ją leisti, už emigravimą uždėjo baudą. O kiek vėliau atimliojo emigrantams paliktus turtus.

Ar galima už skolas suvaržyti laisvę? 1793. III. 9 Konventas uždraudė laikyti arešte už skolas, skolininkus paleido, bet III. 30 padarė išimtį: kas iš rangovų su iždu nėra atsiskaitęs, gali būti suimtas, o esantieji arešte nepaleidžiami. Bet III. 9 dekretas panaikintas. Ir vėliau Napoleono įstatymai leido už skolas atimti ar suvaržyti laisvę.

Asmens laisvę ir šeimos gyvenime varžė — tėvas ir vyras. Iki tol tėvo valia buvo didelė; jisai galėjo atiduoti kalinti neklausantįjį sūnų, nuo 1790. VIII. 16—29 įst. gali tat padaryti šeimos tribunolas, bet vietos teismo pirmininkas tikrina sprendimą.

Tatai atsispindėjo Code Civil 375 ir kituose straipsniuose.

1792. VIII. 28 paskelbta, jog pilnametis yra kiekvienas, sulaukęs 21 m., dabar tėvų globa ir valia baigiasi.

Tolesnis asmens išvadavimas buvo pripažinimas, kad jungtuvės — tai dermė, ir dėl to leista skirtis (1792 m.).

Napoleono Teisyne palikta persiskyrimas, tik kiek sumažintas priežasčių skaičius.

Taip pat suteikta laisvė tikėti, kaip kas nori. Pilietinis Teisynas nežino skirtumų tarp piliečių jų tikybos atžvilgiu.

Reikėjo suteikti darbo laisvę visose srityse: amate, prekyboje, ūkyje. Sričių, provincijų sienos su savo monopoliais, vartais, amatų bendrovės panaikintos.

Bet greitai reikėjo įvesti muitų sieną nuo kaimynų valstybių. Palikta pramonėj viena privilegija — išradimams, raštijos srityje, dramos autorių teisės.

Duota susirinkimų ir spaudos laisvė.

Bet kadangi draugijos ir klūbai gali veikti priešingai revoliucijai, tai tuojau pradėjo varžyti ir dėti bausmes už prasižengimus ir darbą prieš valdžią.

Tas pat įvyko ir su spaudos laisve, neribota iš pradžių, vėliau ji pasidarė suvaržyta, bent skiriamos bausmės už prasižengimus spaudoje.

Taigi šitoji laisvė pateko vėliau į naujus įstatymus.

1793 m. revoliucija paskelbė visų *lygybę* prieš įstatymus, ar tai jiems ginant ar draudžiant.

Teritorijos, gyvenusios įvairiais įstatymais, buvo sulygintos. Panaikinti istoriniai paskaidymai — bažnytiniai, kariniai, teisminiai, o įvesti nauji (departamentai, distriktai ir t. t.), kad nebeatgimtų vietiniai savaimingumai.

Panaikinti *luominiai* skirtumai, visi yra lygūs teisėmis. Priešinos tam kunigai, bajorai, bet jų privilegijos panaikintos ir negrąžintos.

Pilietinis Teisynas rado jau panaikintus senuosius bajorus, o naujieji bajorai ir jų titulai neturėjo ir nedavė jokių teisinių privilegijų.

Įvesta buvo ir *lyčių lygybė.* Bet šitas jos įvedimas ėjo daug sunkiau, moterims neduota politinės lygybės, o tik pilietinė, būtent turtų dalykuose, nes šeimos srityje ji nebuvo lygi vyrui.

Tatai visa perėjo į Pil. Teisyną.

Svetimšaliai buvo blogesnėje teisinėje būklėje, negu savieji. Teisybė, 1791 m. buvo panaikinti skirtumai tarp jų ir prancūzų, bet kadangi kitos valstybės to sulyginimo pas save nedavė, tai prancūzai traukėsi atgal, ir Piliet. Teisynas ėmė pripažinti svetimšaliui teisių tiek, kiek kitos šalys tat pripažįsta.

Taigi Code Civil pilnai atitinka tuos laisvės, lygybės ir brolybės šūkius, kuriuos buvo paskelbusi Didž. Prancūzų revoliucija.

Taip galvojo Sevin'as, bet jo entuziazmas ir panegirikas Napoleono Teisynui visai teisingai nerado pritarimo mokslininkų tarpe. Jie rado ir priešrevoliucinių šaknų ir vėlesnio revoliucijos laikotarpio padarą.

Forma — senosios šaknys.

Savo kompozicija ir savo turiniu, pagrindais ir forma Pil. Teisynas yra kilęs iš klasinės Prancūzijos. Neketinant šituo mažinti įtakos, kurią darė jam filosofinė jos atmosfera, reikia pasakyti, kad jisai arčiau ir tiesioginai surištas su dideliais ir realiais didžiųjų prancūzų juriskonsultų XVII ir XVIII amž. kūriniais. Jisai yra persisunkęs jais. Distiliuojant ir chemiškai jį analizuojant, galima sakyti, gautų iš jo daugiau Pothier dvasios, negu Jono-Jokūbo Rousseau, — daugiau Prancūzijos karalių ordonansų turinio, o ypatingai naujesniųjų iš jų, pav., d'Aguesseau, išleistų prie Liudviko XIV ir paliečiančių dovanojimus ir testamentus, negu iš „Contrat Social". O kai dėl formos, tai ji artesnė XVII amž., atsispindėjo jame Condillaco mokyklos įtaka, negu rafinuotojo ir išpuoštojo Montesquieu meno — sako Sorel'is.

Turiniu — pasibaigusios revoliucijos padaras.

Napoleono teisynas turėjo laimės, kad jį pagamino tinkamu laiku: redaguotas anksčiau, revoliucijos laiku, jis būtų pasidavęs revoliucijos aistroms, politikos karštumams; redaguotas vėliau, jis būtų pajutęs, be abejo, visus militarinio rėžimo žiaurumus ir reakcijos dvasią, kuri vis labiau ir labiau plėtojosi. Tuo laiku, kai jis buvo gaminamas, buvo užėjęs giedros, taikos, ramybės periodas, po tiek ekscesų ir po tiek įvairių krizių ūpas leidosi žemyn. Keletas konsulato metų buvo nepaprastai palankus momentas, kad padarytų lengvą ir teisingą pilietinių įstatymų redakciją.

Revoliucija buvo įstūmus Prancūziją į neramumą ir netvarką: direktorijos silpnumas tiek pat prisidėjo prie šito, kaip ir Konvento smurtai. Neaiškumas buvo matyti visur: asmens neliečiamybė buvo sugriauta; tas pats buvo su turtu: prekyba beveik apsistojo, turto įgijimai ir perleidimai visai sumažėjo, visame matomas apsileidimas, iširimas. Kai pirmasis konsu-

las paėmė valdžią, jis ėmė sakyti, ir visas pasaulis juo tikėjo, kad revoliucija yra „baigta“, liko tik surinkti vaisius, kurių laukė iš revoliucijos: geresnių įstatymų, pajaunėjusiai visuomenei pavasario, atsinaujinimo; laukė jų naujoji buržuazija.

Ir šitos laimingai susidėjusios aplinkybės suteikė vyraujančią Pil. Teisyno ypatybę, *saikumo ir išminties dvasią,* kurios ir užtikrino jam patvarumą. Naujos politinės santvarkos, ir gana įvairūs jų pasikeitimai, sugebėjo prisitaikinti prie jo; niekas nedrįso jo sugriauti: net niekas apie tat negalvojo. Ir iš tiesų Napoleono teisynas yra *taikos įstatymas.* Jis prasidėjo iš revoliucijos: jis saugojo lygybės dvasią ir nebandė atstatyti senosios tvarkos įstatymų. Ir šita padarė jį brangų daugumui Prancūzijos gyventojų. Tuo pačiu laiku jisai nepersiėmė tomis svajonėmis, chimeromis, kurių norėjo revoliucijos seimai. Jis nėra nei revoliucinis, nei reakcinis. Dėl to negalima taip lengvai jo judinti. Susidarė tylomis nuotaika apšviestūnų tarpe palikti jį taip, kaip yra, ir kiek galint mažiau daryti pakeitimų. Žinoma, nėra reikalo daryti iš jo fetišo, giedoti jam ditirambų, kaip tat buvo daroma antrojoj Imperijoj; šitas įsakymas admiruoti turėjo politinių sumetimų. Nes jeigu buvo daroma bendra Teisyno revizija, tai nebeišlaikytų to paties saikumo, tos išminties dvasios, kuri buvo Konsulato laikais.

Vieni daro tą priekaištą, kad jisai esąs kupinas reakcijos idėjų prieš revoliuciją, kiti daro priešingą priekaištą, kad jame perdaug revoliucinių doktrinų. O iš tikrųjų jis užima tarpą tarp tų priešingumų.

Šita matyti žiūrint ar šeimos sąrangos, ar asmens būklės, ar turto santykių.

Šeimos santvarkoj Teisynas atskiria tikybos reikalavimus nuo teisinių sutvarkymų.

Revoliucija supasaulino šeimą ir jungtuves: teisynas paliko tik tą, kas buvo tikrai įgyta. Portalis apie tat šitaip prasitarė: „Reikia pakęsti tat, ką pakenčia pati Apvaizda; kadangi prancūzai turi įvairių tikybinių nuomonių, tai reikia, kad įstatymas juose matytų piliečius, kaip gamta mato juose žmones“. Revoliucija nesirūpina tikybinėmis piliečių pažiūromis, tai dėl šito nusistatymo *pilietinės būklės aktų* surašymas pavesta nebe įvairių kultų kunigams: visi aktai sujungti į vieną, laikomi pasaulinio valdininko, visuomenės atstovo žinioje.

Savo keliu įstatymas nelaiko jungtuvių grynai pilietine derme, jame atskirtos pilietinės jungtuvės nuo tikybinių, iš vienos pusės jose yra dermė, iš kitos — sakramentas.

Tvarkydamas *nuosavybės* ir paveldėjimo santykius, Teisynas sąžiningai ir tiksliai sekė lygybės idėją, įvestą revoliucijos: visos feodinės hierarchijos žymės asmenų ir šeimų reikaluose išnyko; nebėra jokių privilegijų bajorams ar bajorų žemėms.

Pilietinė *lygybė* apsaugota: Teisynas uždraudė visokius parsisamdymus, kuriais asmuo atiduotų savo laisvę arba jos išsižadėtų visam savo gyvenimui; leido parsisamdyti tiktai tam tikram laikui (1780 str.). Vis dėlto Teisynas leido atimti laisvę, išieškant neištesėjantiems skolininkams skolų. Tatai buvo iki 1867 m.

Pagaliau Teisynas palaiko *turtų apyvartos laisvę,* nes draudžia ar leidžia tik siaurose ribose sutartis, kurios daro žemę neatsavinamą savininko rankose arba kurios varžytų naudotis savo teise.

Teknikiniai teisyno privalumai.

Be gerų pusių, žiūrint turinio ir dvasios, Teisynas turi keletą teknikos privalumų, atsiradusių dėl darbo atlikimo. Šitie privalumai yra: *jis — vienalypis, geros metodos, tikslus, aiškus.*

Jo *vienalypumas* atsirado dėl to, kad jį gamino mažas žmonių skaičius, kuriuos vedė viena stipri valia.

Metoda, vartojama Teisyno autorių, dažnai buvo kritikuojama; prikaišiojo jo planui, kad jis nėra mokslinis. Šitas priekaištas menkai paremtas: mokslo tvarka, kuri pridera duoti mokant ar rašant knygas ir kursus, visai nėra reikalinga, net nėra naudinga teisyne. Mokymas yra tik įvedimas, kelio rodymas, jis dėl to yra reikalingas savotiškos metodos, negu įstatymo tekstai. Teisynas yra pagamintas žmonėms, kurie jau pabaigė savo mokslus, praktikams, kurie pažįsta teisę. Užteks, kad medžiagos padalinimas bus aiškus ir patogus.

Tikslumas ir *aiškumas* smulkmenose, kitaip sakant straipsnių redakcijoj, yra pasiekęs tokio laipsnio, kad, galima sakyti, niekas niekuomet nebuvo jį pralenkęs, arba retai kas prisiartino. Kitaip atrodė įstatymai, atsiradę Prancūzijoj po 1804 m., šituo atžvilgiu jų negalima lyginti su Teisynu. Įsižiūrėjus į juos arčiau matyti Napoleono Teisyno nepaprastas aiškumas.

Pagaliau, reikia pripažinti šituos nepaprastus privalumus ne tik žmonėms, kurie Code Civil redagavo, o taip pat ir tiems, o gal dar jiems ir daugiau, kurie buvo jų pirmtakūnai, kurie jiems buvo modeliai, ypač to užsipelnė Domat, metodingas ir rimtas logikas, d'Aguesseau sąžiningas ir darbštus, pagaliau Pothier, žmogus geras, doras, aiškus, blaivus.

Teisyno kliaudys.

Nežiūrint visų savo privalumų, Napoleono Teisynas turi vis dėlto keletą kliaudžių. Tų priekaištų buvo daroma iš įvairių pusių, darė jau nuo pat pradžios; vieni sako, kad jisai yra išsižadėjęs Konvento idealų, kiti — kad neatitinkamas tautos istorijai ir t. t., bet tai paprastai politinio pobūdžio priekaištai. Pasitaiko retos kliaudys redakcijoje, pasitaiko keletas straipsnių nenaudingų, tamsių ar nesuderinamų su kitais. Bet jų yra toks mažas skaičius; o jeigu sulyginti kitų tautų teisynus, tai šitų kliaudžių bus daug mažiau ir pasitaiko rečiau.

Vis dėlto yra ir rimtesnių kliaudžių, nes kaikurie klausimai tuo laiku buvo sutvarkyti netinkamai, palikta juose spragos, tai vėliau ėmė jas taisyti. Kliaudims pataisyti ir spragoms prašalinti vartojo dvejopas priemones: iš pradžių aiškinimo keliu dėjo į esamus straipsnius kitą prasmę, o jeigu tas negelbėjo, ar to padaryti negalėjo, leido naują įstatymą. Pirmame atsitikime veikė teismai ir mokslininkai, kitame įstatymų leidėjai. O XIX amž. įvyko tokių pakeitimų visuomenės gyvenime, apie kuriuos negalvojo XVIII amž. ir Revoliucijos žmonės, arba buvo jie tik užuomazgoje.

VI.

Pilietinė teisė po Napoleono kodifikacijos.

Yra tai visų įstatymų leidėjų klaida, kurie visuomet taria, kad jie sulaikysią įstatymo gyvenimą; tokių pat iliuzijų turėjo ir Napoleonas. O jis keitėsi nuolatos.

Šitam keitimuisi turėjo įtakos vyriausybė, teismų praktika ir teisės mokslas.

1.

Įstatymų leidimas.

Politinės atmainos.

Vyriausybės kišimasis buvo nevienodas, tat parėjo nuo to, kokia buvo politinė santvarka, o ji dažnai keitėsi.

Imperijos laikais, esant pačiam Napoleonui, kada per dešimtį metų buvo pagaminti penki teisynai, tarytum išsisėmė visa energija ir vaisingumas įstatymams leisti, dėl to tai tegalima rasti vos keletas specialių įstatymų, paliečiančių pilietinę teisę.

Restauracija, davusi ramybę ir poilsį nuvargintai ir nuplėštai dėl tiek daug karų Prancūzijai, buvo beveik bergždžia įstatymų leidimui. Vos pačioj pradžioj buvo keletas reakcijos įstatymų, kuriuos pagamino nusistatymo skirtumas tarp tų žmonių interesų, kurie per revoliuciją buvo pabėgę ir dabar grįžo, ir tų, kurie iškilo imperijos laikais, gimę iš revoliucijos. Minėtinu yra du įstatymu: 1814. XI. 18 įst., kuris įvedė privalomą sekmadienio šventimą ir uždraudė darbus dirbti, nes 1814 m. konstitucija (charte) padarė katalikų tikybą vyraujančią; 1819. V. 8 įstatymas panaikino vedusiųjų persiskyrimą, nes tat priešinga katalikų bažnyčios mokslui.

Kitus įstatymus inspiruodavo bajorų dvasia, kuri vyravo karaliaus kieme ir privedė monarkiją prie pražūties. Iš šitos rūšies reikia paminėti 1826. V. 17 įstatymą apie substitucijas, kurių tikslas buvo apsaugoti turtą didelėms šeimoms, ir neturėjęs geros kloties įstatymo sumanymas apie grąžinimą vyriausiajam broliui teisių.

Kiti įstatymai, visai negausūs, iš esmės rimtų atmainų nedarė. Tegalima paminėti svarbiausiąjį, ypač gi svetimšaliams 1819. VI. 14 įstatymą, kuris panaikino iždo teises į svetimšalių palikimą (le droit d'aubaine), nes norėjo patraukti svetimšalius į Prancūziją. Šituo įstatymu buvo panaikinti Napol. Teis. 726 ir 912 str.

1830 m. revoliucija padarė daug atmainų politikos gyvenime. Rasinė aristokratija, kuri buvo įsigalėjusi prie legitimės monarkijos, užleido vietą turtingai buržuazijai; didžiųjų dvarininkų vietą, kurie gyveno iš ūkio pajamų, ji užėmė, ji nustūmė į užpakalį žemės ūkio reikalus. Pražydo didžioji pramonė, ji pakilo aukštai, o teisiniame gyvenime šitoji gadynė pasižymi nepaprastu anonimių (akcinių) draugijų tarpimu. Naujam gyvenimui susidarius, turėjo tat atsiliepti ir įstatymų srityje. Jų pasidarė daugiau ir įvairesnių. Prie šito prisidėjo dvi priežasti: viena — *didesnė politinė laisvė,* kurią gavo spauda ir seimas; pradėjo viešai nagrinėti viešus klausimus; visuomenė, laikraščių

sužadinta, labiau domisi, kam pirmiau buvo atvėsus, antra — naujas *ekonominio aktingumo* plėtojimasis.

Revoliucija ir Imperija beveik buvo sunaikinusi visą Prancūziją. Prekyba ir pramonė, kurios buvo žydėjusios Liudviko XVI laikais, beveik išnyko. Nuo 1789 iki 1815 m. riaušės, suirutės, maišatys, karai beveik viską sulaikė; dėl karo su anglais išnyko visa jūros prekyba, prancūzai neteko kolonijų, ties Trafalgaru žuvo jūros laivynas. Tik restauracijos metu atsigavo ūkio gyvenimas. Reikėjo dabar tas gyvenimas tvarkyti.

Svarbiausias buvo darbas pagaminti ipotekinius įstatymus, jų reformą. Iš vyriausybės reikalavo reformos eilė peticijų, įteiktų 1836 m.; 1841 m. plačiai apklausinėjo apeliacijos teismus ir teisių fakultetus, surinkę jų visų nuomones paskelbė; tyrinėjimo darbas ėjo toliau, bet nebaigtas, užėjus 1848 m. revoliucija pertraukė visą darbą.

Nors antroji respublika buvo trumpą laiką (1848. II. 24—1851. XII. 2), bet ji sudarė griežtų atmainų politikos gyvenime: įvestasis visuotinis balsavimas dabar perkėlė visą politikos galybę ir pakeitė įstatymų leidėjus. Revoliuciją padarė Paryžiaus darbininkai, vakare jau jie įsivyravo, ir valdė vienerius ar dvejus metus, per tą laiką darbininkų klausimai užimdavo didelę vietą. Dabar pradėta darbai naujiems įstatymams ruošti, bet dirbo nebaigtus darbus, varė toliau ipotekos įstatymą, bet jis taip pat nebuvo baigtas, nes ir politinė santvarka pasikeitė, prasidėjo reakcija; buržuazija ir konservatoriai, vyravusieji prie Liudviko Pilypo, pradėjo ofenzyvą, kova truko trumpą laiką, seimas pats padėjo ranką ant visuotinio balsavimo, ir dėl to prezidentas lengvai galėjo su gera klotim padaryti perversmą 1851. XII. 2, o paskui įsteigti imperiją.

Antroji imperija rėmėsi kariuomene ir sodžium, kurie buvo dėl ekonominio tarpimo patenkinti įvykusiąja atmaina, tik darbininkai, nežiūrint į kaikurias nuolaidas, liko nepermaldomi. Nors valdymo santvarka, esmė, iš pradžių buvusi militarinė, virto pusiau liberaline.

Tos politinės atmainos atsispindėjo leidžiamuose įstatymuose ir administracijos veikime. Pirmaisiais metais vyriausybė persekioja darbininkų draugijas, jas naikindavo, be to, ėjo nauji, priešingi jiems, įstatymai. Bet nuo 1855 m. vyksta atmainos, leidžiama visa eilė įstatymų, kurie liečia darbininkų rei-

kalus. Laikraščiai po vieną sou, tuomet dar visai naujenybė, paskleidė šitas idėjas į mases, į žemiausiųjų klodus, ir nuo 1868 m. imperijos valdymas virto liberaliniu; jis pripažįsta įvairias darbininkų draugijas, sindikatus, šelpimo, kooperatyvų draugijas ir t. t.

Pilietinėj teisėj nedaug teišleista žymių įstatymų; bene svarbiausias iš jų išėjusis 1855. III. 23 apie turto perrašymą; jisai padarė galutinę išvadą iš to, ką buvo pradėjęs ruošti 1841 m. apklausinėjimas; padarė jisai kaikurių atmainų į gerąją pusę, bet įstatymas išėjo gerokai siauresnis, negu jis pačioj pradžioj buvo sumanytas.

Kare su vokiečiais žuvo imperija. Respublika buvo paskelbta 1870. IX. 4—rytojaus dieną po Sedano karo katastrofos, bet respublika vis buvo ginčijama iki 1875 m. Monarkistai vis tikėjosi atstatysią monarkiją, ypač po to, kai susidėjo į vieną ar susitaikė tarp savęs Orleano ir Chambord'o šeimos, pretendentai į sostą. Bet 1875 m. respublikinės konstitucijos priėmimas parodė, kad jų bandymai ir lūkesčiai yra žlugę. Per penketą metų (1871—1876 m.) Prancūzija teturėjo Steigiamąjį seimą, išrinktą karo pabaigoj ratifikuoti Frankfurto taikos dermei, kuris posėdžiavo Versaly. Priėmęs konstituciją, jis išsiskirstė, jo vietoj atsirado dveji rūmai — Senatas ir Atstovų Rūmai. Pirmą sykį atstovus (seimą) išrinko sausio ir vasario mėn. 1876 m.

Žiūrint įstatymų leidžiamojo darbo pilietinės teisės srityje, tai čia galima nustatyti du periodu, vienas nuo 1871 m. iki 1880 m., kitas nuo 1880 m.

Pirmame periode seimo atstovai dar priderėjo prie įvairių monarkistų ir konservatinių partijų, susidėjusių prieš respublikinių partiją, bent taip buvo darant rinkimus į steigiamąjį seimą 1871 m. karo pabaigoj. Įsigalėjus 1875 m. konstitucijai, respublikinių partija, sudariusi daugumą atstovų rūme, o atsidūrusi mažumoj Senate, ir atstovų rūmas negalėjo pravesti iki galui nė vienos žadėtosios reformos. Dėl įstatymų išleidimo buvo daug kalbama, bet nepadaryta nieko ar maža dėl rūmų nesantarvės. Ir tikrai 1871—1880 m. išleista mažai įstatymų, reformos tokios saikios, beveik bailios. Nuo 1880 m. vyriausybė ir seimas keičiasi savo sąstatu, gausiai leidžiami nauji įstatymai, eina iki šiol nežinomu greitumu, šiuo atžvilgiu jei

bent tegalėjo lygintis 1789—1793 m. gadynė. Ypač vaisingi buvo 1898 m.

Pasikeitė ne tik įstatymų skaičius, bet ir jų dvasia. Juk paprastai seimai, išėję iš visuotinio balsavimo, turi palaikyti mases, skriausdami senąsias viešpataujančias klases, turtingas, bet mažiau gausingas. Šita tendencija dažnai buvo pabraukiama nuo 1889 m., o ypatingai 1899 m., kai Waldeck-Rousseau kabinetas pirmą sykį prisileido prie valdžios socialistų partiją M. Millerand'o asmenyje. Šita tuoj matyt atsispindint darbininkų įstatymuose, dėl mokesčių ir t. t. Naujoji dvasia jaučiama ir pilietinėj teisėj, ji keičia iš pagrindų senąjį nusistatymą.

Socialinės XIX amž. atmainos ir jų įtaka teisei.

XIX amž. pasikeitė visuomenė ir žmonių santykiai, jie pergyveno ištisą socialinę revoliuciją, bet tat Pilietinio Teisyno beveik nepalietė, nes ji neužkabino jo pagrindų: pilietinės laisvės, šeimos, žemės ir paveldėjimo. Greta šito pasaulio, surišto su žeme, atsirado naujas, išsiplėtojo kitas pasaulis, apie kurį Pil. Teis. laikais ir negalvojo arba bent mažai. Atsirado mašinos, sustiprėjo, išaugo, išbujojo mainas, susisiekimas pasikeitė atsiradus geležinkeliams, viskas greitai mainoma, keičiama. Įsigalėjo nauja nuosavybė, pirmiau žemiau statomoji, kilnojamoji, *manta*. Teisynas ją tesuprato iki šiol kaipo žemės ūkio padarą, jo priklausomybę, o XIX amž. manta ėmė reikšti tą, ką pirmiau reiškė žemė. Dabar kapitalas yra tas pats, ką seniau žemės nuosavybė. Žemės ūkio, sodžiaus ir dvaro Prancūzija virto pramonių, bankų, spekuliantų Prancūzija; sodžiai ėmė tuštėti, pramonės darbininkų begalės susirinko miestuose, jie nutraukė ryšius su žeme. Visame kame sustiprėjo naujoji nuosavybė — kilnojamoji.

Dabar taupomi ne javai, o pinigas, jis nelaikomas namie, o dedamas į bankus, o iš ten jis išeina naujai apyvartai daryti, naujiems turtams krauti, naujiems santykiams tarp žmonių daryti.

Sodžiaus ūkininko šeima susiglaudusi, susispietusi prie savo žemės, dabar iškrinka, jos dalis turi kraustytis kitur, šeimos tradicija nyksta, gęsta židinio religija; tėvų palikimas nebeturi tokios reikšmės, kaip žemė pirmiau. Dabar naujoji visuomenė anas senovės sąvokas apie šeimą, gerovę, aprūpinimą senatvė-

je, stengiasi persodinti į naujas darbo sąlygas, pritaikius ir atitinkamai pakeitus. Ir jis taupo, nori užkariauti sau vietą naujose sąlygose.

Naujai visuomenei tvarkyti reikia turėti naujos taisyklės, nauji įstatymai, tik tie, kas leidžia, turi dar apgraibomis juos surasti, suieškoti, nustatyti.

1793 m. referentas, nenujausdamas būsimų atmainų, sakė, jog dalis apie dermes (sutartis) nebuvo reikalinga tiek daug darbo, kaip kitos dalys, o po to, laikui bėgant įvyko tikras perversmas tik šitoj tuomet taip lengvoj ir aiškioj dalyj, Darbininkų samdymas pateko į tą skyrių, kur yra dubos, laukų, galvijų nuoma, galvijų atidavimas į mitybas. Darbėmio (darbininko) ar darbdavio atsakomybė buvo nustatyta tiems laikams tinkamai 1382—1384 str., o dabar, esant sudėtinėms mašinoms, dėl kurių atsitinka didelis pavojus gyvybei ir sveikatai, esti visokių priepuolių, paįvairėjus tarnyboms ir atsakingumui, reikėjo ieškoti kitų kelių apsaugojimui ir apdraudimui nuo nelaimingų atsitikimų darbo laiku, bando sudaryti, bet vis negali baigti, visai atskirą darbo teisyną. Dabar darbininkai ne tik galingi skaičium, bet ir įtakingi savo jėga dėl visuotinio balsavimo, jie net nulemia dabar ir apie krašto likimą. Jie stiprūs finansiškai, jie taupo, deda į taupomas kasas, paverčia savo indėlius į valstybės paskolos lapus. Ir valstybė turi skaitytis su jais, ji palengvina jiems įsitaisyti naują nekilnojamą turtą, tik dabar mieste, pigius namus, butus.

Moteriškė ir vaikai.

Moteriškės būklė pasikeitė. Iki šiol sodžiuje ištekėjusi moteriškė yra dubos savininkė ar valdytoja tik kaipo savininko ar valdytojo žmona, ji jo bendrininkė ūkio darbe. Ką uždirbo — pridera abiem, bet vyras, kaipo stipresnis, turi pirmenybę valdyme. Bet šita visa nebetinka miesto darbininkui. Žmona, vaikai nepadeda darbe, jis lengvai gali mesti žmoną ir vaikus, taigi pavesti jam vienam teises į šeimą, kuriąja nesirūpina, būtų neteisinga; dabar krinta į akį ta neteisybė, einant senuoju įstatymu, kaip vyras ima jo paties apleistos žmonos algą. Dabar tat turi pasikeisti.

Iki šiol įstatymas pripažino tik viena miesto moterį, būtent komersantę, bet rašant Pilietinį Teisyną tokių buvo mažai, nepažino visai dirbančių laisvose inteligentų profesijose, krautu-

vėse, įstaigose tarnaujančių. Jos tekėdamos sudaro šeimą kitais pagrindais, jaunieji susituokdami nežino, ką turės, kuo gyvens, dėl to jų susijungimas negali būti pastovus.

Jeigu neketino ir toliau kaikurioms moterims drausti tekėti, pav., mokytojoms, tai turės joms ir kitoms, kurios netekėjo, sudaryti naujas gyvenimo sąlygas.

Iki šiol *vaikais* ir jaunimu rūpinos tėvai, dabar priaugančioji naujoj šeimoj karta gali tos globos ir neturėti, valstybė turi tuo rūpintis, nes tėvai, dirbdami ne namie, neturi laiko jų auklėti. Privalomas mokymas palaužė tėvo autoritetą. Reikia, kad vaikas augdamas savo jėgas sutaupytų, net jas padidintų, o neišeikvotų, kad jis jaunystėj nenuvargtų, tai valstybė turi drausti jam dirbti, prižiūrėti, kad nepersidirbtų, vistiek, ar tėvai to nori ar ne. Ir čia reikės papildyti darbo teisyną.

Naujos idėjos.

Atsirado krypsnių priešingų XVIII amž. idėjoms. Vyraujančioji prancūzų visuomenė vis dar taria, kad dar tebeveikia Didžiosios Revoliucijos dvasia, kad tebevyrauja steigiamojo seimo idėjos. O iš tikrųjų prancūzų įstatymai labiau ir labiau atstoja nuo jų pradų. Steigiamasis seimas sugriovė socialinę tvarką, kuri buvo atsiradus iš praeities gelmių, kuri rėmėsi vietos junginiais, vietos jėgomis. Vieton šitos santvarkos, steigiamasis seimas pastatė grynai individualistinę santvarką, jis norėjo užtikrinti asmens laisvę, jį izoliuodamas. Jo pagrindinis darbas buvo išardyti visas senąsias organizacijas, bendruomenes, draugoves, kurių pavėsyj tarpo tiek daug piktnaudžiojimo. Tik dėl to liberališkiausias Prancūzijos seimas, kokį ji turėjo, panaikino tą laisvę, kuri dabar laikoma pagrindine *draugijų laisve.*

Arba nuo 1848 m. matyti, kaip Prancūzijoj pasireiškia įdomus bruzdėjimas: kolektyvinės vietos jėgos, kurias buvo uždraudusi revoliucija, visur atsigauna iš naujo. Vienos atsiranda dėl privatinės iniciatyvos: pav., amatų, profesijų draugovės, visų rūšių draugijos, kurias valstybė ne tik pakenčia, bet padrąsina, kitas sukūrė pati valstybė. Dabartinė valstybė, apkrauta darbais, prislėgta finansinėmis naštomis, stengiasi kiek galėdama nuo jų atsipalaiduoti ir paveda dalį seno darbo vietos junginiams; ji pati užleidžia joms departamentus, miestus, universitetus, prekybos rūmus ir t. t. Dar norėtų padaryti platesnius

vienetus, kaip departamentai, regionais vadinamus, kurie betgi būtų ne senųjų provincijų atgaivinimas, o jų pakeitalas, kuriuos buvo panaikinęs steigiamasis seimas. Senosios Prancūzijos atgaivinti neketina, juk tat daro tie, kurie laiko save didžiosios revoliucijos tęsėjais: pirmiau valstybės uždavinys kitaip buvo suprantamas, negu dabar: centro valdžia negali būti visagalinti, kaip norėjo steigiamasis seimas, priešais individų izuoliuotų, beginklių, jos vienos teginamų. Šita didelė atmaina daroma ypatingai administracijos ir ūkio gyvenimo srityje, bet tas pačias atmainas pajuto ir pilietinė teisė: kolektyvizmo, kits kitam padėti, draugijų dvasia atsigauna, visur įeina, kiaurai pereina įstatymus ir įpročius dermių, nuosavybės, paveldėjimo dalykuose.

Pilietinis Teisynas mažai tesirūpina vienu dalyku, kuris dabar įstatymuose ir gyvenime užima daug vietos, būtent *draugijomis.* Jos labiau priderėjo baudžiamajai teisei, negu pilietinei. Draugijos sąvoka įvairiavo žiūrint tikslo, tai ir jos gyvenimo tvarkymas rado vietą sau tam tikrose įstatymų sistemose. Čionai nulėmė politinė prancūzų santvarka, kurioj vyriausybė nenorėjo pasigaminti priešginų. Pilietiniam Teisynui priderėjo viena draugijų rūšis, būtent savininkų sudarytoji savo turtui valdyti, kita rūšis — susidariusioji prekybos reikalams, rado sau vietą Prekybos teisyne, o visos kitos draugijos, užsiimančios politikos, tikybos ir panašiais dalykais, priderėjo baudžiamajai teisei, jos gali susidaryti tik vyriausybei leidus, gali veikti tik jos nurodytomis sąlygomis.

Toks draugijų suvaržymas ilgam negalėjo pasilikti. Kaikurias gyvenimo reikmenas tebuvo galima patenkinti susidėjus į tam tikrą draugiją: jeigu įstatymai neleido jos sudaryti, tai reikėjo juos apeiti, prisišliejus prie kurios iš esamųjų draugijų. Reikėjo pagaliau išleisti naują įstatymą apie draugijas. 1864 m. įst. leido laisvai steigti asociacijas; iš pradžių dar buvo šiokių tokių suvaržymų, vėliau ir jie turėjo atkristi. Taigi dabar draugijos pateko iš baudžiamosios teisės į pilietinę.

Sumanymai reformuoti Code Civil.

Dėl nurodytų spragų kilo reikalas perdirbti Pil. Teisyną. Nors ir labai daug buvo išleista įstatymų po 1804 metų,

vis dėlto Napoleono Teisynas sudaro didžiausiąją pilietinių prancūzų įstatymų dalį. Gana anksti buvo iškeltas klausimas apie jo reviziją iš pat pamatų; tuo reikalu atsirado vos keletas raštų, straipsnių, bet jie aido nesukėlė, nors 1904 m., sukakus šimtui metų nuo jo išleidimo, buvo paskirta komisija, kuri paruoštų projektą revizijai daryti, tačiau ji ir jos darbai nesulaukė geros kloties.

Nauji įstatymai ar maži senųjų pakeitimai kartais nebūtinai pagerindavo esamuosius įstatymus. Naujas organas jiems leisti, kur daugybė dalyvauja, susiduria daugybė interesų, balsavimai, duoda jam daugybę teknikos kliaudžių, kurių neturėjo Napoleono Teisynas.

2.

Kelias įstatymų spragoms užpildyti.

Pilietinio Teisyno autoriai nurodė kelią įstatymams praplėsti, kad nebūtų jame spragų, nors šito teisininkai ilgą laiką nebuvo pastebėję; nurodė kelią, kaip galima be naujo įstatymo apseiti.

Autoriai savo garsiame „Discours preliminaire" sako: „koks pilnas bebūtų naujasis teisynas, bet ką tik jį pabaigus, tūkstantis netikėtų klausimų iškyla prieš teisėją, nes sykį išleistieji įstatymai palieka tokiais, kaip jie parašyti. Žmonės gi, atvirkščiai, niekuomet nenurimsta, jie visuomet juda kruta, ir šitas veikimas, kuris niekuomet nesustoja ir kurio padariniai keičiasi, žiūrint aplinkybių, kas minutę padaro kokią nors naują kombinaciją, sukuria kokį nors naują faktą, prieina prie kokio nors naujo rezultato.

„Tuo būdu daugybė dalykų norom nenorom pavedama žinoti įpročiui, kompetentingiems žmonėms aptarti, teisėjams savarankiškai spręsti.

„Įstatymo uždavinys yra toks, kad turi fiksuoti bendras teisės taisykles, aplamai ir plačiai žiūrint, nustatyti pradus, iš kurių būtų galima gauti vaisingų padarinių, bet ne nusileisti iki smulkaus klausimų svarstymo, kurie gali atsirasti kiekviename atskirame atsitikime.

„Rūpindamiesi taikyti įstatymą teisėjai ir teisininkai turi persiimti bendrų įstatymų dvasia."

Kalbant toliau apie santykį į įstatymą, sakoma: būtų pageidaujama, be abejo, kad visus santykius reguliuotų įstatymai.

„Bet neturint tikslaus įstatymo, atsakančio į kiekvieną klausimą, įstatymo vietą užima senovės įprotys, pastovi ir tvirtai nusistovėjusi nepertraukiama panašių sprendimų eilė, vyriaujančių nuomonė ar priimtoji taisyklė.“

Yra tai naujų komentatorių nuomonė, kurie tarė: būk tuo skelbią revoliuciją, o iš tikrųjų jas skelbė jau Cambacérès ir Portalis.

Teisyno sumanyme buvo keletas įvedamųjų straipsnių, tarp jų yra vienas, kuris, be abejo, rodo tikrąją redaktorių mintį. Jame pasakyta: „Tais pilietinės teisės atsitikimais, kuriems nėra aiškaus įstatymo, teisėjas reiškia teisingumą. Teisingumas reiškia grįžimą prie prigimtinio įstatymo ar prie įpročių, kurie yra priimti tuo atsitikimu, kai tyli įstatymas".

Nepatiko tatai rašytosios teisės sričiai, jos teisininkai reikalavo aiškaus įstatymo, jie buvo priešingi tam, kad vadovautųsi įpročiu. Ir dėl to tat visa buvo išbraukta iš įvedamųjų straipsnių.

Bet tuo pačiu visai nepakeisti pačiame Teisyne įstatymo straipsniai. Taigi tenai liko tokių, kurie turi tokią formulą, jog teisėjui pavedama daug valios, pav., 2279, 1382 str.

Pilietinis Teisynas parašytas aiškia ir neteisininkams suprantama kalba, teisėjai ėjo jo pėdomis, baigė tą jo darbą, rašė taip pat paprastąja kalba. Leidžiant pačiam įstatymui, jie pildė jo spragas, plačiausiai tuo naudojosi, šitame darbe turėjo jau didelį prityrimą.

Teisininkai jau buvo turėję gerą mokyklą: pripratę prie įprotynų (coutumes) aiškinimų, įgijo didelio lankstumo, imdavo labai plačiai įstatymo prasmę.

Senos formulos, vartojamos notarinėj praktikoj, prisitaikė prie naujos teisės, o tat nebuvo sunku atlikti, kaikurios dermės nesikeitė per daugelį amžių, pav., jungtuvių. Jeigu įstatymas varžė kame nors šalių elgimąsi, tai praktikos keliu stengėsi pašalinti tas kliūtis, ir dėl šitų senųjų priprastųjų formulų pamaži įstatymo praktika taikėsi prie anų. Pagaliau notaro kontora, kovodama su teismu, prispyrė jį pakeisti šio ar to įstatymo prasmę. Tokius pakeitimus galima nurodyti įstatymuose, kurie liečia kraitį, dalį, substituciją, testamentą, legatą.

Gal būti Pilietinis Teisynas ne visuomet yra tikslus, jo formulos kartais nėra mokslingos, bet rašytas paprasta kalba, dėl to jis galėjo būti lankstus. Jisai neturi bendrų rodančių kelią idėjų, o kas buvo iš pradžių, tai išmesta: pav., buvo išbrauktas Teisyno įvado 1 str., kuriame pasakyta: „yra viena universali ir nekeičiama teisė, visų pozitingų įstatymų šaltinis: tai ne kas kita, kai įgimtoji išmintis, kiek ji valdo visus žmones".

Šitie nurodymai buvo išbraukti, ir gerai padaryta. Dėl to keičiantis pažiūroms ir gyvenimo reikalavimams įvairiose teisės srityse, buvo lengva kitaip įstatymą taikyti, visai nekeičiant jo žodžių. Dabar 544 str. nebemato nesuvaržytų savininkų teisių, arba 1382 str., kur kalbama apie teisės piktnaudžiojimą. Dabar pripažįstamas socialinis teisės pobūdis, vieton individualistinio, kaip antai naujai aiškinamas 2279 str., kuriame nuosavybės teisė dabar aukojama kredito reikalams. Dabar labiau ir labiau skiriama reikšmės prekybos dorumui ir gerai sąžinei visokiose dermėse, o tat padaroma remiantis 1382 str. O dėl jo pasikeitė 340 str. turinys, kuris draudė pavainikiui kūdikiui ieškoti savo tėvo.

Per metų daugybę Pilietinis teisynas pasikeitė, pasikeitė savo turiniu, ne forma: į seną kailį įpiltas naujas vynas.

Revoliucija įvykino demokratiją, įvedė politinę visų lygybę, tat atsispindėjo konstitucijose, o Pil. Teisynas turėjo pravesti tą demokratiją privačiojoj teisėj. Ekonominiai perversmai ir kriziai parodė, jog gyvenime to nėra, o reikia tat atlikti. Pil. Teisynas, ką tik parašytasis, rūpinos tais, kurie turi bent kokį turtą, jiems rašė įstatymus, o ne tais, kurie nieko neturi, ar norėtų turtą įsigyti, tenai jiems nebuvo vietos: jisai — buržuazijos teisynas. Ir praėjus daug laiko valstybei reikėjo rūpintis užmirštaisiais klodais, gaminti darbo, laisvės teisynus, ir duoti, be to, pradams Pilietinio Teisyno naują formą.

Politinė, teisinė lygybė nėra dar socialinė lygybė. Teismai ir teisės mokslas davė naujam Teisynui naują dvasią, o kur to negalėjo, reikėjo leisti nauji įstatymai.

Šiuo būdu praktika, taikydama įstatymą prie pasikeitusio gyvenimo, pati virto teisės šaltiniu. Ir dėl to galėjo atsirasti pasiūlymas ją pačią tyrinėti. O ir čia žengiama dar toliau: ima tyrinėti lyginamąją teisę, kartojamas istorinis metodas.

3.

Judikatūra ir jos įtaka.

Judikatūra (kiti tat vadina jurisprudencija) vadinama paprastai būdas, kaip įstatymai taikomi ir aiškinami teismuose. Sulyginus su įstatymų leidėju, teisėjų vaidmuo atrodo labai kuklus, o iš tikrųjų yra beveik jiems lygus, nes įstatymas tiek ir tokios turi galios, kaip ir kiek jis yra taikomas. Juk tai yra visuotinis ir neišvengiamas faktas, kad teisėjai, taikydami įstatymą, turi jį aiškinti, aiškinti jį daugybėje konkrečiųjų kartais smulkių, atsitikimų, tai teisėjas kartais gali duoti įstatymui ne tą prasmę, kurios norėjo įstatymo leidėjas ar net gali visai paralizuoti jo valią.

Teismo darbas teisės srityj yra savotiškas. Jis veikia visai kitaip, negu įstatymų leidėjas, rašo kitaip negu teisės mokslininkai, rašo sintetiškai, suglaustai, daro ištisą sistemą ir liečią visą įstatymų medžiagą. Teismai turi pasisakyti labai dažnai įvairiais klausimais, dėl smulkmenų, kurias jiems patiekė, beveik visuomet dėl kokios detalės, dėl kokio klausimo, atskirto nuo kitų. Teismas gali pakeisti savo nuomonę, jo neriša nei pirmiau jo paties nei kitų teismų pareikštoji nuomonė, jei bent kasacijos teismo nuomonė yra privaloma. Dėl to tai čia matytis didelis įvairumas; kadangi teismo sprendimų yra daug, jie neretai kits kitam prieštarauja. Bet tą atsitinkantį prieštaravimą stengiasi naikinti kasacijos teismas. Be to, pastebėtas teismų palinkimas sudaryti savo tradiciją įstatymams aiškinti, aiškinti vienodai, tuomet kalbama apie teismo galutinį nusistatymą kuriuo nors klausimu.

Kartais nuo naujo įstatymo išleidimo saugojo praktika; teisėjai savo aiškinimu įdėdavo naujos prasmės, todėl ir nereikėjo daryti esminių pakeitimų, gyvenimo reikalavimai buvo patenkinti šituo būdu.

Taigi judikatūra (jurisprudencija) darė įtakos Pil. Teisynui, kartais rodė didelį griežtumą ar perdidelį minkštumą šiuo ar kitu klausimu.

4.

Teisės mokslas ir jo įtaka.

Teisės mokslas turi įstatymui tokios pat įtakos, kaip visuomenės nuomonė politikos gyvenime, o ji yra didelė, jis duo-

da kryptį, iš tolo priruošia pakeitimus, veikdamas jaunos kartos mokymu. Knygos, pamokos žodžiu suteikia mokslo pagrindus, teisės idėjas, ir jos paskui viešpatauja komentatorių, teisėjų ir įstatymo leidėjų tarpe.

XIX amž. teisės mokslas pergyveno žymių atmainų savo krypsnyje ir metodoje. XVII ir XVIII amž. teisės darbų rašytojai, mokytojai, magistratai, neturėjo įstatymų, kurie būtų trumpai ir aiškiai redaguoti. Įprotynai buvo pertrumpi. Didžiausias iš jų, Paryžiaus įprotynas, teturėjo vos 362 straipsniu. Toliau, jie tvarkė tik vieną dalykų dalį, ir daugumas pilietinės teisės dalykų ar buvo visai praleista ar trumpai išžiūrėti keliuose straipsniuose. Ilgiausias skyrius Paryžiaus įprotyne buvo apie feodus, jame 72 str., apie paveldėjimą — 46, dovanas — 17, testamentas — 10 ir t. t. O dabartiniame teisyne (Code Civil) tiems trims dalykams yra 400 straipsnių, be to, dar yra tam dalykui atskirų įstatymų. Apie ipotekas, saistymus buvo tik išmėtyti straipsniai, užtatai buvo daugiau antraeilių dalykų, kaip forma ir procedūra, o ir jų redakcija buvo netinkama. Dėl to norintieji remtis teise, suteikti jos dėsniams sistemą, negalėjo tenkintis įprotynais, o turėjo kreiptis ieškodami teisės dėsnių į romėnų teisę, kuri viena turėjo mokslinę metodą, dėl to tai visi teisės rašytojai, mokslininkai-sistemininkai buvo romanistai.

Išėjus gi Pil. Teis., dalykai pasikeitė. Atsirado vienas tekstas, turėjusis visus tuos privalumus, kurie ikišiol buvo romėnų teisėj. Jis buvo pilnas, pats save patenkinąs, aiškus, gerai redaguotas, trumpu, aiškiu, grynu stilium, liepimo formoj; jis turėjo savo principus, savo doktriną, dvasią. Senesnieji darbai, išėjusieji prieš jį, nebeturėjo vertybės, teismų sprendimai ir jų rinkiniai nustojo savo autoriteto. Ir kas komentavo Pil. Teisyną, turėjo pradėti tą darbą su nauja metoda, o senoji nebetiko. Dabar tekstas įgijo nepaprastos reikšmės, kurios pirmiau neturėjo nei ordonansai, nei įprotynai. Kadangi straipsnių buvo daug, tai aiškindami vienus įtraukdavo kitus, juos išplėsdavo, siaurindavo. Vieton senovės spėliojimų, tarimų gaudavo įdomių vaisių iš derinimo esamųjų straipsnių, susidarydavo kitos, naujos, netikėtos teorijos, kurias teisininkai pirmiau tegalėjo gauti tyrinėdami Digestas ir Justiniano teisyną.

Berods, pirmoji komentatorių karta, kuri savo akimis matė griaunant senąją tvarką, o atsirandant naują, buvo pasidavusi visai suprantamai illiuzijai. Jiems rodėsi, kad Pil. Teis. yra visai naujas dalykas, neturįs ryšių su praeitim, ir jie aiškino jį, atskirdami nuo praeities, lyg būtų iš dangaus nukritęs. Jie tenkinos tuo, kas yra, vartojo dogminę metodą[1].

Napoleonas, pavydėdamas dėl savo darbo, būtų patenkintas, kad komantatoriai nekeistų jo dvasios, bet pamatęs pirmą komentarą, kurį parūpino Maleville, jis sušuko: mano teisynas yra pražuvęs (Mon code est perdu). Bet komentarai vis tiek pasirodė, toliau dirbo aiškintojai.

5.

Teisyno pakeitimai ir novellos.

Kur negelbėjo judikatūra, teisės mokslininkai, reikėjo leisti nauji įstatymai.

Leisdami įstatymus stengėsi suderinti juos su Teisynu, įsprausti į jį. Vieni trumpesni sudarė tiesioginius pakeitimus vieno kito straipsnio, kiti ištisi platūs įstatymai atsirado ir gyveno greta Teisyno.

Nurodoma keletą pavyzdžių, apie kuriuos berods buvo kalbėta.

Dėl svetimšalių būklės. Jie buvo varžomi, tai reikėjo pakeisti, tatai padaryta 1819 m. įst., kur panaikintos iždo teisės į svetimšalio palikimą (droit d'aubaine), taigi panaikinta Pil. Teisyno str. 726, 912.

Dėl žmonos dalies sutvarkymo. Vyras ir žmona galėjo patys vieni įsūnyti, ką nori, įsūniai gauna iš abiejų palikimą, bet tuo būdu negalintieji patekti svetimiems žmonos turtai dabar patenka į svetimas rankas, kas jau paliečia vyro ar žmonos gimines. Šitam panaikinti išėjo 1850 m. įst.

Dėl nekilnojamojo turto perleidimo. Jį naujai sutvarkė Did. Revoliucijos įstatymai, kurie įvedė viešumą ir perrašymą. Pil. Teis. to nebedarė, metė šitą sistemą, nors ji turėjo daug gerų pusių. Vėliau po kelių metų grįžo prie jos, bet tik iš dalies,

---

[1] Tą pat darė ir vokiečiai, iki jie išleido „Bürgerliches Gesetzbuch".

įvedė tatai į Pil. Byl. Įst. (C. proc. civ.) str. 834—835, bet perrašymas pasidarė privalomas vos nuo 1855 m.

Įpotekinė santvarka. Ši sudaro silpniausią Teisyno pusę. Šis dalykas buvo blogai organizuotas, nors įstatymo autoriai galėjo tinkamiau atlikti, nes jie po savo akių turėjo geresnių pavyzdžių įstatymams, kuriuos neseniai buvo išleidusi Revoliucija. Tai šitą įpotekinę santvarką kartkartėmis taisė, bet toli gražu ir dabar negalima jąja pasidžiaugti, nors kaip tik šitoj srityj XIX amž. įstatymuose daugiausia buvo padaryta pažangos.

Yra tokių dalykų, kurie visai nerado vietos Teisyne, nes jie atsirado ir įsigalėjo vėliau. Tai vėliau šitoms pilietinės teisės spragoms užtaisyti reikėjo leisti atskiros novellos. Prie tokių pridera sudėtiniai (moraliniai, doroviniai, juridiniai) asmenys; arba emfiteuzis, kuris buvo praleistas, gal būti, dėl to, kad buvo paskirtas panaikinimui, o vis dėlto jurisprudencijos ir paties gyvenimo palaikomas, tai sulaukė specialio įstatymo 1902 m.; toliau eina literatinė, artistinė nuosavybė, draudimas, sindikatai ir t. t.

Taigi ir išleidus Pil. Teisyną neapsistojo, nesiliovė dirbę įstatymų leidžiamąjį darbą, atsiradus naujiems reikalams, išleisti nauji įstatymai. Vieni įėjo į Pil. Teisyną ir pakeitė atskirus jo straipsnius iš dalies ar ištisai, kiti, kurie negalėjo sutilpti ar netiko jo sąrangai, išėjo skyrium ir gyveno savo gyvenimu. Iš 2281 str. per 100 metų pakeista ar pertaisyta — 216 str., taigi liko nepaliesta 2065 str. Didesnis pakeitimų skaičius išėjo atskirų įstatymų pavidale.

VII.

Teisyno reikšmė.

1.

Politinė reikšmė.

Revoliucija norėjo sujungti į vieną visą Prancūziją, panaikinti savaimingumus, griežtai kovojo prieš jo likučius feodalizmo formoj.

Iš dalies tuo galima išaiškinti tą įnirtimą, su kuriuo kovojo prieš žirondistus: juk jie buvo federalistai, skaldė ką tik sujungtą Prancūziją.

Napoleonas su savo įstatymais ir praktika padarė iš Prancūzijos centralizuotą subiurokratintą ir militarizuota tautinę

vieningą valstybę tokios stiprios formos, kad ji pasiliko ir dabar, stipri, susijusi, neperskiriama.

Portalis, aiškindamas, ką reiškia įstatymų vieningumas, pasakė: „Žmonės, kurie yra po ta pačia vyriausiaja valdžia, bet nėra valdomi tais pačiais įstatymais, noroms nenoroms pasilieka svetimi kits kitam; jie klauso tos pačios valdžios, nebūdami tos pačios valstybės nariais. Jie sudaro tiek pat įvairių tautų, kiek yra įvairių įpročių, jie negali nurodyti bendros tėvynės... Mes nenorime būti nei provansalais, nei bretonais, nei alzasiečiais, bet prancūzais“.

Pil. Teis. yra visų prancūzų, yra tautos kūrinys. Jisai padėjo išplėsti prancūzų įtakai ir įsigalėti prancūzų respublikos riboms labiau negu kalnai, upės; 1814 m. sumažėjus Prancūzijos sienoms, Pil. Teis. palaikė atkritusiose dalyse prancūzų įtaką, garsiąją jų revoliucijos įtaką. Tose šalyse, kurios buvo prijungtos 1795—1802 m., būtent Belgijoj, Luxemburge ir iki paskutinių laikų vokiečių provincijose kairiojoj Reino pusėje, o taip pat feodalinėse šalyse, kur šaukė jis prie reformų — Pil. Teis. pasiliko šitoms šalims organizuota prancūzų revoliucija. Kai tose šalyse eina kalba apie revoliucijos geradėjystes ir išvaduojamąjį Prancūzijos vaidmenį, tai turi galvoje Pil. Teisyną. Jame tik gyvena prancūzų revoliucijos atminimas.

2.

Tautinė reikšmė.

Pil. Teis. arti susijo su tautiniu Prancūzų gyvenimu. Jisai pasidarė labai populiarus tarp tų piliečių, kurie jo išleidimo gadynėje sudarė tautos pagrindą ir kuriuos turėjo galvoje jo rašytojai, būtent: žemininkai, o jų tarpe daugumą sudarydavo gausingi valstiečiai-ūkininkai. Todėl tose vietose, kur Pil. Teisynas kalba apie nuosavybę, jis reiškia žemės ūkio šalies teisę, tokios šalies, kur buvo daug smulkių ūkininkų, kur maža beliko didelių dvarų, ir tai tokių, kurie naujai buvo susidarę iš mažų kadaise atskirų plotų dirvų ir pievų, taigi prireikus būtų galima vėl juos skaidyti. Išpardavimas bažnyčios ir ponų dvarų padidino smulkių ūkininkų skaičių, bet atsirado kaikur ir stambių ūkininkų: jų dūbos iš pripirktų žemių padidėjo, bet tai nesenieji dvarininkai, jie liko ūkininkais.

Pilietinis Teisynas yra tos nuomonės, kad nuosavybę sukūręs darbas, ją gaminus pastovi, sėsli šeima. Kai kalba apie nuosavybę (propriété), tai paprastai turi galvoje ne mantą, o tik nekilnojamąjį turtą — namus, o ypatingai žemę, taip supranta nuosavybę ir daugumas prancūzų. Paprastoj kalboj nuosavybė reiškia tą patį, ką ir žemė, palikimas — žemės nuosavybė; dar ir dabar turtingas provincijos žmogus, turįs žemės ir kapitalo, pasakys apie piniginius popierius —mano turtas, apie žemę — mano nuosavybė. Žemė, palikimas, šeima — viskas jungiasi į vieną, su tuo surišta pilietinė laisvė, ji turi būti paremta nuosavybe, sudarančia anai pagrindą. Nuosavybė ūkininkui valstiečiui, nebajorui, senovės laikais virto laisvės sinonimu, laisvė — tai jo turtas, darbas, jo paties asmuo, tėvų palikimas, tėviškė, turįs žemės yra laisvas, į nieką jis neturi jokių pareigų, jis yra laisvas nuo jų, teturi jų į valstybę, bet ji nėra žmogus, asmuo, prieš kurią visi prancūzai lygūs, tai į ją jis turi prievolių, moka jai mokesčius, žiūrint savo turto didumo.

Valstietis žino, kas tai yra įstatymas, jis jį gerbia, nes tai jo žemė, jo nuosavybė. Įstatymas jiems parašytas, parašytas aiškiai, suprantamai, paprasta kalba, net ir tiems, kurie nemoka skaityti. Kas rašė įstatymą, pažinojo gerai prancūzų valstiečio psichiką. Juk jis išeina iš žemės, yra išaugęs iš žemės, prie jos prisirišęs, jos laikosi savo kojomis, kuris vaikščioja rankomis, kuris dirba savo kūnu, kuris lankstosi ant jos ir dėl jos. Jis ją aria, akėja, sėja, ji jam viskas, jis viena ąja rūpinas, nerimsta dėl jos užėjus šalčiams, karščiams, audrai, lyjant, sningant, džiūnant, kaitinant saulei. Jo tęsinys — žemė. Jam tėvynė — jo tėviškė, tik praplėsta, padidinta. Netekti žemės — reiškia visko netekti. Visą gyvenimą jis braidžioja, vaikščioja po žemę, senatvėj labiau ir labiau traukia į ją, slinksta, pagaliau atsigula į ją ir užmiega amžinu miegu.

Skaldant dvarus atsirado daug savininkų, dvarininkai nebeviešpatavo, dėl to Prancūzija liko Prancūzija; dideli dvarai majoratai neišgelbėjo Prūsų 1806 m., nei Lenkijos, nei Lietuvos nuo pražūties, o čia, sukūrus valstiečių nuosavybę be privilegijų, tautai atsirado gilių neišraunamų šaknų.

Nuosavybė nuolatos skatina jį dirbti ir taupyti; kas turi ką nors, tas nori turėti dar daugiau; dauginama šeima, auga ji

pamaži, nejučiomis vyksta pažanga; ji užtikrina visuomenei žmonių atsargą, sutaupytų darbininkų, pinigų. Jis gina ir nori įsigyti teisėtą nuosavybę, teisėtą šeimą, o tat sudaro visuomenės, valstybės pagrindą. Iš čia valstybės vyrai semia savo jėgas, gaivinančias tautą, o tauta — individinį laisvės pajautimą, žmogus — garbės pajautimą, o tat sudaro pagrindą galingoms ir ilgaamžėms demokratijoms.

Nuosavybės sąvoka — materialistinė, bet ji pati — gyvenimas, gyvybę teikia, iš jos semia savo įkvėpimą poetas.

Čia gauna šaknų įstatymų galybė.

Pilietinis Teisynas nuo pat pradžios atitiko tas visuomenės reikmenas, kurias jis tvarkė. Nuo pat atsiradimo ir paskelbimo jis atrodė toks senas, išleistas prieš keletą amžių, bet toks senas ir šventas, kaip visa prancūzų darbo praeitis.

Keli tušti emigrantai ir lengvabūdžiai publicistai 1815 m. ėmė kalbėti apie jo panaikinimą, tai tuoj pajuto tautoje, jog jie dėl šito gali visko nustoti, ir niekas jo nebeliete.

3.

Teisynas ir dailioji raštija.

Pilietinis Teisynas taip suaugo su prancūzų tauta, jog visiems jis yra žinomas, suprantamas, juo gyvena gražioji raštija, nagrinėja susidūrimus žmonių santykiuose, paremtus tuo įstatymu. Prancūzų visuomenei pažįstami jo dėsniai, terminai, nereikalingi aiškinimo.

Pasikeitus sąlygoms, nuskriaudus kurį klodą ar lytį, prasideda reikalavimai jį pakeisti, dailioji raštija šioj kovoj dėl reformos užima pirmą vietą, ji pradeda, žinoma, jeigu tai bus dalykai savo turiniu tinkami gražiojoj raštijoj nagrinėti, pav., moteries teisės, persiskyrimai, pasimetimai ir t. t.

Pasiekus labai lengvai persiskyrimo, ta pati raštija puola visuomenę dėl dorovinio iširimo, šeimos ardymo, dėl dažnų persiskyrimų.

Šitos temos, tų gyvenimo klausimų išsprendimas, kiek tat duoda Pil. Teisynas, turėjo gerą dirvą ir teatre; kartais dramos ar komedijos buvo tik dramatizuotos teismų bylos.

Be persiskyrimų, teatre didelę vietą užimdavo pavainikis kūdikis, kuris įstatymų taip nuskriaustas.

Balsac'as, tasai didysis naujos buržuazijos aprašytojas, pats rojalistas, katalikas, aristokratijos garbintojas, nemėgstąs Pilietinio Teisyno, bet puikiai jį pažįstąs; daugybę susidūrimų, tarp žmonių ir įstatymų, kuriuos pagamino žmonių aistra, jis išvedė savo veikaluose. Jis žiūri, ką rodo gyvenimas ir ką sako įstatymas, Pilietinis Teisynas.

TREČIOJI DALIS.

Napoleono Teisynas kitose šalyse.

Napoleonas, norėdamas politiškai praplėsti ir sustiprinti savo įtaką toj šalyj, kurią su ginklu buvo užkariavęs, stengdavosi įvesdint ir savo teisyną, tardamas, kad tasai labiau suriš tą šalį su Prancūzija, negu ginklai. Pav., jisai rašo savo broliui Jeronimui, naujam Vestfalių karaliui: „Aš tariu, kad Teisynas daugiau padės praplėsti ir pastiprinti Tamstos galybei, negu didžiausi karo laimėjimai. Niekaip negaišk su jo įvedimu. Be abejo, darys sunkenybių, tai prieš tat pastatyk savo stipria valią."

Padaręs kokią šalį vasalinę, Napoleonas visur prisako perlaužti visas kliūtis, įvesti jo, kaipo pergalėjusio, įstatymus, visai neatsižiūrint į vietos gyventojų pasipriešinimus ir jausmus, panaikinus senuosius įstatymus.

Nors Napoleonas ir su ginklu įvedė savo teisyną, bet jis beveik visur prigijo savo tikruoju vardu, o kartais svetimu pavidalu, kaipo artimesnė ar tolimesnė jo kopija.

1.

Belgija.

Tai buvo pirmoji valstybė, kurioj buvo įvestas Napoleono Teisynas. Ji buvo prijungta prie Prancūzijos 1802 m., ir už keleto metų, būtent 1809 m. gegužės 1 d., tenai buvo įvestas Napoleono Teisynas. 1830 m. Belgija tapo nepriklausoma valstybė, tai tuomet iškilo klausimas, ar nereikėtų priruošti savo pilietinį teisyną, bet nieko nebuvo daroma. Vos 1879 m. Laurent'as gavo vyriausybės pakvietimą paruošti teisyno sumanymą; Laurent'as tat padarė, bet jis pasirodė seimui perradikalus, dėl to jis sumanymą atmetė (1882 m.). 1884 m. išrinko kitą komisiją naujam teisyno sumanymui paruošti. Ji tą darbą atliko,

tik išėjusis 1885 m. teisynas yra Napoleono Teisyno kopija. Dar tebeveikiant Napoleono Teisynui, Belgija buvo išleidusi savo įstatymų, kurie jį papildydavo, kaip antai: įst. apie privilegijas 1814 m., apie autoriaus teises — 1816 m., apie ipotekas (1851 m.), kuris pakeitė Nap. Teis. 2092—2093 str. ir t. t.

Nėra ko stebėtis, kad Napoleono Teisynas leido gilias šaknis Belgijoj: vyravo bendra su prancūzais kalba, bent iki XIX amž. pabaigai, be to, Belgija ilgą laiką ir politiškai sudarė Prancūzijos dalį.

2.

Šveicarija.

Šitoji šalis tautiškai susidaro iš trijų didesniųjų tautų — prancūzų, vokiečių, italų, politiškai — iš eilės nepriklausomų kantonų. Geografiškai arčiau Prancūzijos, jos rytų ir vidurio dalis ir kultūriškai su ja surišta, todėl Šveicarija turėjo atitekti ir politinei bei karinei Napoleono viršenybei, juk jis pro ten ėjo į Italiją, darydamas savo karo žygius.

Napoleono Teisynas buvo įvestas ištisas Genevoj, o kituose kantonuose, kaip Berno dalis, Neufchatel, Fribourg, Vaud, Tessin, Valais — įvesti pilietiniai įstatymai, artimi Napoleono Teisynui, jo pavyzdžiu parašytieji.

Jo įtakos matyti kaikuriuose dalykuose ir naujame, dabar veikiančiame savajame teisyne, Huberio kūrinyje, kuris pakeitė visus atskirus kantono teisynus.

3.

Italija.

Apeninų pusiasalyje buvo ištisa eilė nepriklausomų valstybių. Tai jas vieną po kitos ėmė savo žinion Napoleonas; iš jų jis raižė ar lipdė naujas valstybes, vienur pastatydavo viešpačiais savo generolus, kitur palikdavo senuosius, tik visus darydamas savo vasalais, visur įvesdamas savo Teisynus (1805 — 1812 m.).

Šitie įstatymai nevaržomi laikėsi, kol buvo stiprus Napoleonas, kol jis sujungęs laikė Italiją. Jį pergalėjus, nauji viešpačiai ėmė vėl savaip karpyti politinį Italijos žemlapį, ir kartu

naikinti Napoleono Teisyną. Bet buvo valstybių, kur vis dėlto jis užsiliko ar net buvo naujai įvestas tenai, kur iki šiol jo visai nėra buvę, pav., pasiliko Genujoj, įvestas naujai Dviejų Sicilijų karalystėj (1819). Piemonte panaikino Napoleono Teisyną, grąžino senuosius įstatymus; bet tuoj pasirodė, kad jie yra jau perseni, reikėjo gaminti naują teisyną; jį tikrai pagamino (vad. Code Albertin), bet jis buvo perdirbtasis Napoleono Teisynas.

Vėliau pradėjus iš naujo politiškai jungti Italiją į vieną valstybę, reikėjo visoms sujungtoms dalims pagaminti ir vienodus pilietinius įstatymus. 1866 m. I. 1 įvestasis teisynas stovi arčiau prie prancūzų Code Civil, negu tat buvo Piemonto Code Albertin.

Kol Italija buvo suskaldyta, tai mažos jos valstybės, tarp savęs nesutikusios, kariavusios, negalėjo pačios pasigaminti savų įstatymų, naujai gadynei tinkamų, tai gyveno senomis teisinėmis sistemomis, kartais paimtomis iš senovės laikų, net kartais feodalizmo gadynės. Napoleonas su smurtu pastatė Italiją į naują vagą, jam žuvus, nenoromis ji ėjo jo nurodytuoju keliu, nes kito geresnio nebuvo.

4.

Vokiečių žemės.

1802 m. sutartim Prancūzijai teko žemės kairėj Reino pusėje. Ir čia tuojau įvestas Napoleono Teisynas. Vėliau jis išsiplėtė ir kitose vokiečių žemėse, kai ėjo pirmyn karinis ir politinis prancūzų užkariavimas, nes vokiečiai savo tinkamų neturėjo.

Teisybė, vienoj Vokietijos dalyj, būtent Prūsuose, nuo 1794 m. veikė „Allgemeines Landrecht“, bet tai buvo senos dvasios darbas, XVIII amž. policinės valstybės kūrinys, kuris norėjo viską sutvarkyti, stengėsi reguliuoti ir numatyti net smulkiausius žmogaus gyvenimo reikalus, bet savo tikslo nepasiekė, gyvenimo nesutvarkė, o ir sunku buvo jį sutvarkyti, neturint bendrų pastovių idėjų. Nors jis rašytas vokiškai, bet dėl nurodytųjų ypatybių negalėjo Vokietijoj prasiplatinti.

O visai lengvai galėjo būti įvestas prancūzų kūrinys. Jį gavo Vestfalija (1808. I. 1), Baden, Berg, Nassau, Hansos de-

partamentas, laisvasis Gedonių (Danzig) miestas, Frankfurtas, Illirijos karalystė ir t. t. Vėliau Napoleono Teisyną pakeitė savi vokiečių įstatymai, pagaliau visus vietinius teisynus pakeitė bendras visai Vokietijai Bürg. Gesetzbuch.

5.

Luxemburg.

Luxemburgo kunigaikštijoj, senovės prancūzų departamente Des Foret, buvo įvestas Code Civil 1804. III. 21, kuris veikia su tūlomis atmainomis ir dabar.

6.

Monaco.

Prijungus Monaco prie Prancūzijos tuojau įvestas Napoleono Teisynas. Vėliau bandė nuo jo atsipalaiduoti, bet 1885. I. 1 įvestasis savasis teisynas yra tik kaikame pagerintasis Code Civil.

7.

Olandai.

Prancūzai, užkariavę Olandus, įvedė Napoleono Teisyną 1809. V. 1. Jisai išbuvo pilnoj galioje apie 25 metus, šiur tur keičiamas, nors nuo 1814 m. buvo ruošiamas savo teisynas, ir jau 1829 m. V. 16 įst. Napoleono Teisynas turėjo nustoti veikęs, bet paskirtu laiku dar nebuvo užbaigtas. Tuoj po to įvyko politinių atmainų: 1830 m. ištiko revoliucija, Belgija atsiskyrė, pasikeitė Olandų politinis ir ūkio gyvenimas, tai teko teisyno sumanymą taisyti, tas darbas buvo pabaigtas vos 1837 m., pradėjo veikti nuo 1838. X. I. Naujame Olandų teisyne perdaug atsispindėjo Napoleono Teisynas. O ir visai suprantama: Olandai tai buvo šalis, kuri kultūriškai ir ekonomiškai ko toliau buvo pažengusi, o Napoleono Teisynas, kaipo pažangiausias, tobuliausias teisynas geriausiai tokiai šaliai tiko.

8.

Rumunija.

Buvo ir tokių šalių, kurios pačios, niekieno neverčiamos, priimdavo Napoleono Teisyną. Prie tokių pridera Rumunija, kurios plotas ir valstybės vardas keitėsi. Iki XVIII amž. ten

gyveno trys tautiniai gaivalai — romanų, slavų ir graikų, visi žemos kultūros. Dėl to XVIII amž. Rumunijoj inteligentijos tarpe pradėjo plėstis prancūzų kalba, prancūzų kultūra. 1817 m. Valakų kunigaikštis išleido įstatymų rinkinį, kaipo ištrauką iš „Bazilikų", bet jos iš tikrųjų buvo surašytos Napoleono Teisyno įtakoj. 1839 m. Valachijoj išėjo Prekybos Statutas, stačiai išverstas iš prancūzų kalbos, 1852 m. įvesta išverstas Prancūzų Baudžiamasis Statutas.

1864 m. buvo įvestas naujas Pilietinis Teisynas, jisai turėjo sujungti į vieną kūną atskiras Rumunijos dalis (Valachiją, Moldaviją), kurios turėjo nevienodas teisines sistemas, o naujasis buvo parašytas prancūzų pavyzdžiu, jo autoriai buvo mokęsi teisės Paryžiuje.

9.

Kanada.

Kanada — tai prancūzų kolonija nuo XVI amž. Jos sostinė Quebeck perėmė Paryžiaus įprotyną, ir XVII amž. jisai ėmė galioti visoj Kanadoj. Tiesioginės Napoleono teisyno recepcijos čionai nebuvo; Kanados teisėje yra šis tas bendro su Nap. Teisynu, būtent, kiek jisai buvo perėmęs iš Paryžiaus įprotyno.

10.

Egiptas.

Egipto teisiniam gyvenimui Napoleono Teisynas turėjo įtakos dėl politinių priežasčių: prancūzai tūlą laiką vyravo Egipte, varžėsi dėl to su anglais, prancūzai stengėsi pastiprinti savo viešpatavimą, stiprindami prancūzų kultūros įtaką, platindami prancūzų kalbą, jos raštiją. Tačiau ištisai perkelti Napoleono Teisyną į atsilikusį Egiptą nebuvo galima: peržema buvo kultūra, kad galėtų priimti teisinę sistemą, atitinkančią aukštesnį kultūros laipsnį, tai reikėjo daryti ištraukas, suprastinimus, sutrumpinimus ir t. t.

11.

Japonija.

Napoleono Teisyno įtaka siekė ir tolimos Europai Japonijos. Jinai tik XIX amž. baigiantis įėjo į civilizuotąjį valstybių tarpą. Visas savo žinias moksle, teknikoj, valstybės gyveni-

me, jurisprudencijoj japonai ėmė iš Europos, kur jie buvo pasiuntę daugybę žmonių mokytis.

Neturėję iki 1870 m. rašytųjų įstatymų, dabar galėjo juos pas save įvesdinti. Pirmiausia japonų teisininkai susipažino su Napoleono Teisynu, kuris buvo išverstas 1872 m., tai buvo japonams tikroji „ratio scripta". Bet esant skirtingam prancūzų ir japonų gyvenimui, esant visai kitam civilizacijos laipsniui, japonų vyriausybė po keliolikos metų prityrimo įsitikino, kad negalima palikti nekeitus ištiso Napoleono Teisyno, kad reikia padaryti pakeitimus ir pritaikymus, todėl ji pavedė prancūzų teisininkui Boissonade'ui, kad jis tą darbą atliktų, kad pritaikytų Napoleono Teisyną prie japonų gyvenimo. Boissonadae'as dirbo tą darbą, ir sumanymą užbaigė 1889 m., jis buvo paskelbtas 1896 m., bet vyriausybė vis dar susilaikė nuo įvedimo, sumanymą pavedė dar seimui peržiūrėti, kuris padarė eilę pakeitimų; taip atsirado 1896 m. Pilietinis Japonų Teisynas, dabar tebeveikiąs. Berods, jau čia ėmė veikti ir vokiečių įtaką, kuri kaskart ėjo gilyn ir gilyn į visą japonų gyvenimą. Teisyno sistema, forma paimta iš vokiečių, prisilaikyta pandektų sistemos. Bet jo turinys daugiausia paimtas iš prancūzų; o yra ir savo įstatymų: šita buvo ten, kur liečiami šeimos santykiai.

12.

Rusija.

Rusijoj nebuvo daroma Napoleono Teisyno recepcijos. XIX amž. pradžioj Speranskis, kuriam buvo pavesta pagaminti rusų pilietinį teisyną, paruošė jį, o tasai buvo didelėj Napoleono Teisyno įtakoj. Bet vyriausybė jį atmetė, net patį Speranskį nubaudė, berods, už kitus dalykus. Vėliau, kitoms politinėms aplinkybėms esant, tam pačiam Speranskiui teko paruošti nebe naują teisyną, o tik veikiančiųjų rusų įstatymų sąvadą ir pilną įstatymų rinkinį. Jis tat pagamino. Jame liko prancūzų įtakos, bet paslėptos, kartais perimdavo prancūzų dėsnius be nurodymo šaltinio, bet tokių atsitikimų buvo nedaug.

KETVIRTOJI DALIS.

Napoleono Teisynas Lietuvoje ir Lenkijoje.

Napoleono Teisynas veikia ir Lietuvoj, bet tik ne visoj, o vienoj jos dalyj, būtent Užnemunėj, kairiojoj Nemuno pusėje. Tam buvo istoriškų politinių priežasčių. 1795 m. Lietuvą pasidalino tarp savęs Rusai ir Prūsai, dešinioji Nemuno pusė atiteko Rusams, kairioji — Prūsams. 1807 m., eidamas Tilžės taika, Napoleonas atėmė iš Prūsų tą Lietuvos dalį, kuri buvo jiems atitekusi, ir iš jos kartu su lenkų žemėmis, taip pat buvusiomis po Prūsais, sukūrė Varšuvos kunigaikštiją, asmens unija sujungtą su Saksais. Ji išbuvo tuo vardu iki 1815 m., po to buvo vadinama Lenkijos karalystė, sujungta asmens unija su Rusija; nuo 1832 m. iki 1915 m., Lenkų Karalystė buvo valdoma kaip rusų provincija, 1918 m. Užnemunė susidėjo su kita Lietuvos dalim ir sudarė Lietuvos respubliką.

I.

Varšuvos Kunigaikštija.

(1807—1815).

1.

Napoleono teisyno įvedimas.

Napoleonas, pasirašęs taikos dermę Tilžėje, prisakė, kad Valdomoji Komisija iš Varšuvos nuvyktų pas jį į Dresdeną, kur ir jis pats nuvažiuosiąs. Ir čionai 1807. VII. 19 jisai padiktavo konstituciją naujai sukurtai kunigaikštijai; ši konstitucija buvo surašyta einant prancūzų veikiančiais 1800 m. pradais. Tarp kito tenai buvo pažymėta, jog bylojimas bus iš prancūzų paimtas, taipogi pilietiniai įstatymai bus prancūzų, 1804 m. Code Civil.

Vald. Komisija nesitikėjo, jog tie painūs dalykai taip greitai bus išspręsti. Ji buvo tikėjusi, kad jai bus pavesta priruošti konstitucija, dar VII. 9 posėdyje ji buvo pavedusi savo direktoriams prisirengti kiekvienam sau atitinkamais reikalais, kad galėtų patiekti savo nuomones ir atmetimus.

Teisingumo direkcija, kurios priešakyje buvo gr. Łubieński's, buvo paruošusi kelionei į Dresdeną du referatu: vienas apie teismus, kitas — apie pilietinius įstatymus, o ypatingai buvo ji prisirengusi duoti atsakymą į klausimą, ar galima įvesti Napoleono Teisyną. Tame referate buvo įrodinėjama, kad Napoleono Teisynas netinkąs lenkų tautai, nes tebėsą luomai, o jų panaikinimą miestėnai ir bajorai laikytų už jų teisių susiaurinimą; taip pat viešpataujančioji katalikų tikyba ir prie jos prisirišę gyventojai priešintųsi Napoleono įstatymams, pagaliau tebėra baudžiavos, o panaikinus jas, valstiečiai gautų žemes, o su tuo bajorai nesutiktų.

Veltui buvo ruošiami visi projektai ir referatai: Napoleonas net neužklausė jų, padiktavo savo konstituciją, Moret'ui pavedė galutinai ją suredaguoti. Lenkų ponai stengėsi Moret'ą įtikinti, prašė užtarti juos. Jis žadėte žadėjo, bet tat negelbėjo: Napoleonas nieko nekeitė, pasirašė konstituciją 1807. VII. 22., pats tuoj išvažiavo, o rytojaus dieną po jąją pasirašė Valdomosios Komisijos nariai.

Šešiasdešimt devintasis tos konstitucijos straipsnis sako, jog „Napoleono Teisynas sudarąs pilietinę Varšuvos Kunigaikštijos teisę". 4 str. ji skelbė, jog valstiečių baudžiavos naikinamos, jog visi lygūs prieš įstatymus, ir valstiečiai yra teismų ginami.

Napoleonas nei čia nei kur kitur tuose dalykuose nedarė nuolaidų; baudžiavų naikinimas, Napoleono Teisyno be jokių atmainų įvedimas buvo griežtas jo reikalavimas, nes tarė, kad padarius atmainas jau nebus Napoleono Teisyno.

Viršūnėse buvo didieji lenkų ponai, jiems nepatogu buvo prancūzų įtaisymai, dar 1806—1807 m. prieš Tilžę stengėsi perkalbėti įtakingus prancūzų politikus, jog reikėtų įvesti 1791. V. 3. konstituciją, palikti lenkų įstatymus. Bet jau Tilžėje buvo išgirdę, jog šita nebus padaryta. Bandė, kaip minėta, atsigauti Dresdene, bet ir dabar jų pastangos liko be geros kloties.

Kitaip galvojo priešingas ponams klodas — radikalai, Varšuvos jakobinai, emigrantai. Jie buvo prieš luominę konstituciją, už baudžiavų panaikinimą; jiems rodėsi, jog Napoleonas esąs prancūzų revoliucijos įsikūnijimas, jo įvestieji įstatymai esą tobuliausi, juose keisti ką nors nėra nei reikalo, nei galima. Buvo jų tarpe ir tokių, kurie stovėjo už kompromisą. Taigi nevienodai lenkų ir lietuvių visuomenėje vertino Napoleono kūrinius.

Įsakyta buvo įvesti Napoleono Teisyną, bet nebuvo pažymėta laiko, nuo kurio jis pradės veikti, konstitucija turėjo ir galėjo pradėti veikti tuojau, bet kas kita su pilietiniu teisynu: jis reikia išversti, priruošti pereinamas taisykles, o kartu su tuo reikia iš pamatų pakeisti esamąją teismų santvarką, sudarius visai naują, prancūzų teismų pavyzdžiu. Atsirado ir kitų sunkenybių: Napoleonas visus tuos reformos darbus pavedė įvykinti žmonėms, kurie buvo priešingi jo įstatymams, o ne jų šalininkams ir liaupsintojams. Kaikas spėja, kad tat padaryta tyčia, kad Napoleonas taip buvo žadėjęs Tilžėje rusų carui Aleksandrui.

Varšuvos Kunigaikštijos vyriausybės priešakyje atsirado Stan. Małachowski, jau senas žmogus, pripratęs prie senųjų laikų įstatymų, ketverių metų seimo veikėjas, kuriam gegužės 3 d. konstitucija atrodė viršluominis tobuliausias darbas, ir kad toliau eiti nebegalima. Tai jis stengėsi kiek įmanydamas sutrukdyti prancūzų teisės ir jų įstatymų įvedimą. Kiti trys Valstybės Tarybos nariai (Łuszczewski, Dembowski, Al. Potocki) tais dalykais nesirūpino, o ir be to jie buvo pilnoj pirmininko įtakoj.

Tačiau atsirado Napoleono Teisyno ir gynėjų, ir visai kitur negu tikėjosi — Friderikas Augustas I, Saksų karalius, o Varšuvos kunigaikštis ir jo palaikomas ministeris Feliksas Łubieński.

Kunigaikštis laikėsi tik Napoleono malone, todėl pildė visa, ko jis reikalavo. Łubieńskis, dirbęs teisingumo srityje, iki šiol buvo prancūzų įstatymų priešininku, bet pamatęs, jog jie turės būti įvesti, ir niekas nesulaikys, persimetė į kitą pusę, pradėjo uoliai ir sąžiningai rūpintis įvedimu, nes jis geriau už kitus buvo supratęs naujųjų įstatymų dvasią, labiau perpratęs naujos valstybės santvarką, o be to, jisai buvo geras administratorius.

Łubieńskis pasiryžo ko greičiausiai, negaišdamas įvykinti sumanytas reformas; prieš tai buvo reikalinga atlikti kaikurie priruošiamieji darbai: išversti į lenkų kalbą prancūzų statutus, įsteigti teisės mokyklą, priruošti valdininkus, pagaminti naują teismų santvarką.

Łubieńskis jau vasarą 1807 m. buvo pavedęs išversti į lenkų kalbą Napoleono Teisyną kun. Szaniawskiui, kuris tą darbą atliko. Iš spaudos išėjo 1809 m. Vertimą darė vienas žmogus, darė skubotai, tai turėjo nemaža kliaudžių. Łubieńskis, nesitenkindamas juo, prašė Mokslo Draugijos išrinkti iš savo tarpo redakcinį komitetą ir parūpinti geresnį vertimą; išrinkte komisiją išrinko, bet ji to darbo neatliko; nepadarė to nė Krokuvos Akademija; buvo padarytas dar vienas vertimas, bene geriausias, — Lietuvos veikėjo kun. Bagužo (Bohusz, Bauža) 1810 m.

1807 m. Łubieński įsteigė Varšuvoj teisių kolegiją Paryžiaus pavyzdžiu (l'Ėcole special de droit); 1811 m. pridėta prie jos administracijos skyrius, 1816 m. ji virto teisės skyrium naujai įsteigtame Varšuvos universitete.

Greta šitų darbų (vertimų ir mokyklos) ėjo valstybės spaustuvės įsteigimas — įstatymams spausdinti.

Sunkiau ir painiau buvo įvesti teismų reforma. Ikišiol veikusieji teismai buvo luominiai, dabar visa tat turėjo išnykti, o atsirasti vienodi visiems valstybės teismai. Pačioj Konstitucijoj apie teismus maža tebuvo pasakyta (70—73, 75 str.), tai teismams tvarkyti reikėjo išleisti atskirą įstatymą. Bajorų teismų šalininkai tikėjosi, jog čionai atsigausią, bet apsivylė. Łubieński labai greitai paruošė teismų tvarkomąjį įstatymą, įteikė jį Valstybės Tarybai 1807. XI.

Valstybės Taryba su Małachowskiu priešakyje perprato, ką daro ir ko nori Łubieńskis — kad nori įvesti visai naujus, neluominius teismus, dėl to darė kliūtis: nedavė pinigų teisės mokyklai, nesvarstė teismų tvarkomojo įstatymo sumanymo, vis vilkino, nes bijojo atvirai priešintis dėl griežto prancūzų rezidento ir įgaliotinio įsikišimo. Todėl vieni prašė, kad naujų teismų neįvestų visai, kiti — kad atidėtų vėlesniam laikui.

Atvykus karaliui į Varšuvą, Małachowski stengėsi jį įtikinti, bet to neatsiekęs pasidavė į demisiją. Jo vietoj paskirtasis Gutakowski varė tą pačią Małachowskio pradėtą vilkinimo

politiką. Įvedimą pagreitino karalius ir Łubieńskis. Nustatyta ir paskelbta, kad Napoleono Teisynas pradės veikti nuo 1808. V. 1. Iškilmingai atliko šitą įvedimą, kunigai pašventino katedroj, o greitai po to Łubieński nesulaukęs, kol patvirtins, įvedė pats savo įsakymais naują teismų organizaciją, panaikino senąją, tik vėliau po įvedimo tam buvo gavęs iš karaliaus sutikimą.

2.

Sunkenybės pradžioj.

Įsakius įvesti Napoleono Teisyną, reikėjo, kad jis tikrai ir teisingai būtų taikomas, o čia jis buvo blogai išverstas, valdininkai ir teisėjai su juo nebuvo susipažinę; įstaigos, teismai nuolatos klausinėjo teisingumo ministerio, kad šį ar tą straipsnį paaiškintų. Taigi reikėjo nustatyti daug pereinamųjų dėsnių. Tam darbui atlikti teko pakviesti teisininkų - žinovų, iš jų sudaryti komisiją, kurios darbas buvo „rinkti esamieji įstatymai, paruošti nauji jų sumanymai". Kadangi į ją pateko Napoleono Teisyno ir apskritai prancūzų teismų santvarkos, taigi svetimos teisės, šalininkai, tai dėl šito pakėlė protestus savosios teisės ir įstatymų gynėjai, ir po to tikrai buvo pakviesta į komisiją keletas ir šito nusistatymo teisininkų. Komisijoj atsirado ir tokių, kurie rado, jog Napoleono Teisynas savo pagrinduose turi kliaudžių, kurios reikia dabar pašalinti. Taigi Napoleono Teisynas vieniems buvo per pažangus, kitiems — atsilikęs.

Įstatymų ruošiamosios komisijos kompetencija buvo gana siaura: pagrindinis dėsnis — Napoleono Teisynas turi likti neliečiamas, ji gali ruošti įstatymų sumanymus dalykuose, kurių neapima Napol. Teis., ir tai tokius, kuriuos pavedė išdirbti ministeris (1808. VII. 18 dekretas). Karalius iš anksto pareiškė, jog tokių įstatymų, kurie bent kame keistų Napoleono Teisyną, jis nepraleisiąs.

Łubieński tarė, jog prancūzų bylojimas (procesas) esąs tik Napoleono Teisyno dalis, ir turįs būti taikomas, šita jis buvo paskelbęs įsakyme, tačiau, jam pačiam ir kitiems kilus abejonėms, pasiryžo paruošti nuolatinį įstatymą, bet darbas nėjo sklandžiai, jis daugiur sukėlė pasingą pasipriešinimą: tęsiamas, vilkinamas jo svarstymas.

Ir įvedus Npoleono Teisyną, vistiek teismui teko taikinti ir kitus, senuosius, vietos įstatymus, nors šiaip 1809. X. 10 įst. nustatė jiems siauras ribas. Buvo galima taikinti „Volumina Legum", „Allg. Landr. für Pr. S." ir „Allg. Gerichtsordnung" tik dviem atvejais: a) kur Napoleono Teisynas leidžia vartoti vietos įpročius ir įstatymus, b) atsitikimams, kurie įvyko prieš gegužės 1 dienos; ir iš šito jis darė išimčių, būtent: asmens teisės nustatomos Napoleono Teisyno dėsniais, testamentams, padarytiems prieš gegužės 1 d., dėl teisės padarinių taikomi naujieji dėsniai, jeigu testatorius (palikėjas) bus miręs iki gegužės 1 d.; skundos, kurių neleidžia Nap. Teis., pav., tėvo ieškojimas, negali būti keliamos; jeigu yra abejonių, koks įstatymas taikinti, tai reikia duoti pirmenybę Nap. Teisynui.

Bet ir šitas pereinamasis įstatymas (1809. X. 10) dar neišsprendė visų sunkenybių, nes buvo socialinių įstatymų, kurie buvo paremti visai kitais pagrindais, kartais geresniais, kartais blogesniais, o tai buvo globos, sienų, ipotekų, skolų pratęsimo (moratorijų) klausimai.

Prancūzų *globos* sistema skyrėsi nuo to, kas buvo lenkų ir lietuvių įstatymuose, ji skyrėsi taip pat ir nuo prūsų. Prancūzų sistema turėjo šeimos tarybą. Ministerija jokių atmainų nedarė, globos tvarkymas turi taikintis prie Napoleono Teisyno dėsnių.

Sienų klausimas blogiausiai buvo pastatytas Nap. Teisyne, jame tebuvo tik vienas straipsnis, 646. Kitaip atrodė 1791. XII. 4, 5 įst. (dėl Lietuvos 4 d., dėl Lenkijos 5). Šitas sienų klausimas buvo svarbus tokioms agrarinėms šalims, kaip Lenkija ir Lietuva, tai šitas įstatymas buvo gerai apdirbtas.

1809 m. buvo paruoštas įstatymas apie vidutinį sienų išvedimą; vyriausybė norėtų net jį įvykinti, bet, tur būt, tik dėl lėšų stokos šita nebuvo padaryta. Anuo sumanymu sienų išvedimas turėjo būti baigtas per trejus metus.

Prancūzų *ipotekos* sistema svetimose žemėse parodė savo kliaudis, netiko vietos ypatybėms. 1588, 1768 ir 1775 konstitucijos (įstatymai) ir vėlesnieji Prūsų įstatymai atitiko didžiausių ūkio šalies reikalavimu. Valstybės Taryba ir Įstatymų Ruošiamoji Komisija buvo pasisakiusi už Prūsų sistemą, arba sutiktų atatinkamai pakeisti esamąją prancūzų, o karalius nesutiko bent ką keisti prancūzų įstatyme. Łubieńskis siūlė papil-

dyti Napoleono Teisyną, išleidus atskirą įstatymą, karalius ir čia nesutiko, tai reikėjo ištisai vykinti prancūzų dėsnius.

Kraštas buvo išnaikintas dėl karo, pinigų nėra, visur jaučiama kredito stoka, skolininkai neištesi mokėti, reikėjo pratęsti *skolų mokėjimą,* tuo ir rūpinosi 1806—07 m. moratorinės komisijos, bet to, ką jos padarė, neužteko. Dėl to vyriausybė prašė, kad karalius išleistų visuomenės moratorijos įstatymą, tai jam nesutinkant, reikėjo to paties siekti kitais aplinkiniais keliais: teismai patys, remdamiesi Nap. Teis. 1244 str., pratęsdavo skolininkams mokėjimą; dabar, kas įstatyme turėjo būti išimtim, virto čionai praktikoj taisykle; pagaliau išėjo įstatymas, kuris ėjo dar toliau, negu buvo iš pradžių norėta: jis pratęsė mokėjimą net ipotekuotoms skoloms.

Persodintas svetur Nap. Teis., betaikinamas kitomis socialinėmis aplinkybėmis, įgijo kai kame kitos dvasios. Vyriausybė atsižiūrėjo į dvarininkus, Łubieńskis nors ir norėjo griežto ir nuosakaus jo taikymo, bet vengė tik aštrių konfliktų, kaikame susilaikydavo, nes bajorų visuomenei sunku buvo pereiti nuo luominio ir tikybinio Prūsų Žemės Teisyno (Landrecht) prie visiškos Nap. Teis. lygybės ir sekuliarizacijos; ir vyriausybė ir teismai nenoromis ar noromis iškreipė jį dvarininkų ir katalikų tikybos naudai.

Šitą iškreipimą pajuto pirmiausia valstiečiai ir žydai, kurie taip ir nepamatė Nap. Teisyno demokratiškumo.

Konstitucija suteikė asmens laisvę *valstiečiams,* bet 1807. XII. 17 dekretas pririšo juos prie dvaro žemės, žemės nedavė, paliko senąsias lažas. Prancūzijoj prieš tat, dar prieš įvedant Nap. Teis., revoliucijos laiku jau buvo pravesta plačios žemės reformos, o čionai valstiečiams nedaryta jokios reformos.

Žydai naująja konstitucija turėjo visas politines ir pilietines teises. Sekdama prancūzų pavyzdžiu, vyriausybė atėmė žydams iš pradžių politines teises, o paskui ėmė siaurinti ir pilietines. 1808. XI. 19 dekretas atnaujino seną draudimą žydams įsigyti nekilnojamąjį turtą. Dėl to dekreto turinio kilo ginčų praktikoje. Administracija norėjo uždrausti visus įgijimus net miestuose, o teismai leido įgyti turtą tik miestuose, ir tai nevisur, karalius gi ketino panaiknti išleistus draudimus, kaipo priešingus Nap. Teis. dėsniams, bet nepanaikino.

Daugiausia vaidų ir painiavų pagamino pilietinės *jungtuvės* ir *persiskyrimai,* kurias įvedė Nap. Teis., prieš jas kovojo kunigai, kurių kovai dar padėjo reikalaujamųjų administracijos organų stoka. Gminos, magistratai buvo neorganizuoti, vaitai — beraščiai, daugely vietų atskirų valdininkų nebuvo, tik Varšuvoj buvo tam tikri valdininkai, tai vyriausybė pavedė pilietinės būklės aktus, nežiūrint tikybos, atlikti katalikų kunigams. (1808. V. 9. dekr.). Kunigai nenorėjo virsti valstybės valdininkais ten, kur ikišiol veikė jie bažnyčios vardu, nesutiko laikyti pasauliniais aktus, kurie ikišiol buvo bažnytiniai. Dėl to vyriausybė, į tat atsižvelgdama, padarė palengvinimą kunigams: 1809. II. 23 dekretu leista kunigams neskelbti persiskyrusių pilietiniais, o ne bažnytiniais įstatymais.

Vyskupai vedė kovą aštriau ir aštriau prieš tuos Nap. Teis. pradus, kurie palytėjo jungtuves ir persiskyrimus (taigi I, V ir VI tit.).

Visuomenėje nebuvo šalininkų palietinių jungtuvių, bet kunigai reikalavo, kad pačiu įstatymu jungtuvės tegalėtų būti bažnytinės; gyvenime visai mažas skaičius jų buvo, ir tai tokie atsitikimai buvo tik Varšuvoj.

3.

Napoleono Teisynas ir visuomenė.

Prieš įvedant Napoleono Teisyną jisai jau turėjo ir karštų šalininkų, ir piktų priešininkų.

Dvarininkai, didieji ir mažieji, kurie turėjo baudžiauninkų, nesipriešintų asmeniniam valstiečių atleidimui, bet nesutiktų, kad atiduotų valstiečiams jų valdomąją žemę.

Prancūzų revoliucija panaikino baudžiavas, atidavė valstiečiams nuosavai tas žemes, kurias jie dirbo. Nap. Teis. visą tą santvarką jau rado, rado laisvus valstiečius - ūkininkus; taigi ne jis tat sudarė, ne jis pravedė žemės reformą. Varšuvos kunigaikštijoj tų socialinių atmainų nebuvo. Dvarininkai buvo priešingi žemės suteikimui. Įvedus konstitucija Nap. Teis. ir po to greitai išleidus 1807. VII. 21 dekretą, kuriuo visa žemė palikta dvarininkams, tuomet jie nurimo, Nap. Teisynas jiems atrodė nebebaisus, net geras, nes neginčijamai pripažino pilną nuosavybę tos žemės, kur jų pačių teisės kartais buvo neaiš-

kios, dabar paaiškėjo jų naudai, tai po to dekreto ėmė karštai jį ginti.

Mažažemiai bajorai dėl tokio valstiečių klausimo išsprendimo tikėjosi galėsią įsigyti daugiau žemės, kiti, išėjusieji iš sodžiaus į miestą, iš kurių susidarydavo karininkai, valdininkai, vertino Napoleono teisyną dėl politinės paties Napoleono programos, nenorėjo rūpintis valstiečiais dėl žemės, susidurti dėl to su dvarininkais, stovėjo už Nap. Teisyną. Demokratai matė jame demokratijos, revoliucijos kūrinį, už kurį nieko geresnio negali būti, o ir priešintis Napoleonui, nepriklausomybės suteikėjui, nepriderėtų.

1809 m. seimas gerai priėmė padarytąją reformą, surištą su Nap. Teisyno įvedimu. Veltui Małachowski priešinos jam, girdamas senovę. Berods, jau dabar pakeitė formos atžvilgiu keletą straipsnių apie pilietinės būklės aktus (41, 43 — 45, 53, 70—72 str.).

1809. III. 20—24 seimas priėmė prancūzų *prekybos teisyną* (Code de Commerce) ir įvedė jį nuo 1809. V. I.

Bet greitai prasidėjo bajorų demokratijos tarpe bruzdėjimas prieš prancūzų orientaciją, prieš Napoleoną, tai atsikreipė ir prieš jo teisyną. Politinių ir socialinių jos interesų Napoleonas nepatenkino, nes politikoj jis rėmėsi ne jais, o čionai stipriaisiais klodais — dvarininkais, kuriems ir atidavė liaudį. Taigi pasirodė, jog demokratija apsivylė, dėl to miestėnai, kariškiai nori pakeisti savo orientaciją. Po trumpo prityrimo, jie pamatė dabar, jog prancūzų bylojimas (procedūra) turi daug kliaudžių, painus ir sunkus, brangus, jis netinkamai išsprendė sienų pravedimą ir t. t.

Demokratai greitai rado ir talkininkų net ten, kur nesitikėjo: atsilikusieji naujai (1810 m.) prijungtos Galicijos dvarininkai, kurie nenorėjo naikinti baudžiavų (o jos nerūpėjo nei tuomet nei dabar mažažemiams bajorams senuose departamentuose), prisidėjo prie demokratų oppozicijos.

Galicijos dvarininkai jau 1810 m. pradžioj rūpinos pas karalių Dresdene, kad jis Galicijoj neįvestų Nap. Teis. Čia jų noro neišklausė, jie nutylėjo tikras savo nenoro priežastis, tik kartojo visa tat, ką jam ikišiol prikaišiodavo radikalai, jie tvirtino, kad reikią palikti senieji jų įstatymai, kol nepagamins geresnio bylojimo. Jie bandė to paties atsiekti Paryžiuje, bet ir čia geros

kloties neturėjo: gavo greitą atsakymą, kad Nap. Teis. turės veikti ir naujai prijungtoj provincijoj, o drauge su juo dar veiks prekybos teisynas ir abu bylojimo įstatymu.

Lenkų demokratija 1795 — 1831 m. laikotarpy nebuvo paveidi vakarų Europos demokratijai, tai savotiška visuomenės srovė: ji buvo ir liko bajoriškoji, luominė, tat pasireikšdavo visuose pagrindiniuose gyvenimo klausimuose, kurie lietė dvarininkus: žiūrint administratinės dvarininkų teisės globoti savo valstiečius, valstiečių teisių į žemę, politinių teisių ir t. t., — visame tame demokratija atsižiūrėjo į dvarininkus, jų interesų nelietė.

Šitoji demokratija užsienių politikoj nepripažino liaudies Lietuvoj ir Gudijoj, tose šalyse ji tematė vienus bajorus, lenkus, nepripažino jokių tikybinių ar tautinių skirtumų, rūpėjo išlaikyti tenai lenkų bajorų viršenybę.

O kai reikėjo pasisakyti, kas daryti su iždo žemėmis, pas save, tai ji palaikė jas bajorams, valstiečiams iš jos nieko neskyrė.

Taigi dabar po 1810 m. nepatenkintų skaičius kunigaikštijoj padidėjo. Kiekvienas klodas turėjo tam savo priežasčių, o viskuo kaltino Nap. Teis. ir su juo įvestus kitus įstatymus. Kunigaikštijos ūkis buvo sunkioje būklėje. Dideli mokesčiai, rekvizicijos sunkino gyventojų būvį, o čia dėl kontinento blokados įvedimo javai atpigo, nebuvo kur išvežti, žemės kaina sumažėjo. Skolintojai, patys patekę į keblią būklę, nebegalėjo laukti, pradėjo pardavinėti už skolas skolininkų turtą, prasidėjo jo pardavinėjimai iš varžytynių. Dabartiniai įstatymai palaikė skolintojus, o senovės — skolininkus. Taigi skolininkų tarpe kilo reikalavimų pagerinti ipotekos įstatymą ir įvesti nuolatines taisykles apie moratoriją.

Pradėjo tuos klausimus kelti spauda, departamentų tarybos, seimas 1811 m. Nors seimas neturėjo įstatymų iniciatyvos, o visa ji priderėjo vyriausybei, vis dėlto šeimininkai įteikė karaliui peticiją (1811. XII. 21 iš 160 atstovų — pasirašė 136). Seime teisingumo ministeris įnešė tais klausimais keturis sumanymus, bet ten siūlomos naujovės atrodė menkomis, sulyginus su gyvenimo sunkenybėmis.

Taigi prasidėjo spaudoj, seimeliuose, kalbose karštas puolimas Nap. Teisyno, puldavo jį visą, nors nepatenkinti buvo tik viena ar kita jo dalelė.

4.

Pereinamasis laikas. Napoleono teisynas ir Lietuvos statutas.

Paprastai į pilietinių įstatymų atmainas veikia pirmiausia visuomenės, ūkio sąlygos, o politinė įtaka veikia mažiausia. Kas kita buvo su Nap. Teisynu: ilgą laiką jo likimas Varšuvos Kunigaikštijoj parėjo nuo politinių veiksnių. Politiniais sumetimais Napoleonas įvedė savo Teisyną, jais vadovaudamasis gynė ir palaikė Łubieńskis, politinis Napoleono žlugimas galėjo pražudyti ir jo įstatymų knygas.

1812 m. vasarą, prasidėjus karui prieš Rusiją, be teisėtos vyriausybės Varšuvoj atsirado kita, nekonstitucinė vyriausybė — Visuotinė Konfederacijos Taryba, kurioj daugumą sudarė Galicijos dvarininkų, konservatorių ir nepatenkintų kunigų atstovai, visi Nap. Teisyno priešininkai. Šitoji Taryba sudarė lizdą, kuriame reiškėsi ir spietėsi visi nepatenkintieji Varšuvos Kunigaikštijos įstatymais, jie tuo tarpu tenai gamino naujus konstitucijos projektus.

Napoleonas šitame karo žygyj prieš Rusiją sulaukė blogiausios kloties, jis žlugo. Rusai įėjo į Kunigaikštiją, jos vyriausybė pasitraukė, įtakingieji, o tai buvo vis pasiturintieji visuomenės klodai, visais reikalais kreipėsį nebe į Napoleoną ir jo žmones, o į rusų carą Aleksandrą, prie kurio lenkų tarpininku buvo Adomas Čartoryskis.

Adomas Čartoryskis buvęs pirmiau rusų užsienių ministeris, paskui Vilniaus mokslo apskrities globėjas, iš įsitikinimo buvo politinis rusų šalininkas, atsitolinęs prieš karą, dabar vėl susiartino su rusų caru, jis virto šiuo laiku tarpininku tarp Rusijos caro ir lenkų visuomenės.

Čartoryskis dabar galėjo vykinti tas politinės užmačias, kurias jau seniau buvo sugalvojęs, tarp kita ko, ir dėl pilietinių įstatymų. Nuo pat pradžios jis dėl socialinio pobūdžio sumetimų buvo priešingas Nap. Teisynui, kuriame matė revoliucijos padarą, atkreiptą prieš dvarininkus, o dabar jam atsirado ir politinių sumetimų. Dėl to tai Nap. Teis. netikėtai turėjo su-

sidurti su dideliu savo priešininku—*Lietuvos Statutu.* Čartoryskis ir kaikurie Lietuvos dvarininkai nuo Varšuvos Kunigaikštijos įsteigimo rūpinosi prijungti visą Lietuvą prie Lenkijos. Šitame buvo daug pritarėjų ir Lenkijos ponų tarpe. Kaikurie Lietuvos ponai, palaikantieji prijungimą, nurodė, jog kol veikia Nap. Teis. Lenkijoj, tol bus kliūčių prisijungimui, Lietuva nepritarsianti, jie tarėsi atstovaują Lietuvai. Daugelis jos dvarininkų, atsiradusių Varšuvos Kunigaikštijoj (Plateriai, Radvilai ir kiti) Lietuvos vardu aiškiai rodė savo priešginumą Nap. Teisynui. Be abejo, Lietuvos inteligentijai patiktų, jei Lietuvos Statutas užkariautų Lenkiją, kuri niekuomet neturėjo savo Statuto, o iš esmės jis buvo tinkąs dvarininkų klasei, taigi Lietuvos Statutas atitiktų politiniams (aneksijai) ir socialiniams dvarininkų sumetimams.

Didieji ponai, priešingi Nap. Teis., nedideli skaičium, bet stiprūs įtaka, galėjo lengvai prieiti prie galingo tuomet Čartoryskio, o per jį prie caro, o skaitlingieji ano šalininkai, bet be įtakos valdininkai, negalėjo jo pasiekti. O seniau buvusieji veiklieji jakobinai iškriko, ar persimetė į kitą pusę, ir niekur nebuvo jų matyti bebruzdant.

Nėsant dabar pastovios valdžios, esant nuo 1813 m. Vyriausiajai Laikinei Tarybai (rusų įtakoj sudarytai), nežinant, koksai bus Kunigaikštijos likimas, galingiausias buvo Čartoryskis, pats didelis dvarininkas, stiprus, be to, caro malone, tai į jį kreipėsi su visais sumanymais.

Kai dėl Nap. Teis., tai šituo atžvilgiu buvo trejopų nusistatymų: dvarininkai ir kunigai reikalavo panaikinti prancūzų teisynus ir įvesti veikiantįjį Lietuvos Statutą. Daugumas valdininkų ėjo vidurio keliu — iš jų ėjo siūlymas pasirinkti gerus dalykus iš prancūzų ir lenkų teisės. Buvo ir tokių, kurie karštai gynė iš prancūzų perimtus įstatymus.

Čartoryskis savo referatui į carą pasirinko to klodo nuomonę, kuris jam buvo artimas, iš kurio jis pats buvo kilęs — taigi konservatyvių dvarininkų. 1814. III. jisai Chaumont'e asmeniškai įteikė carui memorijalą, kuriame patarė ko greičiausiai panaikinti Nap. Teis., įvesti vieton Nap. Teis. Lietuvos Statutą ir savo senąjį bylojimą. Jisai tame pat rašte pareiškė viltį, jog bus iš rusų atimtos ir prijungtos prie Lenkijos aštuonios Lietuvos ir Gudijos gubernijos.

Rusų caras 1814. VI. remdamasis Chaumont'o ir kitais memorialais, paskyrė pilietinį komitetą reformoms daryti, kurio didžiausiu uždaviniu buvo panaikinti prancūzų statutus; komitetui teko apsvarstyti, „ar tuos statutus visai panaikinti ar tik laikinai ir kuomet"; be to, jis turės sudaryti tam tikrą komisiją naujiems statutams paruošti. Į ją pateko priešingi prancūzų įstatymams ir, be to, nauji žmonės — rusų šalininkai. Tik rečiau patekdavo, ir tai į specialę komisiją, būtent į teismų komisiją, Napoleono įvestųjų statutų šalininkai, kaip, buv., Pieńkowski. Jisai aniems apginti nurodė grynai praktikos sumetimus: negalima esą naikinti gerai veikiančių teismų, juos panaikinus tuoj ir negalint iš karto įvesti naujų, teisiniame gyvenime prasidėtų painiavos. Ir tas argumentas paveikė komisiją.

Greitai po to įvyko atmainų valdininkų tarpe: prasidėjus Vienos kongresui, paskelbus amnestiją, ėmė grįžti pabėgusieji aukštesnieji valdininkai, prancūzų įtaisymų šalininkai, ir jie pradėjo veikti labiau raminančiai Čartoryskį, kalbėdami prieš Galicijos ir Lietuvos ponus, o už prancūzų įstatymus.

Ir dėl to Čartoryskis įteiktame carui konstitucijos pradė nieko nebemini apie Lietuvos Statutą ar Lenkų įstatymus, o tik pažymi aštuntame str., kad esamieji įstatymai pasilieka, kol dabar naujai ruošiamieji įstatymai nebus priimti ir paskelbti.

Nors dar palikta Nap. Teis., bet jau dabar pradėjo rūpintis kaikurių jo dalių pakeitimu, būtent apie jungtuves, sprendimų vykinimą, konkursą. Jau 1814. XI. baigiantis paruošta jungtuvių įstatymas, artimas esančiam Austruose, o 1815. I. nagrinėta įstatymo sumanymas apie konkursus, 1815. II. patiekta įstatymo sumanymas apie sienų bylas. Bet tie visi sumanymai nevirto įstatymu, liko kaipo medžiaga vėlesniems darbams.

Jau dabar 1814 m. vyriausybė nutarė ruošti savo pil. teisyną, pavedė Bieńkowskiui pagaminti jo planą. Bieńkowskis patiekė jį gana greitai, 1814. XI. 20, bet pats planas — tai Napoleono Teisyno turinio pakartojimas.

Sudarius laikinąją Lenkų Karalystės vyriausybę panaikintas reformos komitetas, o sudaryta Kodikų Komisija (1815. X. 25); ji padalino visą darbą tarp įvairių komitetų, į kuriuos pradėjo patekti jau įvairiais nusistatymais žmonių, bet taip atsitiko, kad darbštumu, žiniomis ir iniciatyva pasižymėjo Nap. Teis. šalininkai, kiti ar neturėjo laiko, ar neturėjo aiškaus tikslo.

Žiūrint pavardžių daugiausia dirbo: Bieńkowski, Wyczechowski, Bandtkie.

Wyczechowski ir Bandtkie savo memorialuose, įteiktuose Čartoryskiui, pareiškė nuomones, artimas Bieńkowskiui, būtent: jie peikė norą grįžti prie senųjų Lenkijos įstatymų, nurodinėjo prancūzų teisės gerumą ir patarė prancūzų teisyną imti pamatu naujajam teisynui, Bandtkie net paabejojo, ar apskritai reikia naują savąjį teisyną rašyti.

Nevienodai įsivaizdavo abu būsimos redakcinės komisijos darbus: Bandtkie matė tame paprastesnį, lengvesnį praktiškesnį, Wyczechowski — daug didesnį, labiau atitrauktą, teorinį.

Rašant Lenkų Karalystės Konstituciją reikėjo pasisakyti dėl Nap. Teis.; jo priešininkai, svajojusieji apie visos Lietuvos prijungimą, norėjo palikti jį tik trumpam laikui, skubinosi išdirbti savo ar grąžinti senovę, o jo šalininkai norėjo atidėti pakeitimą vėlesniam laikui.

Šitame klausime, ar liks Nap. Teis., ar išnyks, nusvėrė grynai politiniai sumetimai; už Nap. Teis. stovėjo griežtai min. Novosilcovas, lenkų priešininkas. Jis suprato politinius Čartoryskio sumetimus, tai ėmė rūpintis prie caro, kad Nap. Teis. būtų paliktas, ne tik laikinai, bet visiškai. Ir rašomuose konstitucijos sumanymuose buvo pažymėta teisynų klausimas: Platerio-Linowskio — (kurioj buvo iš viso 422 straipsniu), jog pagamins naują įstatymų knygą, Čartoryskio — (kurioj buvo 160 straipsnių), jog bus išdirbti nauji teisynai (pilietinis, baudžiamasis, prekybos ir t. t.), o esantieji tuo tarpu palieka, gi galutiniame sumanyme (160, 159 str.) šita visai praleista.

Galutinę konstitucijos redakciją parengė Sobolewskis. Kieno patarimais pasielgė caras? Sobolewskis rūpinos palikti Nap. Teis., nes buvo įsitikinęs, kad tai bus vienintelė laisvės garantija, Novosilcovui rūpėjo padaryti sieną tarp kitos Lietuvos dalies ir Lenkijos — neprileisti, kad Lenkija prijungtų visą Lietuvą.

Čartoryskis vis dėlto nemetė vilties ją prijungti, ir vėliau neišsižadėjo plano pasinaudoti tam tikslui Lietuvos Statutu. Vilniaus universitetas 1818 m. buvo uždavęs būsimam savo profesoriui Danilavičiui parašyti lyginamąjį darbą — apie Napol. Teis. ir Lietuvos Statutą. Tur būt, tas darbas buvo duotas nebe žinios to paties Čartoryskio, buvusio Vilniaus Mokslo Apskr.

globėjo. Darbas buvo pripažintas tinkamu, bet jis nukeliavo į Čartoryskį, kuris padarė savo pastabas, iš kurių matyti, jog nėra apsidžiaugęs tuo darbu, bet jį sau pasiliko.

Paskelbtos temos turinys — sulyginti Prancūzų teisyną ir procedūrą su senovės lenkų ir lietuvių teise, nurodyti, kas gero ir blogo dėl jų yra buvę ir ką gali duoti kraštui. Paslėptas uždavinys buvo įrodyti, jog Lietuvai visais atžvilgiais yra žalinga įvesti svetimą teisę.

Danilavičius trumpu laiku parašė atsakymą į tą temą; jisai sulygino Nap. Teisyną ir Lietuvos Statutą, trumpai lietė bylojimą, teisybė, apie lenkų teisę mažiausia kalbėjo.

Jisai atranda, jog Lietuvos Statutas buvo geras savo laikui, dabar jau esąs atgyvenęs, ir jeigu atmesti tat, kas nebeveikia, beliktų iš jo maža knygelė, ir reikalingas būtų Tribonianas, kuris iš to viso padarytų rimtą darbą.

Teisybė, jis randa kaikurias kliaudis ir prancūzų teisėje, nurodo ir geras jos puses, kuriomis reikėtų pasinaudoti, bet šiaip randa, jog stovi aukščiau už Lietuvos Statutą daugely dalykų, ypač aukštai jis stato bylojimą ir naująjį prancūzų teismą[1].

II.

Kongresinėj karalystėj.

(1815—1832).

1.

Napoleono Teisynas palikta.

Pereinamais laikais, kaip minėta, grėsė pavojus Napoleono Teisynui. Bet jisai tuomet turėjo gerų užtarytojų — patį carą Aleksandrą ir jo artimiausią tarėją lenkų reikalais, veidmainingą lenkų prietelį Novisilcovą. Dar neseniai vyriausybei galvojant ir ruošiantis sudaryti Rusijai naują pilietinį teisyną, M. Speranskis rūpinosi tuo nuo 1809 m., imdamas pagrindu Nap. Teis. Daug kas nuo to laiko pasikeitė. Kariavo Aleksandras ir Napoleonas, Speranskis 1813—14 m. buvo ištremtas, bet kiti, kurie be Speranskio gamino įstatymus, vistiek slapta sekė pran-

[1] *J. Daniłowicz* Kodex Napoleona. — Vėliau, po 15 — 20 m., Danilavičius pakeitė savo nuomonę: aukščiau statė Lietuvos Statutą, berods, teko jį lyginti su rusų sąvadu, reikėjo jį ginti prieš menkesnius ir atsilikusius rusų įstatymus, kuriuos aukštino Speranskis.

cūzų pavyzdžiu, nes geresnio neturėjo; grįžęs 1821 m. Speranskis sekė juo, tik dabar slapta ir mažiau. Tai ir rusų caras, nuolat svyruojantis, velijo veikiau palikti naujoj Lenkų Karalystėj Nap. Teis., negu jį naikinti ir įvesdinti ką nors lenkų, o rusų dar neturėjo.

Antras Nap. Teis. gynėjas buvo Lenkų Karalystės Vyriausybė. Kurį laiką, ypač pereinamąjį, jos sąstatas svyravo ir keitėsi, bet pagaliau paėmė viršų tos srovės, kurios buvo vyravusios ir Kunigaikštijoj, ypač tat galima pasakyti apie teisingumo sritį. Nors Łubieńskio nebebuvo teisingumo ministerijoj, bet jo darbas liko, jo įpėdiniai ėjo jo pramintais keliais. O ir reikėjo eiti toliau tuo keliu, nes gyvenimas parodė, jog Nap. Teis. ir kiti prancūzų statutai turėjo savo neginčijamų gerų vidaus privalumų, kad jau sykį įvesti tuoj įleisdavo šaknų, prigydavo.

Dėl to tai dabar keisti ką nors įstatymuose darėsi vis sunkiau. Keisti įstatymams atsirado ir teknikos kliūčių: prie įstatymų leidimo dabar prisidėjo vietininkas, kuris akylai dabojo, kad jo valdžia nebūtų susiaurinta; užuot palikus įstatymų ruošimą Teisingumo Komisijai, jisai pavesdavo tą darbą maišytoms deputacijoms; seimas galėjo ilgiau debatuoti ir dėl to nusitraukdavo apskritai įstatymų leidimas.

Taigi prancūzų teisės tobulumas, vyriausybės jos globojimas, sunkumas daryti pakeitimus, visa tat prisidėjo prie to, kad ilgą laiką nekeitė nieko iš pamatų, o jeigu ką, norėdami įtikti atžagariems gaivalams, ir keitė, tai vistiek turėjo sekti prancūzų pavyzdžiu.

2.

Novellos.

Novellų ruošimas.

Lenkų Karalystėj valdžios viršūnėse buvo bajorai dvarininkai, taigi Nap. Teis., skelbiąs visų lygybę, pilną, nesuvaržytą nuosavybę, turėjo čia įgyti ir tikrai įgijo kitą dvasią, nes valstiečių ir žydų klausimai buvo neišspręsti, bajorai, žinoma, negalėjo jų išspręsti prancūzų teisės dvasioje, palaidojo juos įkuriant Kunigaikštiją, o jeigu ką taisė, leido naujo, tai tik tą, kas dvarininkams buvo reikalinga, kaip ipotekos, sienų, čyžių išpirkimo ir kiti įstatymai.

Kongresinės karalystės laikais įstatymų pagaminimui turėjo įtakos du šaltiniu, vienas — vietos valdžia Varšuvoj, o kitas — karaliaus valdžia Petrapily, prie kurio buvo savo ministeris Lenkijos reikalais.

Varšuvoj, kaip minėta, dar 1814 m. buvo nutarta ruošti ir pradėjo gaminti sumanymą, savo pilietinį teisyną (statutą), kuriam šaltiniais būtų senieji lenkų įstatymai, Lietuvos Statutas, visi Europos statutai, romėnų teisė, visai neminėta veikiantieji prancūzų įstatymai, tik leido eilę ir formą iš jų paimti. Dabartinė Teisingumo Komisija (ministerija) buvo palankesnė veikiantiems įstatymams, siūlė savo reformos planą; ėjo dėl to ginčai įvairiose įstaigose 1817 m. Bet perkirto tą darbą pasiūlymas iš Petrapilio, kurį atsiuntė lenkų ministeris J. Sobolewski, Nap. Teis. šalininkas, gavęs karaliaus pritarimą; iš savo pusės jis siūlė ištiso teisyno neruošti, o rinkti atskirus naujus įstatymus (novellas) gyvais, pribrendusiais gyvenimo reikalais, kaip antai: apie pilietinės būklės aktų valdininkus, sienų ginčus, jungtuves bei persiskyrimus ir ipotekas.

Dabar teko pertaisyti esamas įstatymams ruošti komisijas, kitaip jau sudaryti, įvedus kitų žmonių, ir padalinti kitaip sumanytąjį darbą. Susidarė galutinai (1817. XI), vietininko skyrimu. Įstatymų Ruošiamoji Komisija, kuri dalijosi į tris skyrius vadinamus *deputacijomis* — pilietinės, bylojimo (procedūros) ir baudžiamosios teisės. Taigi pilietiniais įstatymais turėjo rūpintis pirmoji deputacija.

Komisija išleido atsišaukimą (1817. X. 30) į visus teismus, prašydama atsiųsti savo nurodymų ir pastabų apie esamųjų įstatymų kliaudis ir reikalingas priemones anoms pašalinti. Medžiaga ėjo, berods, negausiai, bet vargu komisija suskubo pasinaudoti jąja, nes netrukus 1818 m. turėjo susieiti seimas, o darbas turėjo būti jam patiektas, taigi vargu komisija turėjo laiko bežiūrėti į visas atsiųstas pastabas. Dėl skubotumo komisija negalėjo dirbti kollegialiai, projektus pagamindavo atskirų skyrių redaktoriai, patiekdavo juos nesvarstytus Komisijai ar stačiai Valstybės Tarybai ir kartais pravesdavo formaliai per Komisiją, kuri priimdavo sumanymą jo nesvarsčius. Berods, dėl jungtuvių ir ipotekų įstatymų, tai komisija buvo priėmus pagrindus, kuriuos stačiai įnešdavo į Tarybą. Iš viso Komisija

pagamino tokius sumanymus: apie jungtuves, įpotekas, sienas, palūkanas, moratorijas.

Jungtuvių įstatymo sumanymas.

Nap. Teis., kaip minėta, įvedė pilietines jungtuves ir persiskyrimus. Varšuvos Kunigaištijos vyriausybė, pavesdama kunigams daryti palietinės būklės aktus, tuo pačiu prisidėjo prie sekuliarizacijos naikinimo. Iš pradžių vyskupai priešinos, o paskui nutilo, nes galėjo daryti įtakos, kad jungtuvės būtų atliktos ir bažnyčioj, tik niekaip nenorėjo sutikti su tuo, kad būtų leisti persiskyrimai, kad būtų pavedama spręsti jungtuvių ginčus pasauliniams teismams, nes jungtuves laike sakramentu, apie kurį spręsti tegalinti bažnyčia.

Kunigaikštijoj kunigų kovos prieš pilietines jungtuves neturėjo geros kloties, nes tam priešinos karalius, ištikimas Napoleono vasalas, ir vyriausybė, kur bene daugiausia buvo masonų, ir neketino daryti vyskupams nuolaidų. Dabar Kongr. Karalystėje aplinkybės pasikeitė, ir kunigai tikėdamiesi, kad galį laimėti, pradėjo kovą dėl bažnyčios reikalavimų. Jau 1814 m. Bieńkowskiui buvo pavesta pagaminti jungtuvių įstatymą; ir jis kartu su dviem kunigais (Koźmian'as — katalikų ir Diehl — evangelikų) priruošė naują didesnį (iš 122 str.), negu buvo Nap. Teisyne, atitinkantį bažnyčios reikalavimus. Bet jis nepraėjo, nevirto įstatymu nei tuomet, nei kiek vėliau, susitvarkius nuolatinei Karalystės valdžiai.

1816 m. iš vyskupų pusės buvo paskelbta „Dvasinės valdžios korespondencija su pasauline Varšuvos Kunigaikštijos valdžia", kur nurodinėta, kad bažnyčia anais laikais buvo persekiojama, ir kokie buvo jos statomi reikalavimai. Šitą jų agitaciją dėl bažnyčios privilegijų praplėtimo palaikė dabar dar nauja aplinkybė, ką tik įvykusi pačioj Prancūzijoj: tenai 1816 m. V. 8. panaikinti persiskyrimai apskritai. Karalius Aleksandras 1816. X. 5 savo atsakyme į katalikų vyskupų memorijalą tuo reikalu sutiko, kad bus padarytos atmainos, tik nepasakė, kiek toli jos gali eiti.

Teisingumo Komisija, esant aiškiam karaliaus įsakymui, turėjo nusileisti, bet neketino visame nusileisti, kaip tat darė Bieńkowskio sumanymas, o ir palengvino jai spirtis įvestoji naujovė, padarytoji Austrijoj 1811 m., kur jungtuves atlieka

dvasinė valdžia, prisilaikydama pilietinės teisės reikalavimų, o persiskyrimai ir atskyrimai atliekami pasauliniuose teismuose. Tuo reikalu Teis. Komisija paklausė Valstybės Tarybos, kad ji pasisakytų trimis pagrindiniais klausimais: kas atlieka jungtuves, koks teismas sprendžia jungtuvių bylas, ir ar leistini persiskyrimai? Valstybės Taryba apsvarsčius tat posėdžiuose 1818. I. 16 ir 29, pasisakė už austrų sistemą.

Woźnicki paruošė jungtuvių įstatymo sumanymą iš 99 str., bet ir jame vos maža dalelė, 10 straipsnių, buvo paimta iš austrų įstatymo, o apie 70 — iš prancūzų. Pamatinės šito sumanymo mintys buvo šitokios. Negali susituokti: krikščionys su nekrikščionimis (7), įšventinti katalikų kunigai ir vienuoliai, padarę apžadus (8), jungtuvėms reikalingas šalių sutikimas (17), nepilnamečiams dar reikia gauti tėvų sutikimas (12), užsakai turi būti bažnytiniai (18), pilietiniai užsakai naikinami; jungtuves atlieka savo parapijos klebonas (22), bylos apie jungtuvių niekingumą ar persiskyrimą pridera žemės teismui (56), tik sprendžiant apie niekingumą turi dalyvauti jungtuvių gynėjas (71). Persiskyrus dėl svetimoterystės kaltoji žmona baudžiama areštu (87), ir t. t.

Valstybės Taryba svarstė tą Woźnickio pagamintąjį jungtuvių įstatymų sumanymą per šešis posėdžius (1818. II. 23, 25, 26, 27, 28, ir III. 6); ji padarė eilę svarbių pakeitimų, vienur suvaržė bažnyčios kišimąsi, kitur praplėtė.

Šita ir davė daug priekabių užpuolikams.

1818. III. 27 seimas pradėjo savo darbus, 28 d. išrinkta komisija iš senato ir atstovų rūmo, IV. 2 vyriausybė jau patiekė savo sumanymą seimui. Kadangi neaišku buvo, kaip priims atstovai, iš pradžių svarstė senatas (IV. 2 ir 3). Prieš patiektąjį įstatymo sumanymą balsavo visi vyskupai, rasdami, kad bažnyčios teisės susiaurintos, vos vienas, kitas senatorius terado, kad atvirkščiai — bažnyčios teisės praplėstos ir jas reikėtų susiaurinti. Šį tą mažmožiuose pakeitus, balsuojant senate 9 balsai buvo prieš jį, 24— už jį.

IV. 6. svarstė tą sumanymą Atstovų rūmas. Einant Konstitucija, jie tegalėjo ar ištisą priimti ar ištisą atmesti, bet daryti pakeitimų negalėjo. Ginčai buvo karšti, dalyvavo daug žmonių, maža kas gynė patiektąjį sumanymą, vyriausybė stengėsi paveikti atstovus įvairiomis priemonėmis, bet daugumas prieši-

nos: kunigai sakė — jog įstatymas nekatalikiškas, daugumas — jog klerikališkas. Saikieji gaivalai būtų sutikę padaryti kompromisą, jeigu ir kunigai būtų jį priėmę, o tie griežtai atmesdavo visa. Balsuojant buvo: 82 balsu prieš, 36 — už.

Taigi pasiliko veikiąs senasis įstatymas, naujojo saikesnio, kompromisinio, nepriėmė.

Ipotekos įstatymas (1818).

Prancūzų įvestoji ipotekos sistema sukėlė daugiausia priekaištų. Visuomenė, pergyvendama sunkius laikus, kaltino ipotekos formas, jau Kunigaikštijos laikais reikalavo grįžti prie Prūsų sistemos; vyriausybė būtų su tuo sutikus, tik nenusileido karalius, nes tai buvo prancūzų įstatymas.

Kas kita įvyko Karalystėje, jau šita kliūtis atkrito. Ir tikrai, jau 1817. X. 5. raštu caras sutiko pakeisti ipoteką, nenurodęs, kokia turėtų būti.

Įstatymų Ruošiamoji Komisija pavedė pagaminti įstatymo sumanymą Ant. Wyczechowskiui.

Jisai, naudodamasis dideliu Lenkijos prityrimu, nes per 20 metų pergyveno keturias ipotekos sistemas (lenkų, prūsų, austrų, prancūzų), sugebėjo sudaryti naują, kompromisinę.

O ir reikėjo skubinti gaminant naują sistemą, nes spyrė prie to vienas praktikos klausimas. Nap. Teis. 2154 str. reikalauja, kad privilegijos ir ipotekos būtų panaujinamos kas 10 metų; dabar 1818 m. kaip tik praslinko 10 metų nuo jo įvedimo. Wyczechowski siūlė tuo tarpu sustabdyti 2154 str.; ir tikrai karaliaus įsakymu (1818. III. 15) prailginta atnaujinimo rakas neribotam laikui.

Wyczechowski iš pradžių priruošė ipotekos pagrindus, patiekė juos Valstybės Tarybai, ji apsvarsčius tat II. 13 ir III. 2, juos priėmė. Wyczechowski ketino laikytis prūsų ir lenkų sistemos. Berods, buvo patiektas kitas, anam priešingas, sumanymas (kurio autorium buvo Grzymala), nesutinkąs su kaikuriais prūsų pradais, bet Valst. Taryba atmetė.

Wyczechowski greitu laiku, per 3—4 mėn., pagamino įstatymo sumanymą iš 169 str. Iš jų 2 lenkų kilimo, 21 — prancūzų, 57 — prūsų, kiti originaliai. O žiūrint esmės — tai daugumas dėsnių paimta iš prūsų ipotekos. Greitai sumanymas bu-

[1] Ipotekos įstatymo sistema ir turinys žemiau, pusl. 172—173.

vo svarstomas įvairiose komisijose. Esminės kritikos jis sulaukė senato ir atstovų rūmuose. Vis dėlto senatas priėmė vienu balsu, atstovų rūme 67 balsais prieš 40.

Šis įstatymas sumanymo atžvilgiu turėjo daug gerų pusių, o socialiniu atžvilgiu turėjo galvoje dvarininkus ir didelių miestų savininkus. Smulkieji bajorai, smulkieji miestėnai buvo ar tyčia praleisti ar apsunkintas teisių įgijimas..

Ir tuo būdu dabar Nap. Teis. III knygos 18 titulas (2092 — 2203 str.) buvo panaikintas.

Katastro įstatymo sumanymai.

Su ipotekų reforma tampriai yra surišti 2 katastro įstatymu: *sienų ir žemės įkainojimo.*

Ikišiol nebuvo įvesta išmatavimas ir *sienų* nustatymas. Apie tat buvo manyta, bet nepadaryta Kunigaikštijos laikais, grįžo prie jo Karalystėje. 1817 m. Wybickis įteikė vietininkui sumanymą, prašydamas išleisti tuo reikalu atskirą įstatymą; jisai su tuo sutiko: pavesta išdirbti jį Wolickiui. Jis parašė sumanymą, remdamasis lenkų 1791 m. ir prūsų įstatymu, tik davė blogesnį už anuos darbą, todėl teko jį perdirbinėti, taisyti; vis dėlto atstovų rūmas priėmė 1818. IV. 2 ir 4 d. posėdžiuose 114 balsais prieš 7, senate jis priimta IV. 6 vienu balsu.

Įstatymas buvo priimtas, bet *neįvykdytas,* nes įstatymo vykdymas priderėjo nuo konstitucinių teismų įvedimo, o šie nei tuomet, nei vėliau nebuvo įvesti.

Dėl kito *žemės turtų įkainojimo* įstatymo jau seniai pradėta galvoti. Visa tat buvo rišama su skolų išieškojimu. Ikišiol veikusieji nepriklausomoj Lietuvoj ir Lenkijoj įstatymai atsižiūrėdavo į skolininką, ypač jeigu tat bus žemininkas — dvarininkas ar ūkininkas. Ir neišsimokant buvo galima pasilikti ūkyje. Neištesint mokėti skolų tegalima buvo iš pradžių ieškoti iš dvaro pajamų, esant konkursui atiduodavo kreditoriams bendrai valdyti (eksdiviniai), o įkainodavo remiantis padarytomis transakcijomis. Prūsų įstatymai taip pat duodavo skolininkams palengvinimų — įvedus pervaržytynių sąlygas, draudžiant parduoti žemę žemiau $^{2}/_{3}$ vertybės ir t. t. Prancūzų teisė tų palengvinimų neturėjo: kas neištesi mokėti, to turtas parduodamas iš varžytynių be jokių lengvatų skolininkui.

Taigi panaikinus moratoriją (nes ji buvo laikinai), turėtų prasidėti masiniai pardavimai už skolas, dėl to tai skolininkai ėmė visur reikalauti, kad panaikintų prancūzų procedūrą ir grąžintų senąją tvarką. Karalius išleido 1811. VI. 26 dekretą, kuriuo šiek tiek patenkino skolininkų reikalavimus, bet jis dėl prasidėjusio karo liko neįvykdytas, dabar Karalystėje dvarininkai vėl pradėjo reikalauti geresnio jiems įstatymo. Buvo paruoštas įstatymas iš 72 straipsnių, paremtų prūsų pavyzdžiu, kuris nustatinėjo įkainojimo taisykles. Valstybės Taryba (1817. XI) rado jame daug kliaudžių ir nepriėmė, teko perdirbinėti jį keliose komisijose, bet nuo to geresnis nebuvo, V. Taryba taip jo ir nepriėmė, seimui nepatiekė.

Moratorijos įstatymai.

Kova tarp skolintojų ir skolininkų ėjo visą laiką gyvenime, teismuose, spaudoj, seime, ne tik dėl įstatymų apie sprendimų vykdymą, bet ir dėl moratorijų. O dėl blogos ūkinės valstybės būklės reikėjo jas suteikti, bet reikėjo atsižiūrėti ir į skolintojus, tačiau ne jiems tie įstatymai skiriami. Karalius Kunigaikštijoj nesutiko paskelbti visuotinės moratorijos (1808. II. 20 dekr.), bet prailgino mokėjimą vieneriems metams, eidamas Nap. Teis. 1244 str. (1810. VI. 18), ir kasmet mokėjimą prailgindavo.

Karas 1812—13 m. išnaikino kraštą. Naujai vyriausybei teko eiti senosios pėdomis ir teikti moratorijas. Laikinoji Vyriausybė tuo tarpu sustabdė teismuose bylas dėl skolų (1815. X. 23). Susitvarkius vyriausybei, kova tarp skolininkų ir skolintojų vistiek nesiliovė. Skolininkai reikalauja moratorijų, o skolintojai eina prieš jas. Karalius pavedė tą klausimą išžiūrėti Valstybės Tarybai, o ir joje nebuvo vienodumo. Staszyc'as palaikė skolintojus, St. Potockis — skolininkus. Iš pradžių 1816 m. skolininkų gynėjai buvo paėmę viršų; jų pravestasis įstatymo sumanymas 1816. XII. 6 paskirstė skolas mokėti per 8 metus, net sumažino palūkanas, bet šito įstatymo nepriėmė karalius; tuomet Taryba perdirbo jį, panaikino skolų bylų sustabdymą ir paskelbė tik laikinę moratoriją iki 1821. I. 1, artimiausias seimas galėsiąs ją palaikyti ar rasti kitą kelią — sumažinti palūkanas.

O tuo tarpu buvo paruoštas įstatymas ir patiektas seimui, kuris žiūrėjo jį 1818. IV. 9 ir 10 trijų atskirų įstatymų pavidalu.

Įstatymas apie moratoriją sukėlė didžiausią džiaugsmą dvarininkų tarpe, kurie skundėsi kapitalistų spaudimu ir naudojimu. Prieš jį seime drįso pasisakyti vos penki žmonės. Bet buvo jaučiama, kad tai laikinė priemonė, kad reikia organizuoti kreditą — sveikesniais pamatais.

Kitu du įstatymu, būtent apie palūkanų didumą ir 1244 str. paaiškinimą, be didesnių ginčų buvo priimti.

Ginčuose dėl šitų įstatymų seime buvo iškeltas pakeliui reikalavimas, kad būtų parūpinti savieji pilietiniai teisynai, bylojimo ir kiti įstatymai, kadangi svetimieji nėsą tinkami.

2.

Savojo pilietinio teisyno ruošimas.

Seimo atmestieji sumanymai.

Išleistosios bendros negausingos novellos nepatenkino visuomenės, tai reiškia tų, kurie buvo tuo suinteresuoti ir sąmoningai žiūrėjo į gyvenimą, o buvo tai turtingesnieji klodai. Seimas pareiškė norą, kad būtų ruošiami savi teisynai ir statutai, nes esamoji tvarka turėjo sunkenybių. Vieni rodė į sunkumą pažinti įstatymus. Prancūzų įstatymai buvo pasirodę privačiai išversti, neužtektinai geri ir tikslūs, taigi norint tinkamai pažinti veikiančiąją teisę, reikėjo mokėti prancūzų kalba, o ne visiems tat buvo galima. Kiti konservatyviai gaivalai, daugiausiai dvarininkai, norėjo esminių sau naudingų pakeitimų, o pažangieji miestų gyventojai rodė taip pat savo nepasitenkinimą, ėjo kartu su jais, tik jie kaltino prancūzų įstatymus kuo kitu — labiau kredito sunkumu.

Teisingumo komisija, matydama, jog reformos yra neišvengiamos, jos reikalaujamos, o nenorėdama, kad bereformuodami įstatymus jų visų nepanaikintų, velijo pati imtis dalinių reformų, negu leisti, kad panaikintų visą Nap. Teisyną, dėl to ji pati paskyrė prirengiamąją komisiją, davė jai organizaciją, padalino darbą.

Tuo pačiu laiku ir vietininkas buvo susirūpinęs pačiu dalyku, jis taip pat ėmės iniciatyvos, tai jisai atsiuntė teisingumo komisijai savo sumanymą reikalingiems įstatymams ruošti. Jo manymu, turėjo būti priruošti: pilietinis teisynas, pilietinis ir

baudžiamasis bylojimas, taigi ir jis ėjo prieš prancūzų įstatymus; kiekvieną darbą atliks vienas redaktorius, o ne kolegija. Darbą dirbant pagrindu turi būti: 1) konstitucija, 2) senovės lenkų ir lietuvių teisės, 3) 1818 m. novėlos, 4) tautos reikalai, bet galima naudotis ir kitų tautų teise ir patyrimais.

Komisija ir vietininkas susitarė dėl priruošiamųjų darbų tikslo ir organizacijos, padarė kaikurių pakeitimų, galų gale vietininkas 1818. VIII. 14 paskyrė redakcinę komisiją, o X. 20 paskyrė į ją tris asmenis: A. Bieńkowskį, J. N. Wolickį, Ksaw. Potockį.

Teisingumo komisija nenorėdama sutiko su pilnu esamų įstatymų keitimu, bet matydama, jog jai pavesta darbų prižiūra, tai tarė, jog darbo laiku neleis nutolti nuo prancūzų teisės, ypač kad ji daug paramos tokiam savo nusistatymui gavo iš min. Ign. Sobolewskio, kuris savo raštu 1818. VII. 31 siaurino naujovių įvedimą, sulyginus su tuo, ko norėjo vietininkas; jis sako, „kad redaguojant naujas teises, užlaikytų visus tuos dabartinio pilietinio teisyno dėsnius, kurių užlaikymas aiškiai nesipriešintų jau padarytoms pataisoms, arba toms, kurių reikalautų nauji krašto įstatymai arba aplinkybės, atsiradusios dėl naujos krašto būklės". Šita buvo įdėta į raštą apie redaktorių paskyrimą, taigi pasidarė nurodymų, kuo turi vadovautis darbe.

Redaktoriai tuoj susidūrė su painiavomis dėl nenustatytos ir dar neparuoštos teismo santvarkos, kurią ruošė ir vis nebaigė, o jos neturint nežinia kaip reikia imtis dalykams keisti. Konservatyviams klodams nepatiko prancūzų teismų santvarka — beluominė, valstybinė, centralizuota. Įgiję įtakos carui jau 1815 m., jie tuoj norėjo savaip reformuoti teismus, ketino savo pradus net įvesti į konstituciją. Bet pasirodė, jog jau beįvykinant tą sumanymą atsirado painių; iš pradžių rusų vyriausybei buvo tikrai atsiradęs sumanymas pakeisti teismus, to norėjo ir Novosilcovas, tik jis laiku pastebėjo ir politinės lenkų ponų užmačias, gresiantį Rusijai pavojų dėl Lietuvos, apie ką jau buvo minėta, tai nauja teismų santvarka liko neįvesta ir konstitucijoj nieko nebuvo pakeista.

Nors statutų redaktoriai reikalavo 1818 m., kad pakeistų teismų tvarkomąjį įstatymą, sakydami, kad be to negali dirbti, bet vyriausybė su tuo nesutiko, ir jie ėmė dirbti tik jiems pavestąjį darbą (piliet. teis., bylojimas baudž., byl. pilietinis).

Kita kliūtis darbui greitinti buvo organizacinė: nutarimo 2 str. apie redaktorių paskyrimą ir vėlesnis 1820. I. 4 nutarimas leido kištis į jų darbą teisingumo komisijai. Ji dažnai tikrai kišdavosi, stengėsi reguliuoti redaktorių darbą, ir ji su šituo sugebėjo sulaikyti juos nuo naujovių, buvo patenkinta, kad jai pavyko bent aplinkiniais keliais šito pasiekti, ko pirmiau negalėjo padaryti stačiai.

Bieńkowski paruošė smulkų naujojo pilietinio teisyno planą ir patiekė teisingumo komisijai ir vyriausiajam teismui, kad jie padarytų savo pastabas (1819. III). Jisai siūlė padaryti daug redakcinių ir esminių pakeitimų sulyginus su Nap. Teisynu: perkelti vieną kitą dalyką iš titulo į titulą, kai ką išleisti ir paskelbti atskiru įstatymu, net šį tą išbraukti; be to, pridėjo eilę klausimų jam abejotinais dalykais ir prašė nurodymų, kaip antai: jungtuvių, persiskyrimų, fideikomisų ir kitais klausimais. Ir Vyriausiasis teismas ir teisingumo komisija atmetė visas Bieńkowskio naujoves, ar tai bus turiny ar tik formoj.

1819. V. Valstybės Taryba taip pat pasisakė už tat, kad paliktų Nap. Teisyną po senovei, tai ji tuo dalyku nutarė, kad redaktorius nuo esamojo įstatymo neatstotų, o jeigu nori ką keisti, tai kiekvieną sykį turi gauti Valstybės Tarybos leidimą. Taigi dabar redaktorius buvo iš visur suvaržytas, jo darbas pavirto vertėjo darbu, su teise daryti kaikuriuos būtinus papildymus. Ir jau vietininkas atsisakė, bent nebestatė savo reikalavimų.

Bieńkowskis nenorėjo būti vertėju, jam rūpėjo būtinai reformuoti, tai ėmė gaminti pataisas prie Nap. Teisyno, o vertimą atidėjo vėlesniam laikui. Teis. Kom. nutarė per Valst. Tarybą pristatyti seimui visas jo patiektas pataisas, kaipo priedą prie esamųjų įstatymų.

O šitų pataisų buvo begalės, jos išmėtytos po visą Nap. Teisyną, iš viso pridėta šimtas kelios dešimtys naujų straipsnių.

Teisybė, kaikurias atmainas (prie I ir II knyg.). Valstybės Taryba priėmė. Prieš perduodant į seimą visos atmainos ir priedai pasiųsti carui Aleksandrui; gal būti, savo dvasioj įtikino jį Napoleono teisyno šalininkai, jis įpyko: vietoj čielybės, gavo išgadintą lopais teisyną, seimui nepatiekė, už tą visą turėjo nukentėti Bieńkowskis: per penkerius metus tą žymų teisininką laikė visai atstumtą nuo kodifikacijos darbų, neprileido prie įstatymų gaminimo.

Kitas naujas statutas — *pilietinio bylojimo,* kartu išdirbtas su pataisomis prie Nap. Teisyno, taip pat neturėjo geros kloties. Rašė jį Wolickis. Ir jis norėjo rašyti originalų darbą, bet ir jam prisakė laikytis esamojo įstatymo. Taigi jo sumanymas buvo artimas veikiančiam tik toj dalyj (V. kn. I d.), kur ėjo kalba apie sprendimų vykinimą — įvestos savo taisyklės, iš senosios lenkų teisės paimtos — pajamų išnaudojimas, eksdivizijos ir t.t. Valstybės Taryba priėmė tą sumanymą, nors joje buvo prancūzų sistemos gynėjų.

1820 m. seimui turėjo būti patiektas visas sumanymas, bet dėl stokos laiko pristatyta tik šitoji naujoji dalis. Seimas pritarė tai atmainai. Tačiau atsirado *politinių* kliūčių, kurių niekas nesitikėjo, prūsų vyriausybė pareiškė, jog pakeitimas yra priešingas rusų sudarytai su jąja konvencijai.

Iš viso to 1820 m. seimas priėmė tik du mažučiu įstatymu: apie moratoriją I metams, ir sąlygas, kuriomis nusavinamas turtas visuomenės naudai. Bet ir juos seimas priėmė tik maža dauguma (66 prieš 51).

Buvo įnešta į seimą ir *baudžiamojo bylojimo* įstatymas, bet pasirodė esąs perdidelis, nesuskubo išžiūrėti, tai buvo atmestas.

Taigi 1820 m. seimas teisminių įstatymų srityje jokių naujovių nedavė.

Pirmoji knyga (1825 m. įst.).

Konservatyvūs klodai buvo nepatenkinti, kad prancūzų įstatymai nepanaikinti, kad esančioji vyriausybė to neatliks, tai ieškojo kitų kelių tam įvesti. Ir dabar į minėtų įstatymų rengimą įsikišo caras Aleksandras, jis panorėjo pasinaudoti savo teisėmis, jis pats paskyrė komisiją teisynams ruošti; į ją įėjo: 3 iš senato, 5 — iš atstovų rūmo, o iš Valstybės Tarybos ketino paskirti vietininkas.

Teisingumo komisija (ministerija) ėmė nerimauti, nes dabar esantieji teisynai gali būti pakeisti, iki šiol ji sugebėjo to neprileisti, dabar gi gali tat įvykti, nes naujoji deputacija (virbė) nebebus tokia klusni, kaip anos, vis dėlto pasiryžo ir dabar neprileisti šito. Seimo atstovai galvojo ir balsu kalbėjo apie naujoves, nepriklausomą, kūrybinį darbą. Taigi dabar turėjo ištikti susidūrimas tarp naujos deputacijos ir Teis. Komisijos.

Savo rašte į vietininką 1820. XI. 16. Teisin. Komisija stengėsi sumažinti naujosios deputacijos reikšmę, juk tai nėsant seiminė komisija plačiomis teisėmis, o paskirtąjį jai uždavinį reikėtų suprasti šitaip: ji turint pritaikinti esamuosius teisynus prie gyvenimo, o kas netinka, tai turėtų pakeisti atskirais priedais, o jeigu nori ką nors keisti, tai turi laikytis 1818. VII. 31 rašo, t. r. turi laikytis esamųjų prancūzų įstatymų, o keisti gali, gavus leidimą. Iš savo pusės ji nurodo, kas iš Valstybės Tarybos tiktų, jos nuomone, įeiti į tą deputaciją.

Seimo atstovai visai kitaip suprato savo uždavinį; jie sutinka laikytis eilės, kuri yra esamuose įstatymuose, bet nori išversti juos lenkiškai, savaip persakyti ir padaryti tuo keliu naują, tautinį teisyną, bet ir jie rėmėsi tuo pačiu aiškinančiu 1818. VII. 31 dienos raštu, o specialiai jo 10 str.

Toliau ėjo pasitarimai tarp teisingumo komisijos ir seimo atstovų dėl vidaus deputacijos organizacijos. Bet dabar teisingumo komisija neteko vadovaujančio vaidmens, ji liko mažumoj, nes vietininkas ją apleido, taigi jai nepavyko suvaržyti naująją deputaciją.

1820. XI. 25 vietininkas patvirtino vidaus organizaciją komisijai pilietiniams ir baudžiamiems įstatymams ruošti.

Seimo atstovai daugiausia buvo teisininkai - praktikai. Darbas ėjo rimtai, pamaži, bet nevisuomet sklandžiai, nes keitėsi sąstatas: kartais senesnieji žmonės turėjo atsisakyti nuo darbų deputacijoj, jų vietoj atsirasdavo nauji, dar neįsivarę į darbą, tai Teisingumo Komisija, nenorėdama, kad darbai dėl naujų žmonių nenutrūktų, o iš dalies ketindama atgauti savo iniciatyvą, siūlė vietininkui laikinai nuo savęs paskirti vieton išėjusiųjų pavaduotojus valdininkus (1824 m.).

Deputacija pradėjo savo darbą nuo atsišaukimo į visuomenę, kur prašė visus senatorius, atstovus, teismus, valdininkus ir advokatus suteikti jai medžiagos, kurios turi.

Nors atsišaukime ir buvo pilnas patriotinės ir tautinės garbės tonas, bet deputacijos paruoštasis pilietinio teisyno sumanymas buvo artimas ir savo tvarka ir savo turiniu esamam teisynui, Nap. Teisynui, ir seimui paaiškinamame rašte ji nurodė, kodėl ji pasirinko šį, o ne kitą teisyną.

Taigi baimė, kurios turėjo teisingumo komisija, pasirodė vėliau esant be pagrindo, pergiliai buvo įleidęs šaknis Nap. Tei-

synas. Berods, ir ji pati prie to buvo prisidėjus: ji pati davė į deputaciją gerų teisės žinovų; seimo atstovų, kurie iš pradžių svajojo apie pakeitimus, kai teko juos ruošti, daugeliui praėjo noras keisti; apsiprato su prancūzų teise, pamatė, jog senoji jų teisė yra nepilna, neturi tų ypatumų, kuriuos turi prancūzų, kad esant didelė nauda lenkų teisės mokslui, kai galima naudotis iš prancūzų judikatūros ir teisinės raštijos; kaikurios naujovės buvo tik prancūzų praktikos pakeitimai naujo įstatymo pavidalu; motyvuose dėl pakeitimų nuolatos nurodoma į prancūzų teisės komentatorius ir gal būti dėl to kaikame šitas Lenkų teisyno sumanymas buvo geresnis.

Kaipo medžiaga autoriai naudojos savo teismų praktika, taip pat kaimynų pavyzdžiais — prūsų ir austrų.

Iš pradžių deputacija norėjo patiekti seimui visą teisyną, bet pasirodė, jog pradėtasis darbas eina per lėtai dėl daugybės skyrių ir pilnaties posėdžių, tai nutarė siųsti į seimą savo darbą dalimis, atskiromis knygomis, kaip paruoš jas.

Raginant teisingumo komisijai, deputacija jai patiekė 1823. IX visą pirmąją knygą — tekstą ir jos pagrindimą, turintį vietomis didelės mokslo reikšmės. Teis. Komisija išsiuntinėjo jį teismams bei gynėjams, kad padarytų pastabas, ir Valstybės Tarybai, kad apsvarstytų.

Sulyginę I lenkų knygą su prancūzų tekstu randame daug bendrumo: titulų yra tiek pat — 11, straipsnių lenkų — 529, prancūzų — 515.

Atmainų daugiausia ir iš pamatų sulaukė titulai apie pilietinės būklės aktus, jungtuves, persiskyrimus (tit.: IV, V, VI). Jų reikalavo katalikų kunigai, tam pritarė caras Aleksandras. Jisai, gavęs žinią, jog deputacijoj yra nuomonių skirtumas ir dėl to nenori keisti V ir VI titulų, atrašė per ministerį, kad deputacija „veltui negaišintų brangaus laiko ir nepratartų nieko, kas galėtų pakenkti katalikų bažnyčios dogmoms ar drausmei", grasydamas, kad kitaip nepatvirtinsiąs įstatymų sumanymo.

Deputacija dabar be ginčų, kovos ir bandymų surasti kompromisą nutarė įnešti į teisyną visa, ko reikalavo kunigai. Titulai V (apie jungtuves) ir VI (apie jungtuvių niekingumą) paremti tikybiniais reikalavimais.

Dabar, jau priėmus visą I knygą, į tit. V turėjo patekti skyrius apie turto santykius tarp susijungiančių, taip pat titulas apie ipotekas.

Kadangi caro nebuvo įsakyta, kaip turi elgtis deputacija, ką imti pagrindu—turto bendrybę, turto atskirtybę ar kitą kokį santykį, tai deputacija pati priėmė santykį, artimą Prūsų sistemai: kiekvienas iš susijungiančių turi savo atskirą turtą, tik žmonos turtą valdo vyras; žmona gali jį parduoti tik vyrui sutikus; žmona gauna palikimu iš vyro turto dalį, lygią vaiko daliai. Šito skyriaus darbas pasibaigė vos 1825 m. pradžioj.

1824 m. pradžioj I Teisyno knyga įnešta Valstybės Tarybai svarstyti. Daugumas jos narių prielankiai priėmė visas naujoves, vos keli gynė Nap. Teisyno neliečiamybę; V. Taryba, priimdama ištisai, šį tą vis dėlto pakeitė.

Papildomąjį įstatymą apie turto santykius tarp vyro ir žmonos Valst. Taryba priėmė 1825 m. pradžioj. Šituo klausimu buvo daugiau ginčų, nes sodžiaus ir miesto santykiai buvo nevienodi, nuomonės labiau skyrėsi, negu kitur, dėl to nevieną dalyką teko pakeisti.

Dabar dar sykį perredaguotoji I knyga turėjo 521 str. Prie jos pridėtas dar pereinamasis įstatymas, susidedąs iš 13 str. ir dabar galėjo eiti į seimą. Seimas jį priėmė.

Seimo darbas 1825 m. buvo našesnis. I knygoj jis padarė mažą pakeitimą (vos 339 ir 340 str.): jungtuvių bylose dvasinius teismus dėl susijungimo ir persiskyrimo pakeitė pasauliniais teismais. Vyskupai nenorėjo sutikti, bet seimas to nebepaisė, priėmė, karalius patvirtino. Ir jis virto įstatymu. Priimtas 1825. VI. 1/13, paskelbtas XI. 28.

Jisai turi Pilietinio Lenkų Karalystės Teisyno vardą (Kodex Cywilny Królestwa Polskiego).

Pirmosios knygos turinys ir sistema.

Įvedamasis titulas.	Apie įstatymų padarinius ir taikymą apskritai	str. (1— 6)

Pirmoji knyga.

Apie asmenis.

I *Titulas.*	Apie pilietinių teisių naudojimą, atėmimą ir sustabdymą . .	(7— 25)
II „	„ gyvenamąją vietą . . .	(26— 35)

III	*Titulas.* Apie	čia nesančius . . .	(36— 70)
VI	„ „	pilietinės būklės aktus . .	(71—142)
V	„ „	jungtuves	(143—245)
VI	„ „	jungtuvių teisėtai sudarytųjų niekingumą, jungtuvių panaikinimą ir atskyrimą nuo stalo ir guolio, taip pat apie iš to kylančius pilietinius padarinius . .	(246—271)
VII	„ „	giminystės išvedimą . .	(272—307)
VIII	„ „	įsūnijimą ir geru noru globą .	(308—335)
IX	„ „	tėvų valdžią	(336—344)
X	„ „	mažemetystę, mažamečių globą ir jų emancipaciją . .	(345—388)
XI	„ „	savaimingumo panaikinimą ar susiaurinimą . . .	(389 - 521)

Ipotekos įstatymo papildymas (1825 m. įst.).

Keičiant medžiaginę teisę, buvo reikalinga atitinkamai pakeisti *įpotekos* įst. ir straipsnį apie žemės *čyžių išpirkimą.*

1818 m. ipotekos įstatymas turėjo eilę kliaudžių: jis rūpinos tik dvarais ir didmiesčių turtais, nelietė smulkiosios nuosavybės ir t. t. Deputacija, gavus pavedimą papildyti ir ipotekos įstatymą, o turėdama savo tarpe jos autorių, negalėjo drįsti iš pamatų įstatymo keisti, tai velijo užpildyti mažas spragas.

Sumanymas buvo paruoštas iš 15 str. Valstybės Taryboj sukėlė jisai aštrių ginčų; ji nutarė, kad pataisos permažos, kad reikia daugiau papildyti, tai sumanymą grąžino atgal. Dėl to tai deputacija dabar galėjo ruošti didesnį, iš 24 str., pavadino jį įstatymu apie privilegijas ir ipotekas.

Drauge su tuo buvo įvestas vienas esminis pakeitimas, svarbus dvarininkams. Nap. Teisyno 530 str. leido *išpirkti* amžinas rentas ar išmokėjimus. Skolintojas gali nustatyti sąlygas, tik kai dėl laiko, tai galima neilgiau kaip per 30 metų. Dvarininkai ėmė bijotis, kad valstiečiai gali tuo pasinaudoti, išpirks jų valdomą žemę. Valstybės Taryboj valstiečius tegynė viešai vienas, Tymowski, šiaip dauguma palaikė dvarininkus. Ir tokiu pavidalu nuėjo jisai į seimą. Seimas jį priėmė. Virto įstatymu 1825. VI. I., o paskelbtas buvo 1825. VIII. 6.

Ipotekos įstatymo sistema ir turinys.

Ipotekos įstatymas, išėjusis 1818 m., patalpintas „Įstatymo Dienyno“ (Dziennik Praw) V tome. Turi jisai 163 str., jisai

pakeitė Pil. Teisyno III knygos visą 18 titulą (2092—2203 str.), bet iš jo kaikurie straipsniai liko galioje, būtent 2092—2102 ir 2104, be to, naujas įstatymas neveikė pavieto ipotekoms, kurios buvo tvarkomos senuoju įstatymu.

1825 m. išėjusis įstatymas apie privilegijas turi 24 str., atspausdintas „Įst. Dienyne“ IX tome. Dabar šitas įstatymas panaikino visą 18 titulą, o iš išėjusio ipotekos įst. vieną straipsnį, būtent 42.

Be to, tais pačiais 1825 m. išėjo Pilietinio Lenkų Karal. Teisyno I knyga, kuri padarė pakeitimų ir ipotekos įstatyme. Tuo būdu ipotekoms galioja: 1818 m. įst. 1—72 str., be 42 ir 111—16 str.; 1825 m. įst. apie privil. ir ipotekos — 1—24 str.; iš Pilietinio Lenkų Karal. Teisyno: 205, 206, 461, 462, 464, 511 str.

1818 m. ipotekos įstatymas.

Ipotekos įstatymas padalintas į 10 skyrių.

I. — Bendri nuostatai: a) titulai (1—4), b) ipotekinės knygos . . . . . . (5—28)
c) ipotekų įstaigos, jų organizacija . . (29)
II. — Apie nuosavybės teisių į nekilnojamąjį turtą tvirtinimą . . . . . . (30—39)
III. — Apie privilegiją į nekilnojamąjį turtą . (40—42)
IV. — Apie nekilnojamųjų turtų nuosavybės teisių suvaržymus, apie amžinas naštas ir servitutus (43—46)
V. — Apie ipotekas (47—71). Apie ipotekas įstatymais (72—110), teismines (111), sutartim (112—118) . . . . . . (47—118)
VI. — Apie įrašų panaikinimą . . . . (119—124)
VII. — Apie įrašų darymą dėl nekilnojamojo turto arba ipotekuotų kapitalų, gaunamų iš palikimo . . . . (125—131)
VIII. — Apie draudimus . . . . . . (132—139)
IX. — Apie įvedimą palaipsniui naujos ipotekinės santvarkos . . . . (140—161)
X. — Apie taisykles šiam įstatymui taikinti . (162—163)

1825 m. įstatymas apie privilegijas ir ipotekas.

Jame yra 4 skyriai, 24 straipsniai.

Nustatymas, jog naikina Pil. Teis. 18 skyrių . (1 str.)
I. Bendri nuostatai . . . . . . (2—4)
II. Apie privilegijas . . . . (5—9)

Antrosios ir trečiosios knygos rengimas.

Paskyrimas deputacijos iš seimo ir valst. tarybos įstatymams tvarkyti davė gerų vaisių, 1825 m. pavyko pravesti seime pirmąją Teisyno knygą. Vyriausybė manė ir toliau taip elgtis, tai nutarė tai pačiai deputacijai pavesti toliau varyti pradėtąjį darbą. Bet 1820 m. sudarytasis jos sąstatas praretėjo, todėl dabar, 1825 m., reikėjo paskirti nauji nariai. Naujoji deputacija veikė senąja tvarka, senomis teisėmis, bet jos dvasia buvo jau kitokia, ji turėjo daugiau noro reformuoti, keisti, negu sename sąstate. Tat veikė ir pati svarstytinoji medžiaga ir dirbantieji žmonės. Dabar deputacijoj buvo daugiau visuomenės veikėjų, mažiau profesionalų - teisininkų; kitiems nepatiko, kad teisingumo komisija vis atkakliai tebesilaiko prancūzų teisės, tai deputacija norėjo nuo jos įtakos atsipalaiduoti.

O iš esmės reikėjo keisti II ir III knygą. Nap. Teisynas buvo parašytas šaliai, kuri atsipalaidavo nuo feodinės tvarkos, ūkio atžvilgiu buvo jau pažengusi; o Lenkija buvo atsilikusi, reikėjo kitaip nustatinėti nuosavybės, nuomos ir paveldėjimo santykius. Be to, teorininkai rado, kad Nap. Teisynas ir sistemos atžvilgiu turįs kliaudžių, nėsą jame nuosakumo, kad dėl to daugelyj šalių buvę padaryta pakeitimų.

Teisingumo Komisija savo nusistatymu griežtai skyrėsi nuo deputacijos daugumos: ji ir jos atstovai deputacijoj po senovei priešingi buvo esamojo teisyno atmainoms.

Ir dabar buvo galima laukti, kad ištiks tarp jų susidūrimas, nes kiekviena pusė įvairiaip suprato paskirtąjį uždavinį, išreikštą žodžiu „pritaikinti“ Nap. Teisyną gyvenimui. Deputacija vengė priimti vyriausybės išaiškinimą, stengėsi dirbti taip, kaip ji suprato, ir pamaži priruošė antrąją Teisyno knygą, kuri savo turiniu gerokai skyrėsi nuo prancūzų.

Šaltinių daromoms atmainoms buvo teismų ir teisininkų pastabos, prūsų, austrų ir bavarų teisynai, taip pat atmainos, įvestos ten, kur dar veikė Nap. Teisynas (Baden, Nyderlande).

Per ketverius metus lėto, bet sistemingo, darbo buvo parengta antroji knyga su plačiais motyvais. Savo turiniu ir tvar-

ka ji skyrėsi nuo prancūzų; buvo įdėta daug teisinių klausimų, kurie ar mažai ar visai nebuvo paliesti Nap. Teisyne, kaip antai: valdymas, atskiras ir bendras valdymas ir t. t.

Antrosios knygos sumanymas turėjo 6 titulus ir 227 str. (Nap. Teis. 4 tit., 516 — 710 str., taigi 195).

I titulas maždaug atitiko I Nap. Teisyno titulą. Kitaip nustatytas skirtumas tarp naudojamojo turto ir mantos: žiūrint žemės ūkio šalies nekilnojamu buvo laikomi nepiauti javai, nenuskinti vaisiai, malūnai, gyvuliai, inventorius.

II titulas, kurio nebuvo Nap. Teisyne, turėjo 40 str. ir buvo daugiausia paimtas iš prūsų ir austrų teisės ir lietė laikymą ir valdymą.

III titulas (67 str.) tik pirmą skyrių (apie nuosavybę) tepaėmė iš Nap. Teis., antrą ir trečią skyrių (28 ir 11 str.), kurie paliečia bendrą ir atskirą nuosavybę, — iš austrų ir prūsų.

IV titulas, kalbąs apie vartojimą ir naudojimą svetimų daiktų (44 str.), savo pagrinduose turi daug bendro su Nap. Teis. (59 str.), bet smulkmenose yra skirtumų, labiau ginamas vartotojas.

V titulas apie servitutus (42 str.) atitinka Nap. Teis. (74 str.), tik vienur sutrumpinta, kitur praplėsta, žiūrint vietos sąlygų, pav., plačiau kalbama apie ganiavas, kirtimą ir t. t.

VI titulas yra naujas, jis užtikrina dvarininkams buvusią gyvenime propinaciją, o kaikur ir malūnų monopolį, taigi čia buvo apginamos dvarininkų vadinamos išimties apyrubės teisės (iura bannaria, banalitėtai).

Deputacija ruošė antrąją knygą pamaži, paeiliui. Todėl ruošiantis 1828 m. į seimą buvo baigti tik 3 titulai. Teisingumo Komisija, kuri nenorėjo, kad Nap. Teisynas būtų panaikintas, stengėsi pasinaudoti šituo nebaigimu ir pasiūlė deputacijai 1828 m. X. 6 plačiu raštu, kad ji įvestų tik pataisas ir papildymus prie antrosios ir trečiosios Nap. Teisyno knygų.

Deputacija norėjo būtinai savo darbą atlikti, įsižeidė dėl Teis. Komisijos pasiūlymo, ir ji 1828. XII. 19 savo raštu ėmė protestuoti prieš tą tarimą, kad ji negalėsianti baigti darbo prieš seimą, žadėjo jį pristatyti savo laiku, kad eitų darbas greičiau, ji sutiktų laikinai liautis perdirbinėjus tik trečiąją knygą.

1829. IV. 3 atėjo karaliaus leidimas, kad tuo tarpu galima sustabdyti III knygos darbus, nes greičiau galėtų baigti II knygą ir kitus skubotesnius darbus.

1829. I Valstybės Taryboj pradėjo svarstyti II knygą.

Teisingumo Komisija, kurios bandymai apginti ištisą Nap. Teisyną neturėjo geros kloties nei Petrapilyje, nei Administracijos Taryboj, ruošėsi vistiek sutrukdyti deputacijos darbus, stengdamasi apginti Nap. Teisyną Valstybės Taryboj. Čia buvo geresnės sąlygos, daugumas Valstybės Tarybos tarėjų buvo už Nap. Teisyną. Tie, kurie buvo patekę į Tarybą iš teisingumo departamento, svarstant atskirus straipsnius, sistemingai stengėsi jiems grąžinti senąją Nap. Teisyno redakciją; ir tat jiems vykdavo, taip buvo padaryta su pirmuoju ir antruoju titulais ir viena trečiojo dalim.

Čionai bedirbant ir perkratinėjant sumanymą iškilo klausimas apie pačios deputacijos uždavinius: ar ji turėjo *pritaikinti* Nap. Teisyną ar *perdirbti*. Vieni stovėjo už pritaikymą, kiti, palaikiusieji perdirbimą, rėmėsi caro bei seimo valia, ir dar tuo, jog I knyga jau buvo perdirbta, priimta ir veikia.

Valstybės Tarybos dauguma rado, kad Napoleono Teisynas tinkamesnis už patiektąjį sumanymą ir 1829. VI. 16 posėdyje nutarė visos antrosios knygos neperdirbinėti, o tik svarstyti tas vietas, kurios yra reikalingos pataisymų, dabar su tuo sutiko ir Administracijos Taryba (VI. 19), tik viena Įstat. Ruošiamoji Deputacija gynė savo nusistatymą, remdamasi ne tik viešpaties įsakymais, bet ir praktikos sumetimais, nes skaityti pataisas užimsią tiek laiko ir darbo, ką ir ištisa antroji knyga.

Deputacija netikėtai sulaukė stiprios pagalbos iš paties caro Mikalojaus, gal būti dėl to ji, girdėdama apie tat, savo raštuose nurodinėjo į jo valią. Mikalojus neturėjo palinkimų prie Napoleono ir jo kūrinio, visur atvirai pasisakydavo prieš jį ir jo teisyną ir ardydavo jo darbą. Nap. Teisynas jam atrodė stačiai nelabojo darbu, ir sutiktų ji viskuo pakeisti, net lenkų įstatymais, kurių taip pat nemėgo. Jis dažnai rašydavo į Įstat. Ruoš. Deputaciją įvairiais klausimais; o sužinojęs apie nuomonių skirtumus tarp jos ir teisingumo komisijos, caras liepė pranešti, jog reikėtų tęsti antrosios knygos sumanymo skaitymą. Gavus tokį raštą Valstybės Taryba visai neturėdama tyro noro senąjį savo nutarimą panaikino (1829. XI. 21).

Bet nedaug telaimėjo deputacija iš caro paspirties. Valst. Taryba, grįžusi 1829. XI. 25 prie sisteminio darbo, beskaitydama II knygą, po senovės naikino deputacijos straipsnių redakci-

ją ir į jų vietą grąžindavo tikruosius Nap. Teisyno žodžius. Taigi dabar į seimą galėtų patekti Nap. Teis. visas neliestas, ir dar netiksliame vertime. Dėl to deputacija, matydama, jog savo nepasieks, nutarė nusileisti, sutiko, kad darytų tik keitimus atskiruose įstatymuos, bet vistiek pasiūlė visą antrąją knygą savo redakcijoj išsiuntinėti teismams ir teisininkams, kad pareikštų dėl jos savo nuomones. Ji tat pasiūlė 1829. XI. 28, Administr. Taryba patvirtino XII. 1, ji pati nustatė ir darbo eilę.

Dabar seimas turėjo išžiūrėti tokius klausimus: 1) apie padalintą nuosavybė, 2) plukdomas upes ir viešus kelius, 3) miškų ir ganiavų servitutus, 4) išimtines apyrubės teises (bannalitėtai ir propinacija, iura bannaria, prawa wyłączno-okręgowe), 5) legitimacijos aktus, 6) atmainas apie paveldėjimo bylojimą. Caras per ministerį valstybės sekretorių 1829. VI. 25 pridėjo prie to dar atmainas apie jurisdikciją jungtuvių bylose.

Dabar deputacija, dirbdama nuo 1829 m. gruodžio iki 1830 m. seimo pradžios, prirengė tuos sumanymus, o Valst. Tar. juos išnagrinėjo.

Paruoštame įstatymo sumanyme apie kelius ir upes ji siūlė grąžinti senosios lenkų teisės dėsnius, būtent: kad plaukiamosios upės ir viešieji keliai pridera tiems žemės savininkams, per kurių žemes eina, o jeigu jie eina siena tarp kelių savininkų, tai yra visų prieinančiųjų prie jų savininkų, tik ant jų guli viešo naudojimo servitutas, todėl, turėjo būti panaikinti Napoleono Teisyno 538, 560, 563 str. Šituos dėsnius palaikė Vidaus Reikalų Komisija, atrasdama, kad šitaip vyriausybei bus patogiau valdyti ir prižiūrėti kelius, bet Valst. Tarybos dauguma priėmė ištisą deputacijos sumanymą, su mažomis pataisomis, nes dvarininkams jis buvo tinkamesnis.

Išimtinės apyrubės teisės (iura bannaria) turėjo apsaugoti dvarininkų monopolį dėl propinacijų ir malūnų privilegijų. Valstybės Taryba atmetė malūnų monopolį, paliko tik svaigalų, nors kaikurie tarėjai priešinos tam, tarydami, jog tatai sumažintų dalykus, kurie savo esme kenkia valstiečiams ir jų ūkio kilimui.

Buvo pastebėta kaikurių nepatogumų 1818 m. ipotekos įstatyme, būtent buvo kilęs klausimas dėl palengvinimo giminystės įrodymų, kad reikia panaikinti ar palengvinti skelbimus, tai buvo pavesta prirengti įstatymą, bet jis iki seimui sušaukiant nebuvo paruoštas. Sumanymas apie atskirą padalintąją nuosavybę, pa-

sirodė Taryboj nereikalingas, nes nepalytėjo daugumoj valstiečių žemės, Nap. Teisyne tuo dalyku yra užtektinai pasakyta, tai ir buvo sumanymas atmestas, kaipo nereikalingas.

Kitu du įstatymu — apie ganiavas ir miško servitutus ir apie girių naudojimą bei vartojimą turėjo atsakyti į klausimus, kurie neužtektinai buvo išspręsti Nap. Teisyne.

Seimas prasidėjo 1830 m. birželio mėn. Nevisi sumanymai, kurie buvo paruošti deputacijos ir priimti V. Tarybos, pateko į seimą. Rūpinantis Lubeckiui sumanymai, netinkami vyriausybei, apie propinacijas, upes ir kelius, negavo viešpaties patvirtinimo ir grąžinti Valstybės Tarybai. Sumanymas apie girių vartojimą ir naudojimą buvo priimtas seimo komisijų, bet atstovų rūmas pilnaty birž. 11 d. atmetė jį politiniais sumetimais. Sumanymas apie aiškesnį nustatymą palikimo bylojime, pakeistas šiur tur komisijose, buvo galų gale priimtas, taip pat praėjo su didesniais pakeitimais straipsniai apie servitutus.

Grįžimas prie jungtuvių įstatymo.

Kitokio likimo sulaukė įvairus įstatymo sumanymai, kurie lietė bylų teismingumą, kilusių del jungtuvių.

1825 m. įstatymas (Pil. Lenkų Karal. T. pirmoji knyga) visas tas bylas pavedė pasauliniams teismams. Iš to buvo nepatenkinti katalikų kunigai ir nepildė jo. Caras, norėdamas painiavas pašalinti, pavedė 1829. VI. 25 Adm. Tarybai paruošti atitinkamą įstatymą. Adm. Taryba kreipėsi į teisingumo komisiją, prašydama tat paruošti, ši atsisakė tat išpildyti, rasdama, kad tas sumanymas nėra reikalingas. Tuomet ėmė ruošti šį sumanymą Tikybos ir Švietimo Komisija (ministerija). O visas siūlomas pakeitimas buvo tik toks, jog vieton pasaulinių teismų jungtuvių bylose pastatyti buvo dvasiniai. Administracijos Taryba to įstatymo sumanymo nepriėmė, nes jis vieną sykį seimo buvo atmestas, tai pati pagamino kitą. Paruošė jį Rautenstrauch'as; jo sumanymas buvo trumpas, turėjo iš viso 4 straipsnius: bylas dėl persiskyrimo ar pasimetimo sprendžia dvasiniai teismai, dėl pilietinių padarinių pavedama jas spręsti pasauliniams teismams. Įstatymams ruošti deputacija, gavusi jį peržiūrėti, pasisakė prieš jį. Tuomet Administr. Taryba vėl išdirbo kitą sumanymą. Dabar jau nedarė skirtumų tarp tikybų, be to, skyrė pasimetimo priežastis kanonines nuo pasaulinių. Pirmąsias sprendė dvasi-

niai teismai, antrąsias — pasauliniai. Valstybės Taryba, gavus tą sumanymą, taip pat atmetė, tik kitais sumetimais, tai parašė savo sumanymą iš aštuonių straipsnių. Atskiriama perskyrimai ir pasimetimai. Pasimetimus ar panaikinimus pridera spręsti dvasiniams teismams, perskyrimai — pasauliniams teismams; perskyrimas esti dėl svetimoteriavimo, žiaurumo, sunkaus įžeidimo ir t. t. Nežinia, ką būtų pasakę kunigai, nes jie neturėjo progos prasitarti seime. Seime sumanymas vėl nepraėjo: seimo komisijos pasiūlė jo nepriimti, seimas dviejuose posėdžiuose VI. 23 ir 24 atmetė jį.

1830—31 m. revoliucija.

Vyriausybė norėjo išsipainioti iš sunkumų, nebeleido įstatymų, o jau ėmė daugelį dalykų spręsti administracijos įsakymais, bet prasidėjusi revoliucija (1830 m.) sutrukdė tą visą. O iš kitos pusės bandymai reformuoti Nap. Teisyną, keisti jo dėsnius kitais, kaskart mažiau surasdavo šalininkų visuomenėje: ji apsiprato su prancūzų įstatymais, pažino jų tobulumus, pramoko juos branginti, ir nebepatiko įstatymams ruošti deputacijos siūlomos naujovės. Jau 1830 m. seime atsirado 18 atkaklių jos priešininkų, jie net reikalavo, kad tą deputaciją pašalintų (1830. VI. 25 peticija), kuri, jų žodžiais, „uolumą mato tame, kad visiškai keičia tą, kas buvo ikišiol, ir graso kraštui visuomenės santykių išardymu“.

Revoliucinė valdžia pirmu savo žygiu 1830. XII. 11 paskelbė, jog norėdama sutaupyti lėšas, atima iš Įstatymų Ruošiamos Deputacijos įstatymų gaminimo, o paveda jai teisingumo komisijos darbą.

Teisybė, 1831 m. liepos m. jos narys Al. Wielopolski's siūlė iš pagrindų perdirbti įstatymus, bet komisija tat atmetė, rasdama, jog tai dar perankstyba.

O numalšinus revoliuciją, kodifikacijos darbai pradėjo eiti kitais keliais.

III.

Po 1831 m. Organinio Statuto laikai.

1830—31 m. revoliucija neturėjo geros klioties, dėl to pasikeitė iš pamatų santykis tarp Rusų Imperijos ir Lenkų Karalystės.

1832. II. 1 išleistas Organinis Statutas, kuris paliko autonomiją, bet neliko seimo, įstatymų leidimas pavestas vienam viešpačiui. Vyriausybė pridera Administracijos Tarybai su vietininku pryšaky. Administracijos darbų vedimas pavestas trims komisijoms: 1. vidaus, dvasinių ir švietimo reikalų, 2. teisingumo, 3. iždo ir pajamų. Įstatymų sumanymai, ruošimas, peržiūrėjimas pridera Valstybės Tarybai. Aptarti tiems dalykams, kurie paliečia ir Rusų Imperiją, sudaromas Lenkų Karalystės Departamentas Rusų Imperijos Valstybės Taryboj. Be to, dar prie Viešpaties yra atskiras atstovas — Lenkų Karalystės ministeris.

1.

Tolesnis Pilietinio Teisyno ruošimas.

Organai jam paruošti.

Nepavykusi 1830—31 m. revoliucija turėjo atsiliepti visų pilietinių įstatymų likimui. Berods Organinio Statuto pirmasis str. sako, jog Lenkų Karalystė turės savo pilietinius ir baudžiamuosius įstatymus, bet, žinoma, galvojo, jog tat tebus laikinai, jog reikės juos vienodinti su Rusija, kurioj įstatymai buvo vedami ir suvesti į sistemą, į Įstatymų Sąvadą ir turės veikti nuo 1831. I. 1. Iš karto negalės visame suvienodinti su Rusų Imperija, tai reikia pradėti artinimą bent nuo formos — medžiagos padalinimo ir konstrukcijos.

1833 m. pradžioje caras Mikalojus kreipėsi į Speranskį, kuriam buvo pavesta kodifikuoti Rusijos įstatymai, kad jisai pasisakytų apie kodicikacijos darbus Lenkų Karalystėje. Jisai tat atliko gana greitai, patiekė savo sumanymą, kuriame buvo išdėstęs tokias mintis. Tvarkant Lenkų Karalystės įstatymus, būtų tinkamiausia ne perdirbinėti esamuosius, bet sudaryti visai naujus, o jeigu ką iš esamojo ir palikti, tai reikia pasirinkti geriausius pradus. Kai dėl vietos, tai šitą darbą galima atlikti ar Varšuvoj, kaip buvo daroma ikišiol, arba perkelti jeigu ne visą, tai bent svarbiausią darbų dalį į Petrapilį. Perkėlus į Petrapilį reikėtų sudaryti tam tikrą Komisiją, kuriai pagamintų darbus ir parinktų medžiagą Priruošiamasis Komitetas (Prigotovitelnyj komitet). Komisiją sudarytų aukštieji valdininkai, esantieji Petrapilyje, o Komitetą sudarytų prityrusieji Varšuvos teisininkai, pirmininkaujant Komisijos nariui; prirengiamoji medžiaga būtų

siunčiama iš Varšuvos į Petrapilį į Priruoš. Komitetą, Komitetas įneštų savo darbus į Komisiją, kuri juos taisytų, po to išžiūrėtus projektus siuntinėtų į Varšuvą, į tam tikrą Komitetą prie Vyriausybės Teisingumo Komisijos, kuris darytų pastabas, pataisas, bet tik tiek, kiek tat liečia vietos reikalų, kurių nevisai galėjo žinoti Petrapilyje. Šitaip pataisytąjį įstatymo sumanymą reikėtų siųsti į Petrapilį, į Komitetą, šis į Komisiją su savo pastabomis, o jau po to tvirtintų Imperatorius.

O jeigu įstatymų ruošimo darbą dirbtų Varšuvoj, tai Petrapily reikėtų įsteigti revizijos komitetą, kuris peržiūrėtų anuos sumanymus, ir tik tuomet tvirtintų Viešpats.

Speranskiui atrodė, jog abi sistemi turi gerų ir blogų pusių. Varšuvoj yra visa medžiaga, gi blogoji jos pusė yra ta, kad ten vyksta partijų kovos. O dirbant Petrapily sunkenybių sudarytų medžiagos stoka vietoje ir nuolatinis jos siuntinėjimas iš Varšuvos į Petrapilį.

Kaip ir buvo galima tikėtis, caras pasirinko Petrapilio sistemą, to, berods, norėjo ir Speranskis. Tuo reikalu caras išleido 1833. V. 11 reskriptą į Varšuvos kunigaikštį. Taigi Petrapily steigiamas Priruošiamasis Komitetas, kuris iš esamųjų teisynų parinks kraštui naudingas mintis, o jeigu to padaryti negalėtų, tai surašys savo pradus, o jo darbą revizuos Komisija, taigi buvo priimta organizacija, kurią siūlė Speranskis. Komiteto pirmininku buvo paskirtas Ign. Turkulas, pavaduojąs ministerį Lenkų Karalystės reikalais, dėl to buvęs Petrapily.

Jisai pasirinko bendradarbių iš Varšuvos (1833. VIII) — keturis redaktorius katras sau savo skyriuj ruošti: K. Zaborowskis — pilietiniam teisynui, R. Hube — baudžiamajam ir bylojimui, Cichorski — pil. bylojimui, Feleński — teismo santvarkai, kadangi Feleński's į Petrapilį neatvyko, tai jo vietoj paskyrė vos 1837. V. This'ą.

Iš tikrųjų visų darbų vedimas atiteko Speranskiui, ir jis rūpinosi, „kad Komiteto išdirbamieji įstatymų sumanymai labiau susiartintų su rusų teise“. Ne tik jis apie save taip sako, bet prie tos nuomonės priėjo ir Hube, kuris apie jį sako: Speranskis „nuolatos kreipdavo į Savądo nusakymus, duodamas kartais suprasti, jog juos laiko tikslesniais ir artimesniais mokslo reikalavimams, patardamas labiau apsistoti prie abejotinų klausimų“[1].

[1] *Hube,* I, XXVIII—XXIX.

Speranskis, rusų įstatymų tvarkytojas, stengėsi prie jų pritaikinti naujus Lenkų Karalystės įstatymus, o panaikinti ten veikiančiuosius.

Priruošiamasis Komitetas, kuris du sykiu keitė pavadinimą, turėjo šitokį pilną vardą: „Komitetas Lenkų Karalystės įstatymams reformuoti ir paruošti“; jis pradėjo veikti 1833. X. 1.

Pirmosios knygos rengimas.

Teisynui sudaryti medžiagos, ir gana gausios, buvo anksčiau paruošta; dabar kilo klausimas, ar galima jąja naudotis, ar galima toliau varyti buv. Įst. Ruošiamos Deputacijos darbus, ar naujai pradėti? Komitetas vienu balsu nutarė, jog politinės aplinkybės pasikeitė, tai varyti senų darbų negalima, todėl reikia gaminti visai naujas teisynas.

Pilietinį teisyną gaminti apsiėmė Zaborowskis. Jisai taip suprato savo uždavinį. Naujas teisynas turi būti lenkų tautos padaras, taigi reikia grįžti prie senosios lenkų teisės, keisti reikia tik tiek, kiek gyvenimo prityrimas tat nurodė. Todel jisai turėjo ištirti lenkų teisės šaltinius pradėjęs nuo seniausiųjų laikų, o šeimos teisėje lietė net Vislicos statuto (1347 m.). Šitaip suprantant darbą, prancūzų įstatymams ir 1825 m. teisynui turėjo tekti antraeilė vieta. Zaborowskis nesykį nurodinėdavo į tą skirtumą, kuris yra tarp Nap. Teisyno ir lenkų teisės, ypatingai jis yra paveldėjamoj teisėje, į tat, kad jų yra ir kitose dalyse, pav., Nap. Teisynas leisdavo parduoti nekilnojamąjį turtą už skolą, o senoji Lenkų teisė tam priešinos, prancūzų teisė nepažįstant asmens servitutų ir t. t. Bet Zaborowski prileisdavo, jog savo darbams galima naudotis ir Nap. Teisynu: redaktorius gali iš jo pasirinkti šį ar kitą dėsnį, jeigu Komitetas su tuo pasirinkimu nesutiktų, tai vyriausybė gali spręsti, kas bus tinkamiau. Zaborowski 1833-1834 m. prirengė pil. teisyno planą, pridėjo prie jo paaiškinimą ir įteikė Komitetui.

Šitas planas vietomis turėjo didelio panašumo į Rusų Sąvado planą, o kaikur buvo visai originalus. Prasideda nuo šeimos teisės, kuri daugiau prilygsta prie ius publicum, kur veikia ius cogens, o ne ius dispositivum, arba veikia bent ko mažiausia, o baigia savo teisyną judrios prekybos teisės dėsniais.

Zaborowskis ketino ir ruošėsi reformuoti Lenkijos įstatymus, grąžindamas jai kiek galint senovę, o iš tikrųjų jau pačioj pradžioj buvo jaučiama rusų dvasia. Prirengiamasis Komitetas darė tat sąmoningai, jis suprato, jog reikia taikintis prie pasikeitusių politinių aplinkybių, jog šitą iš senovės bus galima grąžinti kitais keliais; pav., Nap. Teisynas nepripažįsta luomų nelygybės, o pas rusus tat yra, arba reikia pastiprinti tėvo valdžią, o to viso nėra dabartinėj prancūzų teisėje, todėl Komitetas velijo jąja nesinaudoti. Gi darbo praktikoj dirbo visą tat dar papraščiau: užuot ėmus iš lenkų senovės, sėmė atitinkamus dėsnius iš rusų Sąvado, jeigu tiko jų nusistatymui, o lenkų teisę, o teisingiau Lietuvos Statutą, nes lenkai neturėjo teisės sistemos, vartojo tiek, kiek tat sutinka su Sąvadu; šita visa darė sąmoningai, net nesykį viešai pabrėždavo savo artinimąsi prie Sąvado.

Zaborowskis pradėjo savo darbą nuo jungtuvių teisės, kuri buvus, jo nuomone „apverktinoj" būklėj.

Nepavykęs 1831 m. sukilimas turėjo atsiliepti į baudžiamąją teisę toj dalyj, kur liečiami vyriausybės santykiai su valdininkais, jų savivaliavimas ir t. t.

2.

Jungtuvių teisė (1836 m. įst.).

Petrapilio sumanymas.

Zaborowskis pirmiausia ėmėsi jungtuvių teisės, nes tat išėjo iš jo darbo plano, dirbo jisai nieko nežinodamas, jog tokį pat dalyką ruošia Varšuvoj kiti žmonės. Šaltiniais jam buvo prūsų, austrų ir lenkų, o tikriau lietuvių įstatymai. Paskui ėjo kitos šeimos teisės dalys; 1834 metų viduryje buvo prirengta Pirmoji Pilietinio Teisyno knyga, iš jos išbraukė paveldėjamąją teisę, norėdamas suartinti su rusų Sąvadu.

Taigi Pirmosios knygos sumanymas neturėjo nieko bendro nė su Nap. Teisynu nė su 1825 m. įstatymų knyga: jai šaltiniais buvo senovės lenkų (dažnai lietuvių), prūsų, austrų rusų teisė. Teisybė dar 1834 m. Zaborowskis stengėsi nepasiduoti rusų Sąvado įtakai, o jau baigdamas I knygą ir išbraukdamas paveldėjimą sekė Sąvadą.

Zaborowskis, pabaigęs pirmąją knygą, ruošėsi rašyti antrąją, bet reikėjo grįžti vėl prie Jungtuvių Įst., kurį turėjo žiūrėti Departamente Lenkų Karal. Reikalams drauge su sumanymu, kurį pagamino Varšuvoj vyriausybė su vyskupais, o apie kurį nežinojo Zaborowski's.

Gavęs Zaborowskio sumanymą, Speranskis padarė rimtų pakeitimų, tarp kito ko jo dalyje apie turtų santykius tarp vyro ir žmonos, gal būti dėl to, kad to sumanymo pradai buvo visai kitokie, negu Rusų Sąvado, ir dėl to sumanymas toj vietoj buvo atitinkamai perdirbtas. Jau buvo žymu ruošiamoji nauja Rusų vyriausybės politika unitų klausimu, pataisytose sumanymo vietose pabrėžiama jų skirtingumas nuo Romos katalikų, o bendrumas su graikų bažnyčia. Įgijo galios 123 str. Jungtuvių Įstatymo, kuris įsakė jiems laikytis rytų bažnyčios normų, o vėliau 1875. V. 1-13 caro įsakymu prijungta unitai prie stačiatikių ir tuo būdu visai panaikinta visos ikišiol buvusios skirtingumo žymės ir teisės atžvilgiu.

Palengva dilo skirtumai jungtuvių teisės dėsniuose tarp lenkų sumanymo ir Sąvado.

Prieš patiekiant svarstyti Departamentui įst. sumanymą vidaus reikalų ministeris pasikvietė pas save Komiteto narius ir pasiūlė padaryti eilę pakeitimų, ir Komitetas beveik visus pasiūlymus priėmė.

Tai tokiame pavidale jis pateko į Departamentą Lenkų Reikalams.

Varšuvos sumanymas.

Visai savarankiškai vienu laiku atsirado kitas sumanymas Varšuvoj; dirbantiems Petrapily darė įtakos rusų Sąvadas, o čionai katalikų kunigai reikalavo kitokių nuostatų jungtuvių teisėj.

Naujos įstaigos turėjo pastebėti kunigų priešinimąsi veikiančiam jungtuvių įstatymui, matė tat iš darbų ir patiektų skundų, berods, kitaip būti ir negalėjo; kaip valdininkai katalikų kunigai nedarė jungtuvių, jeigu perskirdavo pasaulinai teismai, o kaipo klebonai sekiojo tuos, kurie darydavo pasaulines jungtuves ir persiskyrimus.

Taigi reikėjo rasti išėjimą iš tos painiavos. Iškėlė tą klausimą Administracijos Taryba, jisai atsidūrė prie Viešpaties, ku-

ris pavedė tat išspręsti Lenkų Karal. Departamentui Valstybės Taryboje.

Jis rado, jog painiavų priežastim esąs padalinimas to paties jungtuvių klausimo tarp dviejų valdžių — pasaulinės ir dvasinės, kad tos ribos nevisai atskirtos, kad katalikų kunigai negalį elgtis priešingai savo Bažnyčios reikalavimams, o dabartiniais laikais tikybai reikią grąžinti tinkamoji pagarba, kuri visuomet vyriausybės buvo rodoma, todėl persiskyrimai ir pasimetimo reikalai turėtų priderėti dvasiniams teismams, o turto (pilietiniai) — pasauliniams. Šitoj dvasioj turės Administracijos Taryba paruošti įstatymą. Nurodytus pagrindus patvirtino caras.

Dabar Teisingumo Komisija, dirbdama išvien su vyskupais, pagamino toj dvasioj įstatymo sumanymą ir 1834. V. 22 patiekė jį Administracijos Tarybai. Ji priėmė jį ištisai 1834. VI. 13 ir 14-26. VI persiuntė į Petrapilį patvirtinti.

Caras per Lenkų Karalystės ministerį pavedė dar išžiūrėti jį Lenkų Karal. Departamente Valstybės Taryboje; ministeris persiųsdamas pridėjo caro valią, kad svarstydami į savo tarpą pasikviestų rusų įstatymų kodifikatorių Speranskį ir vidaus reikalų ministerį.

Dviejų sumanymų sujungimas.

Čia Petrapilyje jis susidūrė tuo pačiu reikalu su kitu sumanymu, kurį, kaip minėta, gamino kita įstaiga—Priruošiamasis komitetas, rengusis tuomet pilietinį teisyną, o iš tikrųjų Zaborowskis; jungtuvių įstatymas turėjo būti viena jo dalim. Iš jų susidarė įstatymas, rusų vyriausybei priimtiniausias.

Speranskis gavo įsakymą patiekti abu sumanymu Lenkų Karal. Departamentui svarstyti ir pasisakyti ir tuo klausimu, ar nereikėtų išleisti tą įstatymą tuojau, nelaukiant kitų teisyno dalių. Jisai nusistatė, jog galima išleisti skyrium, jo nuomone, pamatu reikią imti Petrapilio sumanymą.

Departamentas svarstė abu sumanymu 1835. IV. 1 — 1836. II. 6. Caras gavo galutinį projektą, pataisė šitą savo ranka pieštuku, 1836. II. 10-22 dar sykį galutinai žiūrėjo tas atmainas Departamentas, žinoma, caro pastabas įterpė į įstatymą ir jau 1836. III. 18-30 pasirodė caro dekretas, kuriuo buvo paskelbta, jog įvedamas šitas jungtuvių įstatymas.

Įstatymo šaltiniai. Vėlesnieji pakeitimai.

Drauge su įstatymu pasiųsta į Varšuvą dar jo istorijos apžvalga, nurodyti šaltiniai ir motyvai. Taigi tenai yra tokių žinių.

Pagrindu negalėjo būti nei prūsų, nei prancūzų įstatymų sistemos, kurios laiko jungtuves ar grynai pilietiniu ar pilietiškai - tikybiniu junginiu, o rusų sistema, kuri jas laiko tikybiniu, dėl to kiekvienai tikybos bažnyčiai duoda savaip pasisakyti ir tvarkyti.

Bet tuo reikalu galinti pasisakyti ir pasaulinė valdžia, nustatydama jungtuvių sąlygas (pav., amžius ir t. t.), palikdama bažnyčiai nustatyti savo kliūtis. Tai kanonų taisyklės ir pilietinės teisės dėsniai, kurie buvo surinkti ir suvesti į sistemą Admin. tarybos su vyskupais 1830 m. ir dabar 1836 m. pakartoti, pateko visa tat į įstatymą.

Reikėjo pasisakyti persiskyrimų ir pasimetimų reikalu. Pasirodė, jog Lenkijoj perdaug tai išsiplatinę, dvasiniai teismai esą nuolaidesni už pasaulinius, tai įstatymas (par. IV—V) noris su tuo kariauti.

Pripažinus, jog viena klausimų dalis pridera spręsti bažnyčiai, o kitus nustato pasaulinė valdžia, tai ir nusižengimų sekimas buvo padalintas (VI skyrius).

Buvo ginčų, kiek instancijų dvasiniame teisme ir kokios. 1836 m. įstatymo trečioji instancija buvo Kurija.

Pasirodė, jog rusų vyriausybė griežčiau kariavo prieš pasimetimus, negu katalikų bažnyčia, dėl to tai vėliau, einant 1857. IV. 3-15 konkordatu, įstatymo 69 ir 70 str. buvo panaikinti.

1876 m. nustatyta, kad bylas prižiūri valstybės gynėjas prie Apygardos Teismo.

Kai dėl graikų - rusų tikybos, tai dėsniai paimti iš rusų įstatymų.

Dėl unitų taikė rytų bažnyčios reikalavimus, keli skirtingieji paimti iš katalikų (124—128 par.).

Reikėjo pasisakyti ir dėl mišrių jungtuvių, kur suteikta rusų-graikų tikybai pirmenybė.

Jungtuvių įstatymas (1836 m.).

Turinys.

Išvada.

1836 m. įstatymas vienoj dalyj yra tai katalikų vyskupų iškovotas, kurie reikalavo, kad jungtuvių klausimai būtų pavesti dvasiniams teismams.

Šituo įstatymu įgijo viršenybės graikų tikyba: šito, be abejo, lenkų vyskupai neprašė ir nenorėjo, bet savo reikalavimais to pasiekė, nes negalėjo nepasinaudoti tuo rusų vyriausybe ir neduoti graikų tikybai pirmenybių. Savo keliu taikės prie rusų reikalavimų Petrapilyje pagamintojo kito sumanymo autorius Zaborowskis.

Taigi 1836 jungtuvių įst. praėjo netuo keliu, kuris buvo nurodytas įstatyme apie kodifikacijos darbus 1833 m.: apdirbtas sumanymas turėjo būti pasiųstas į Varšuvą galutinai peržiūrėti, o to nepadaryta visai. Taigi 1836 m. priimtas įstatymas yra bendras Zaborowskio ir Speranskio darbas. Pirmas pagamino sumanymą, o tas perdirbo, kad suvienodintų su rusų Sąvadu[1].

Pirmosios knygos sekantieji titulai. Sulaikytasis 1837 m. įst.

1835—36 m. Prirengiamasis Komitetas, o tikriau jo redaktorius Zaborowskis, Speranskio vedamas, rašė ir toliau savo darbą dėl I knygos antrojo ir tolimesniųjų titulų.

Dabar pasikeitė vadovaujamos darbo idėjos. Dar 1834 m. Sąvadas buvo buvęs padedamasis šaltinis, o dabar jo reikšmė vis kilo; senoji lenkų teisė užlaikoma tik tiek, kiek ji sutinka su Sąvadu, taigi naujam teisynui pagrindiniais šaltiniais beliko 1825 m. Lenkų teisynas ir rusų Sąvadas, bet ir tai nelygiai išdalintos įtakos: pamatinės idėjos paimtos iš Sąvado, o tik kaikurie specialūs, forminiai dėsniai, kurie buvo pertrumpi Sąvade, paimti buvo iš Lenkų Karalystės Teisyno. Dėl to naujas darbas buvo tai ne perdirbimas 1834 m. sumanymo, bet visai naujai rašomas. (II titulas — apie tėvus ir vaikus, III — apie giminystę, IV — šeimos globą, V — pilietinės būklės aktai). Taigi Speranskio ir kitų nuomone reikėjo iš pamatų pakeisti „anarchistines" idėjas, paimtas iš prancūzų, atimti iš ten taip pat ir romanistinius pradus. Sako, senasis įstatymas buvęs per tamsus: austrai per daug tyrinėję romėnų teisę, turinys per mokslingas, platiesiems klodams nesuprantamas, gi dabar turi būti suprantamiau išdėstyta, o Sąvade geriausiai tat esą atlikta.

Zaborowskis tiek buvo rusifikacinėj Speranskio įtakoj, kad bent kame atstodamas nuo Sąvado tuoj teisinos prie tos vietos paaiškinamame rašte; tik ten, kur Sąvadas tylėjo, Zaborowski išdrįsdavo leisti sau didesnę laisvę. Taigi 1837 m. paruoštojo sumanymo idėjos buvo rusų Sąvado.

Sumanymas ir paaiškinimai prie jo buvo parašyti Zaborowski'o prancūzų kalba, projektą į rusų kalbą vertė Hoffman-

---

[1] *Konic* smulkiai nurodo, koks straipsnis iš kur paimtas (Dzieje prawa małżeńskiego. p. 122—140).

nas, vertimo žiūrėjo Speranskis ir Korffas. Tai šitą rusų vertimą ir svarstė Lenkų Karal. Reikalams Departamente. Caras priėmė rusų kalba projektą 1837. VII. 1/13., o po to atidavė Turkului išversti iš rusų į lenkų kalbą. Jisai, išvertęs, pridėjęs abu tekstu,, pereinamus dėsnius ir caro dekretą, pasiuntė į Varšuvą, kad paskelbtų „Įstatymų Dienyne" (Dziennik Praw.) ir įvykintų gyvenime.

Ir čia įvyko netikėtas dalykas: įstatymo, caro patvirtinto, nepaskelbė „Įstatymų Dienynas", grįžo iš Varšuvos į Petrapilį. Prirengiamam Komitetui, kad visai nebeatsigautų.

Varšuvos teisininkai skersavo į Petrapilio darbą, suprato, jog atvirai kariaujant sunku bus sulaukti geros kloties, juk tenai nepaisė paties caro reskriptų, išleistų 1835 m., nesiskaitė su juo ir leisdami 1836 m. įst. (jungtuvių įst.).

Ir dabar Petrapily pagamino naująjį įstatymą be Varšuvos, pridarė daug painiavų, jeigu jį vykinti tuojau, tai iš karto atsirastų begalės sunkenybių, o be to, teismų organizacija nebuvo pakeista ir tam pritaikinta.

Dėl to Valdom. Teisingumo Komisija buvo jau paruošusi platų memorijalą į Administracijos Tarybą, kuriame prašė sustabdyti įstatymo vykinimą, bet nedrįso įteikti, o tuo tarpu 1837. VIII. 18/30 nutarė ir 1837. IX. 7/19 paprašė tik suteikti įstatymų motyvus, kad galėtų geriau įsigilinti į jo dvasią. Administracijos Taryba su tuo nesutiko, nedavė motyvų, sakydama, kad reikią sekti įstatymo raidę, ne dvasią, o jeigu kiltų abejonių, tai vyriausybė lengvai išaiškinsianti.

Valdom. Teis. Komisija turėjo su tuo sutikti, nurimo, jau rengėsi įstatymą aiškinti, nurodinėjo tat ir teismams, didino samatą. 1838 m. naująjį įstatymą jau spausdina.

Staiga spausdinant vienas aukštas valdininkas (Starynkiewicz), pastebėjo jog yra didelių skirtumų tarp rusų ir lenkų teksto. Sužinojo Vald. Teis. Komisija, iš jos, tur būt, gavo žinoti vietininkas; skirtumai pasirodė tokie dideli, jog vietininkas savo atsakomybe sustabdė spausdinimą, o tuo tarpu pavedė Starynkiewicziui padaryti naują vertimą atgal, iš lenkų į *rusų* kalbą, o skyrium nurodė Turkulo vertimo klaidas, nesupratimą lenkų santykių ir įstatymų.

Tuo tarpu Petrapily Prirengiamojo Komiteto nariai už atliktus darbus gavo dovanas pinigais, ordinais, jau galvojo apie

naujus darbus; 1838 m. ketino užbaigti kitas Pilietinio Teisyno dalis ir Baudžiamąją teisę. 1839 m. beliko ruošti Prekybos Statutas ir papildymas apie luomus. Dabar, neįvedus pirmosios knygos, Komiteto planuose viskas susipainiojo. Turkulas nesutiko su sustabdymu, nurodė, jog I knygos šeimos teisėje išbraukta tai, kas ją artino su revoliucinėmis prancūzų idėjomis, suartinta su rusų Sąvadu, jog klaidų nėra ir t. t.

Vietininkas Paskevičius taip pat buvo pasijutęs įžeistas, kam aplenkė jį, gaminant įstatymą vien tik Petrapily, o jam net nerodę sumanymo.

Taigi dabar 1838 m. Prirengiamoji Komisija (vieton pirmiau Komiteto) pradėjo taisyti pernykštį darbą, net sumanė pagaminti pilną įstatymų rinkinį, tenai turėjo būti iš viso 42 atskiri statutai. Nauji turėjo būti paruošti Petrapily: pilietiniai, baudžiamieji, prekybos, pilietinio ir baudžiamojo bylojimo, teismų santvarkos — (kurie iki šiol buvo paimti iš prancūzų), o kitaip pertaisys veikiančius įstatymus, kurie kalba: apie luomus, apie santykius tarp Imperijos ir Karalystės, vieni pakeis prancūzų, kiti turėtų būti sudaryti rusų Sąvado eilėje.

Subruzdo dėl to Varšuvoje, tiems darbams atlikti susidarė daugybė Komisijų.

Tuo tarpu daug kas pasikeitė Petrapily: mirė 1839. II. 23 Speranskis, kitas kodifikacijos vedėjas Daškovas taip pat greitai mirė; trečias buvo Bludovas.

Prie jo Varšuvoj leista daugiau dirbti, savo iniciatyvos rodyti. Pasikalbėjęs su vietininku Paskevičiu, caras pakeitė (1839. IV. 12/24) kodifikacijos darbų eigą, jo nustatytą 1833 m., bet kurios tiksliai neprisilaikė.

Esmėje didelių atmainų nebuvo. Prireng. Komisija priruošia „pradus", siunčia į Varšuvą, bet tik vienam vietininkui peržiūrėti ir pasisakyti. Petrapily turi gaminti įstatymą, o Varšuvos Komisija pasisako vos dėl jų „smulkmenų taikinant vietoje".

Atrodė, jog pradai bus paimti iš Sąvado, kad skirtumų dėl to tarp vietininko ir Prirengiamosios Komisijos nebus, o gali būti skirtumų dėl smulkmenų tarp Varšuvos ir Petrapilio teisininkų, tai šituos ginčus spręs Valstybės Taryba.

Daškovo liga ir mirtis sutrukdė įvykinti šį caro įsakymą. Caras nepasisakė dėl sulaikytojo 1837 m. įstatymo. O tuo

tarpu 1838—1840 m. Prirengiamoji Komisija pagamino ne tik „pradus", bet dar ir pačius įstatymus, perdirbo savo senąjį darbą, tarp jų ir pirmą jų knygą, užuot taisę vertimą, visai ją pakeitė.

1840. II. 8, pasiūlius Bludovui, caras pakeitė kodifikacijos darbų planą, kur labiau leidžiama Varšuvai dalyvauti, bet ir dabar Varšuvos teisininkai tegali pasisakyti dėl smulkmenų, taigi Lenkijai ir toliau atstovavo vienas vietininkas.

Bet praktikoj virto kitaip: Varšuvos teisininkų nuomonės ir kritika dėl atskirų terminų, redakcijos, turinio užėmė pirmą vietą, pripažintieji „pradai" liko nebe tokie pastovūs.

Pagaminta tuo būdu naujai Pirmoji Pilietinio Teisyno knyga. Pirmasis jos titulas apie jungtuves nors ir buvo virtęs įstatymu jau 1836 m., tačiau dabar su mažutėmis atmainomis buvo žiūrimas vis dėlto kaipo sumanymas. Antrasis—apie tėvų ir vaikų ryšį, trečiasis — apie giminystės ryšius, ketvirtasis — apie globą šeimos tvarkoj, penktasis — apie pilietinio stovio aktus.

Ji artinas rusų tvarkai, maža kuo tesiskyrė nuo 1837 m. sumanymo, tik Bludovas dar labiau priartino prie rusų įstatymų.

1840—41 m. ėjo peržiūrėjimas, taisymas, pridėjimas. Dirbo tenai Bludovas, Paskevičius, Turkulas.

1841 m. pirmoji knyga atsidūrė Lenkų Reikalams Departamente. I titulas (apie jungtuves) atidėta vėliau žiūrėti, šiaip visa knyga priimta su mažutėmis pastabomis.

Priėmus Petrapily pasiųsta į Varšuvą peržiūrėti.

1842 m. ėjo ginčai apie jungtuvių teisę. Pakeitė mažmožiuose (vyro ir žmonos turto santykiai ir t. t.).

1842. IV. 20 Bludovas gavo žinią, jog pirmąją knygą caras praleido. 1842 m. Varšuvoj svarstė žymiausieji teisininkai prie Vald. Teisin. Komisijos. Nors siauros buvo svarstymo ribos, tačiau pavyko sugriauti visą Petrapilio sumanymą, bekritikuojant tik smulkmenas; tuomet perėjo prie savo varšuvinio sumanymo sudarymo.

Dirbo ilgai. Pradėjo 1840. XI, o vos 1850 m. buvo galutinai pabaigta Pirmoji knyga.

Tasai ilgas gaišymas Varšuvoj sukėlė nerimastį Petrapily. Jau 1845 m. Turkulas paprašė pagreitinti, 1850 m. užklau-

sė caras, vietininkas pareikalavo 1850. III. 6/18 pristatyti viską per 10 dienų, kitos dalys turės būti pristatytos vėliau: antroji knyga iki VII. 1/13, o trečioji ir ketvirtoji kn. dar paskiau. (Šitam žygiui pritarė ir caras). Reikalavimas buvo išpildytas.

Prirengiamoji Komisija (Petrapily), kuri nuo 1839 m. ėmė oficialiai vadintis Kodifikacijos Komisija Lenkų Karalystei, nemaloniai priėmė Varšuvos projektą, kadangi jame esą prancūzų pradų, o Pretrapilio Komisija rūpinos skleisti Sąvado dvasią Karalystėje, šis esąs krikščionių idėjos kūrinys, o lenkų teisynuose vyraują romėnų teisė, pagonų ir prancūzų įpročiai,

Zaborowskis, būdamas Petrapily, žiūrėjo vėjų, kokie pūtė viršūnėse įstatymų politikoj.

Kadangi, nežiūrint išgirtos krikščionių dvasios, Varšuvos sumanymo redakcija buvo geresnė, tai užmiršo Petrapilio projektą, tik stengėsi betaisant į aną įdėti rusų „pradus", pavedus patiems autoriams tat atlikti.

Dabar Varšuvos Komisija, gavus darbą atgal, dirbo vėl dėl Pirmosios knygos per 1851—52 m. Ji nenorėjo perdirbinėti, bet vis dėlto šį tą perdirbo. 1852 m. Pirmoji knyga, išversta į rusų kalbą, grįžo į Petrapilį. Bludovas pastebėjo, kad Komisija stengėsi jo pastabas atmesti, o ne įterpti į įstatymą, dėl to jisai, patiekdamas Lenkų Karal. Reikalams Departamentui, stengėsi savo nuostatus pravesti (vyro ir žmonos turto santykiai, tėvų teises į vaikų turtą ir t. t.).

Esant nuomonių skirtumui, caras turėjo juos išspręsti, jisai pasisakė už atskirą vyro ir žmonos valdymą. Varšuvoj nenorėjo sutikti; dar leistų šita tik turtingoms šeimoms, o neturtingose šeimose vyras turįs valdyti žmonos turtą, arba bent palikti tą dėsnį dėl žemės valdymo, ipotekuotų kapitalų ar įrašytų kredito įstaigose.

Bludovas su tuo nesutiko: žmona turinti valdyti savo turtą viena, laisvai, tik susitarus vėliau užsidirbtąjį turtą valdo abu bendrai.

Dar 1854 m. Petrapily svarstė Pil. Teisyną, o paskui apsistojo. Įvyko politinių atmainų, mirė caras Mikalojus I, pasikeitė Kodifik. Komisijos sąstatas, 1861 m. ji visai panaikinta, nors darbai nebuvo baigti.

Dėl to 1825 m. Teisynas ir 1836 m. jungtuvių įstatymas pasiliko veikti ir toliau. Petrapily tepavyko išdirbti jungtuvių

įstatymo sumanymą, artinantįjį su Rusų Sąvadu, Varšuvoj stengėsi apginti savaimingumą, palaikydami prancūzų dėsnius, ir šita įstatymų ruošimo politika laimėjo, bet įstatymu nevirto.

IV.

Vėlesnieji įtsatymai ir sumanymai.

1.

Nauji įstatymai.

Pakeitimai esamuosiuose įstatymuose.

Pilietinis 1825 m. Teisynas, įst. apie jungtuves 1836 m. ir ipotekos įst. 1818 ir 1825 m. padarė didelių pakeitimų visame Nap. Teisyne, išbraukė vieną kitą didelę dalį, pakeitė kitą, bet turėjo paliesti ir tas dalis, kurios pasiliko veikiančiomis, beveik nė vienas skyrius neliko nepaliestas — nuosavybė ir naudojimo teisė, servitutai, nuosavybės įgijimas, paveldėjimas, dovanojimas ir t. t.

Darant žemės reformą valstiečiams aprūpinti turėjo būti ir buvo išleista eilė naujų įstatymų.

Pažiūrėjus į Nap. Teisyno straipsnių skaičių, tai iš 2281 str. mažai ką daugiau kaip pusė liko neliesta, šiaip jie pajudinti šiuo ar tuo būdu[1].

Nauji įstatymai buvo skyrium išleisti ir neįterpti į esamųjų įstatymų sistemą.

Rusijos ir Lenkijos įstatymai.

Vyriausybės paskirtoji 1882 m. Komisija paruošti Pilietiniam Teisynui Rusijai, iškėlė klausimą, ar Lenkų Karalystėje pasiliks esamieji ten įstatymai, ar reikia įvesti bendrą visai Rusijai vieną teisyną. Ji atrado, jog perdaug yra skirtumų su Imperija, kad jau dabar būtų galima įvesti, taigi sumanytasis Teisynas Lenkų Karalystės nelietė, be to atrado, jog kaikame jos įstatymai aukščiau stovį už rusų[2].

---

[1] *Pachmann.* II, 444—50 psl.

[2] *Graždanskoje Uloženije.* V kn., Įvadas XXXVII—XXXVIII, XLIV. 315—16 psl.

Buvo vis dėlto rusų politikų balsų, kurie tuojau reikalavo rusų įstatymų įvedimo, bent pasižymėjo tuo rusų valdininkai, tarnaujantieji Lenkijoj[1].

2.

Lenkijos įstatymų sąvado ruošimas.

1899 m. buvo sudaryta prie Varšuvos Gen.-Gubernatoriaus Komisija, kurios uždavinys buvo surinkti, peržiūrėti ir įsisteminti Lenkų Karalystės įstatymus.

Iš pradžių buvo platesnis tikslas — parengti sąvadą, bet politinių atžvilgiu atrodė tat nepageidaujamu, nes savaimingumas dėl to padidėtų, o reikėtų tą kraštą jungti su Rusija, ne skirti. Tenkinos ištyrimu, kokie įstatymai ir įsakymai yra, kokie veikia, jeigu jie nėra patekę į Rusų Pil. Įstatymų Rinkinį ir Įstatymų Sąvadą.

Ir Komisija pradėjo dirbti, tečiau savo darbo nebaigė.

V.

Nepriklausomoj Lietuvoj.

Atmainos įstatymuose.

Veikusieji per XIX amž. Užnemunėje, įėjusioje į Lietuvos respubliką, pilietiniai įstatymai pasiliko, bet šis tas pakeista; atmainos palietė moterų teises, kurios buvo lygios vyrų, dėl to tat reikėjo atitinkamai tam tikras įstatymų vietas panaikinti, pakeisti, ar papildyti[2].

I knygoj (1825 m. įst.) panaikinta: 32 str. 1 d., 66, 67, 182 — 190, 192 — 200, 202 — 206, 213 — 225, 230; pakeista: 78 str.; papildyta: 191, 201 str.

Jungtuvių įst. (1836 m. įst.) panaikintas 214 str.

Napoleono Teisyne (II ir III kn.) panaikinta: 818, 905, 934, 1029 str.

---

[1] *Tutkievič*, m. v.

[2] „Vyr. Žinios“ 85 Nr. 732 (Įst. 1926 m.).

Kalba, kuria parašyti pilietiniai įstatymai.

Klausimas, koks įstatymo tekstas yra tikrasis, ar pirmykštis ar vertimas, turi ir praktiškos vertybės, jis atsiranda tuomet, kai esti prieštaravimų tarp originalo ir vertimo, todel ir reikia prie jo apsistoti.

Napoleono Teisynas parašytas *prancūzų* kalba. Jis buvo išverstas į lenkų kalbą kelius sykius, bet nebuvo padaryta nė vieno autentinio vertimo. Vieną jų buvo išleidę pijarai 1808 m. Apie jį Varšuvos kunigaikštis paskelbė savo 1809 m. spalių 10 dienos dekrete, jog galioja prancūzų originalas, o šis vertimas tetinka tiek, kiek jis neprieštarauja anam (I tit., 1 str.).

Pilietinio Lenkų Karalystės Teisyno Pirmoji Knyga, pakeitusi tą pačią Napoleono Teisyno knygą, išėjusi 1825 m., buvo paskelbta *lenkų* kalba, jos tekstas yra autentinis.

1832 m. įvesta Organinis Statutas, kurio 33 str. sako, jog visi įstatymai skelbiama „Įstatymų Dienyne" (Dziennik Praw), o 34 str. nustato, jog visi administracijos ir teismo dalykai atliekami *lenkų* kalba.

Jungtuvių Įstatymas, išėjęs 1836 m., pasirašytas rusų kalba, paskelbtas rusų ir lenkų kalbom. Tai katras tekstas autentinis? Kaikurie rusų teisininkai taria, jog galioja vienas rusų tekstas, kiti — jog abudu, tačiau einant Org. St. 34 str. reikės laikyti autentiniu *lenkų* tekstą.

Vėliau 34 str. buvo pakeistas, bet neiškarto, žiūrint įstaigų, pakeistas nevienu laiku (1868 ir 1873 m.)[1], o praktikoj buvo daroma dar įvairiau; nauji įstatymai iki tol buvo skelbiami tai vien lenkų kalba, tai prie jų pridėtas rusų vertimas, bet esant nesutapimams lenkų tekstas turėjo pirmenybę.[2]

Nuo 1867 m. naujus įstatymus pradėjus skelbti Senatas bendrąja Rusijai tvarka, bet perspausdinėjo Įstatymų Denynas, nuo 1871 m. jį visai uždarius, jau viską ėmė skelbti *rusų* kalba.

Lietuvos Respublikoje nauji įstatymai skelbiami *lietuvių* kalba, bet autentinio senųjų įstatymų vertimo nebuvo padaryta, taigi dabar galioja pirmykštis tekstas žiūrint leidimo laiko — prancūzų, lenkų, rusų ar lietuvių kalba.

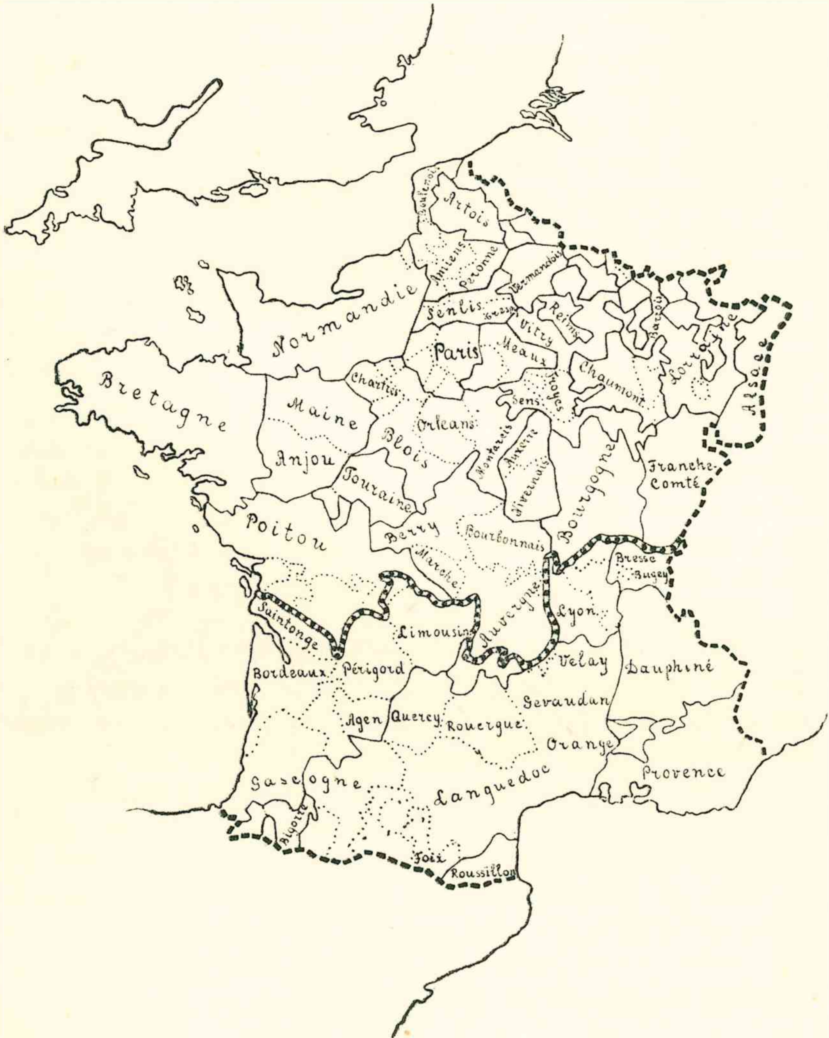
---

[1] *Polnoje Sobranije Zakonov*, Nr. 52105.

[2] Rusų Senato I Depart. įsakyme Finansų Ministeriui 1901. I. 18 N 565, berods ne dėl šito įstatymo, pasisakė, jog esant oficialiai lenkų kalbai, galioja lenkų tekstas.

Žemėlapiai.

1.
Dvi teisini Prancūzijos sriti
(pusl. 9).

▫▫▫▫▫▫▫▫▫▫▫▫ skiria Prancūziją į dvi dali: į žiemius — įprotynų sritis, į pietus — rašytosios, romėnų teisės sritis, bet ir joj buvo savųjų įprotynų.

———— žymi įprotynų šeimos ar grupės apygardos sienas.

.... žymi įprotyno apygardos sienas.

2.

Prancūzijos parlamentai 1789 m.

(pusl. 70—75).

Užrašyti tie miestai, kuriuose buvo parlamentai.

.... parlamento apygardos siena.

Literatūra.

Барацъ Г. О чужеземномъ происхожденіи большинства русскихъ гражданскихъ законовъ. („Журн. Гражд. и Угол. права“ 1884—1885).

Bardoux A. Les légistes. Leur influence sur la société française. Paris. 1877.

Bonde Amédée. Précis d'histoire du droit français. Paris, 1927.

Böhme P. Katalikų bažnyčios mokslas apie tironus. Vertė L. N. (= A. Janulaitis) Tilžė. 1907.

Code Civil. Livre du centenaire 1804—1904. (žiūr. Saleille ir Sorel).

Chénon Emil. Histoire générale du droit français public et privé des origines à 1815. Paris t. I. 1926, t. II[1] 1929.

Daniłowicz Ignacy. Kodex Napoleona w parównaniu z prawami polskiemi i litewskiemi. 1905. Warszawa.

Declareuil J. Histoire générale du droit français des origines à 1789. Paris 1925.

Duguit L. Les transformations générales du droit privé depuis le Code Napoléon. Paris, 1920.

Дуткевичъ В. Польское ипотечное право 1888. (rusų vert. iš lenkų). Петербургъ. 1888.

Esmein A. Cours élémentaire d'histoire du droit français. XIV éd. Paris. 1921.

Esmein A. Précis élémentaire d'histoire du droit français de 1789 à 1814. Paris. 1911.

Folleville D. Introduction historique à l'étude du Code Civil. Paris, 1876.

Гептнеръ Юлій. Прибавленіе къ проекту гражданскаго уложенія (Ж. Мин. Юст. 1906, V. p. 273—326).

Гражданское Уложеніе, kn. V. t. I, įvadas. Петербургъ, 1899.

Grynwasser H. Demokracja szlachecka 1796 — 1831. Warszawa. 1918.

Grynwasser H. Kodeks Napoleona w Polsce. Cz. I. Księstwo Warszawskie. 1915.

Grynwasser H. Kodeks Napoleona w Polsce. Cz. II. Królestwo Kongresowe, 1918.

Hintze Hedwig. Staatseinheit und Föderalismus im alten Frankreich und in der Revolution. Stuttgart. 1928.

Hoffmann-Linke. Zwischen Nationalismus und Demokratie. Oldenburg, München-Berlin. 1927.

Holtzmann R. Französische Verfassungsgeschichte. 1910. München-Berlin.

Hube R. Pisma. I. 1905. Warszawa.

Jac Ernest. Bonaparte et le Code Civil. 1898.
Юшкевичъ В. Наполеонъ Первый на поприщѣ гражданскаго правовѣденія и законодательства. (Laikr. „Вѣстникъ Права“ 1903 m. Nr. 7).

Kan von J. Les efforts de cocification en France. Paris. 1929.
Карасевичъ П. Гражданское обычное право Франціи. Москва. 1875.
Карницкій I. О пріобрѣтеніи права собственности по польскому ипотечному праву (Ж. М. Юст. 1897 № 1 p. 47—96).
Кассо. Къ столѣтію Кодекса Наполеона. (Журн. Мин. Юст. 1904. I. p. 1—26).
Konic Henryk. Dzieje prawa małżeńskiego w Królestwie Polskiem (1818—1836). Petrapilėje 1903.
Konic H. Prawo małżeńskie obowiązujące w b. Królestwie Kongresowem. Warszawa. 1924.
Krüger P. Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts. 1912, Leipzig.
Kuratow-Kuratowski R. Régime légal matrimonial du Code civil polonais. Paris. 1921.

Laferrière M. F. Histoire des principes des institutions et des lois pendant la revolution française depuis 1787 jusqu'à 1804. 2 éd. Paris, 1851-52.
Лебединцевъ Н. А. Ипотечные уставы 1818 и 1825 гг. Varšuva 1906.
Leonas P. Teisės filosofijos istorija. Kaunas. 1928.
Lyon-Caen. Cambacérès („Temps“ 1926. XII. 12).
Loret M. Między Jeną a Tylżą (1806—1807). Varšuva. 1902.

Пахманъ С. Исторія кодификаціи гражданскаго права 1876. T. II.
Planiol. Traité élémentaire de droit civil t. I. Paris. 1906.

Рейнке Н. М. Очеркъ законодательства Царства Польскаго (Журн. Мин. Юст. 1901. №№ VIII—X).
Рейнке Н. М. Законодательная централизація (Журн. Мин. Юст. 1906, X).
Рейнке Н. М. Очеркъ русско-польскаго междуобластного права. („Журн. Мин. Юст.“, 1908 IX, X).

Sagnac Ph. La législation civile de la révolution française. Paris, 1898.
Салейлль П. Французскій гражданскій кодексъ и историческій методъ. (Журн. Мин. Юст. 1905, VIII, p. 191—240).
Sévin. Étude sur les origines révolutionaires des Codes Napoleon (rusų vertimas: Севенъ. Законодательство Наполеона. 1870. Petrapilyj).
Sorel. L'Europe et la révolution française, t. 1. Paris. 1922
Сорель. Историко-культурное значеніе франц. гражданскаго кодекса („Журн. Мин. Юст.“ 1905, VI, p. 153—194).

Schaeffner W. Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs. t. I-IV. Frankfurt a/M. 1859.
Шенвицъ Феликсъ. Кодексъ Наполеона. Его характеръ и причина распространенія. 1912.

Шершеневичъ Г. Очерки по исторіи кодификаціи гражданскаго права. I. Францiя. Казань. 1897.

Tylbor St. Próby reformy kodeksu cywilnego polskiego (1834—1854). Warszawa. 1927.
Туткевичъ Д. Б. Нуженъ ли для Привислинскаго края особый гражданскій кодексъ. („Журн. Мин. Юст.“ 1913, I, р. 121—153).

Warnkönig L. A. u. L. Stein. Französische Staats-u. Rechtsgeschichte. 3. B. Basel. 1846-48.
Винаверъ М. Къ вопросу объ источникахъ X тома Свода Законовъ. 1905.
Виноградовъ П. Римское право въ средневѣковой Европѣ. 1911.
Viollet Paul. Histoire du droit civil français. 13-e éd. Paris. 1905.

Zoll Fryderyk. Napoleon—ustawodawca. Kraków. 1921.

Literatūra, vartota atitinkamose dalyse.

Pirmoji dalis.

Bardoux, Böhme, Bonde, Chénon, Declareuil, Esmein Cours, Folleville, Hintze, Hoffmann-Linke, Holtzmann, Kan, Карасевичъ, Krüger, Leonas, Шершеневичъ, Виноградовъ, Viollet, Warnkönig u. Stein.

Antroji dalis.

1. Esmein Précis, Folleville, Hintze. Hoffmann-Linke, Laferrière, Sagnac, Viollet.

2—6. Duguit, Jac, Юшкевичъ, Esmein Précis, Кассо, Lyon-Caen, Planiol, Saleilles, Schäffner, Sévin, Sorel, Шенвицъ, Шершеневичъ, Viollet, Zoll.

Trečioji dalis.

Барацъ, Кассо, Пахманъ, Planiol, Шенвицъ, Шершеневичъ, Винаверъ.

Ketvirtoji dalis.

Daniłowicz, Дуткевичъ, Гептнеръ, Гражд. Улож., Grynwasser, Hube, Карницкій, Konic, Kuratow, Лебединцевъ, Loret, Пахманъ, Рейнке, Шенвицъ, Туткевичъ, Tylbor.

TURINYS.

Napoleono Teisynas.

ANTROJI DALIS.

3.

L. U. Teisių Fakulteto leidiniai.

I.

1. *v. Gareis Karl,* **Teisės enciklopedija ir metodologija.** Su prof. *P. Leono* prakalba. 1924 m., 65 p.
2. *Leonas Petras,* prof., **Teisės enciklopedijos paskaitos.** 1924 m., 189 p.
3. *Leonas P.,* prof. **Teisės filosofijos istorija.** 1928. 8+429 p.
4. *Mačys Vl.,* prof. **Civilinio proceso paskaitos.** 1924. m., 448 p.
5. *Moravskis A.,* doc., **Lietuvos finansai. I.** Mokslas apie valstybės išlaidas ryšy su Lietuvos biudžeto formavimusi ir vystymusi. 1925 m., 136 p.
6. *Moravskis A.,* doc. **Lietuvos finansai.** II dalis. 1925 m., 158 p.
7. *Pokrovskis N.,* prof., **Finansų mokslo pagrindai.** 1926 m., 522 p.
8. *Stankevičius V.,* doc., **Baudžiamoji teisė.** 1925 m., 292 p.
9. *Tugan-Baranovskis M.,* prof., **Politiškosios ekonomijos pagrindai.** Vertė doc. *P. Šalčius,* 1923 m., 329 p.
10. *Gumplowicz L.,* **Sociologijos pagrindai.** Vertė *A. Janulaitis.* 1929 m., XIX+343+VIII.
11. *Weber M.,* **Ūkio istorija.** Vertė *J. Pajaujis,* 1929 m., 308 p.
12. *Conrad J.,* **Politinės ekonomijos vadovėlis.** 1929 m., 188 p.

II.

L. U. Teisių Fakulteto Darbai.

I. tomas. 1924 m. red.: doc. *A. Rimka,*
- 1) *Leonas P.,* prof. — **Kolektivizmo pradas Lietuvos civilinės teisės novelėse;**
- 2) *Mačys Vl.,* prof. — **Socialinis teisių mokslo tikslas ir mūsų žemės reformos įstatymas;**
- 3) *Rimka A.,* doc. — **Lietuvos visuomenės ūkio bruožai ligi Liublino unijos metu;**
- 4) *Šalčius P.,* doc., — **Koperatyvų įstatymai:** 5) Kritika ir bibliografija; 6) Teisių Fakulteto apyskaita 1922/24 mokslo metams. 232 p.

II. tomas. 1925/8 m. red.: prof. *A. Janulaitis.*
- 1) *Römeris M.,* prof., **Trečiasis tarptautinis sociologijos kongresas Romoje,** 1—14 p.
- 2) *Leonas P.,* prof., **Del vieno įstatymų aiškinimo.** 15—22 p.
- 3) *Rimka A.,* doc., — **Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais,** 23—86 p.
- 4) *Janulaitis A.,* prof.,— **Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI—XVIII amž.** 1—172.
- 5) *Balogh'as El.,* **Teisinė pralaikėjimo palūkanų prigimtis,** 1—27 p.
- 6) *Gummerus H.,* **Piniginio ūkio kilimas senovės Romoje.** 1—15 p.

III. tomas. 1927 m. red.: prof. *A. Janulaitis.*
- 1) *Römeris M.* prof., **Reprezentacija ir mandatas:** 1—312 p.
- 2) *Janulaitis A.,* prof., **Imperijos Rūmų Teismas.** 1—83 p.

IV. tomas. 1928 m. red.: prof. *A. Janulaitis.*
- 1) *Janulaitis A.,* prof., **Užnemunė po Prūsais** (1795 — 1805 m.). XII+404 p.
- 2) *Römeris M.* prof., **Administracinis teismas.** XII+359 p.

V. tomas. 1929 m. red.: prof. *A. Janulaitis.*
- 1) *Šalčius P.,* doc., **Iš vertės ir kainų teorijos.** 56 p.
- 2) *Tamošaitis A.,* **Istoriškoji teisės mokykla Vokietijoj.** 179 p
- 3) *Šalčius P.,* doc., **Koperatizmas.** 135 p.
- 4) *Janulaitis A.,* prof. **Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje.** 112 p.
- 5) *Veryha-Darevskis,* **Lietuvos mokesčiai XV—XVI amž.** 52 p.
- 6) *Janulaitis A.,* prof., **Napoleono Teisynas** VIII + 204 p.